

Faculteit Letteren en Wijsbegeerte
academiejaar 2012-2013

Over objectiviteit in de humane wetenschappen

Een vergelijking tussen Rudolf Carnap en Ernst Cassirer

Masterproef neergelegd tot het behalen van de graad van Master
in de Wijsbegeerte door Fons Dewulf
00907131

Promotor: prof. Dr. Maarten Van Dyck
Commissarissen: prof. Dr. Eric Schliesser, Dr. Anton Froeyman

Word Count 1: 53776

Word Count 2: 46309

BEISPIEL. Aussage in Worttext: "wenn einer ein Neger ist, so ist er auch ein Mensch";
logisch geformt: "gehört jemand zur Klasse der Neger, so auch stets zur Klasse der
Menschen"; logistische Fassung der logischen Skeletts: " $(x) \in \text{Neger}, \supset x \in \text{Mensch}$ ";
logistische Fassung der ganzen Aussage: " $(x): x \in \text{ne} . \supset x \in \text{me}$ ".

Rudolf Carnap, *Der logische Aufbau der Welt*, § 46

Na het einde van de tweede wereldoorlog wordt de behoefte aan positieve zingeving, in een onzekere tijd echter al groter en groter; de cursus moraal krijgt groter belang, en de behoefte begint gevoeld te worden om degenen die moraal geven eindelijk grondig op hun taak voor te bereiden, op een basis, die de maatschappij kan goedkeuren omdat deze basis door allen wordt aanvaard. Een basis die aan deze beschrijving beantwoordt, en die zulk karakter draagt kan echter alleen in de wetenschappen gevonden worden. En zo wordt dan de vraag gesteld: is een wetenschappelijke moraal mogelijk?

Leo Apostel, *Pluralistische grondslagen van de moraalwetenschap*

Voorwoord

In mijn opleiding wijsbegeerte ben ik geconfronteerd met veel opvattingen, stromingen en invalshoeken. Voor mij was er echter één constante: de zoektocht naar de betekenis van wijsbegeerte in de maatschappij. Filosofie kan geen vrijblijvende bezigheid zijn, de filosoof is geen kamergeleerde. Ik begrijp mijn thesis als een uitvloeisel van die gedachte. Het laatste jaar werd ik openlijk ingeleid in de politiek achter het universitaire onderwijs door mijn mandaat als studentenvertegenwoordiger en daar zag ik bevestiging van mijn vermoeden: de humane wetenschappen zijn een raar beest dat niemand kent, maar waar voortdurend beroep op wordt gedaan. Het financieringsmodel van de Vlaamse overheid, de interne verdeelsleutel van de universiteit en de politiek van de faculteit zelf zouden erbij gebaat zijn, als zij op een correcte manier de relatie van de humane wetenschappen t.o.v. de natuurwetenschappen zouden kunnen begrijpen. Het epistemologische statuut van de humane wetenschappen is een moeilijk vraagstuk, misschien zelfs een fout vraagstuk, maar niemand is er bij gebaat om het huidige discours stilzwijgend te laten heersen over onze wetenschappelijke praktijk.

Het voorbije jaar heb ik ook de gelegenheid gehad om met mijn kameraden-strijdmakkers-moraalwetenschappers, Ewoud Vandepitte en Matthias Van der Heyden, de tekst van Leo Apostel 'Pluralistische grondslagen van de moraalwetenschap' te bestuderen en bij de studenten terug onder de aandacht te brengen. Hoewel dat laatste niet zo goed gelukt is, was het eerste voor mij een boeiende aangelegenheid. De laatste paar maanden werd voor mij de relatie tussen die tekst en mijn thesis steeds duidelijker. De link vindt de lezer in sectie 4.3, maar kan volgens mij nog veel uitgebreider weergegeven worden. Ik bedank Ewoud en Matthias voor onze leuke samenwerking dit jaar.

Zoals gewoonlijk was het academiejaar voor mij een enorme drukte en ergens tussen studeren, les volgen, raden en commissies bijwonen en mijn taak als vice-voorzitter van Stuart, is deze thesis min of meer tot stand gekomen. In de eerste plaats is dit te wijten aan de belangrijke en onmisbare steun van mijn promotor, professor Maarten Van Dyck, die mij van bij het begin niet heeft afgeschrikt, zelfs eerder uitgedaagd, om aan mijn arbeid te beginnen. Hij was altijd bereid mij te ondersteunen en gaf doorheen het volledige proces de juiste hints om mij op weg te wijzen naar een dieper en beter inzicht in de behandelde materie.

Een aantal andere mensen wil ik bij deze ook bedanken voor hun steun op verschillende manieren. Anton Froeyman heeft mij op weg geholpen om inzicht te verkrijgen in de verschillende epistemologische theorieën over de humane wetenschappen in Duitsland aan het begin van de 20ste eeuw. De resultaten, geboekt in hoofdstuk 2, zijn grotendeels het gevolg van zijn hulp. Ik wil ook Korneel Dejonckheere bedanken, mijn kotgenoot die altijd open

stond voor een gesprek over het thesis-gebeuren en de onvermijdelijke stress die daarbij komt kijken. Ramses Delafontaine was zo vriendelijk een aantal hoofdstukken te overlezen, en is hier en daar de oorzaak van wat bijsturing. Kobe Dejonckheere wil ik in de eerste plaats bedanken voor het feit dat hij me in de filosofie heeft ingewijd: hij is waarschijnlijk de meest directe oorzaak dat ik wijsbegeerte ben gaan volgen en stond in de loop van deze vier jaar altijd open voor een filosofisch gesprek. Daarnaast gaf hij de noodzakelijke kritiek op mijn thesis die mij tijdens de laatste week heeft wakker geschud om de afwezige structuur toch aan te brengen. Marcel Olaerts mag de lezer dankbaar zijn: hij zorgde ervoor dat de meeste, onzorgvuldige fouten uit mijn thesis verdwenen zijn. Ook ik ben hem zeer dankbaar voor zijn zorgvuldige verbetering. Alle fouten die het werk nog bevatten, zijn natuurlijk geheel mijn verantwoordelijkheid.

Mijn vader wil ik bij deze ook bedanken voor zijn materiële bijdrage aan het eindproduct: zowel de laptop, als het bureau, als de stoel (en die bood meer dan louter fysieke ondersteuning) bleken handige hulpmiddelen tot het schrijven. Als laatste moet mijn moeder, Hendrika Dobbelaere, hier vermeld worden: niets was haar te veel om mij te helpen in het lastige werk en mij te ondersteunen op de moeilijke momenten.

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	I
Inhoudsopgave.....	III
1 Inleiding.....	1
1.1 Onderzoeksvraag en motivatie.....	1
1.2 Vier thema's.....	2
1.3 Kader en structuur.....	4
1.4 Terminologie.....	7
2 Het statuut van de humane wetenschappen aan het begin van de 20ste eeuw.....	9
2.1 Wilhelm Dilthey.....	12
2.3 Wilhelm Windelband.....	15
2.3 Heinrich Rickert.....	17
2.4 Max Weber.....	20
3 Geestige objecten in Der Logische Aufbau der Welt.....	23
3.1 Opzet en doelstelling van constitutietheorie.....	23
3.1.1 Constitutietheorie en Gesamtwissenschaft.....	25
3.1.2 Een neutraal constitutiesysteem.....	27
3.1.3 Van subjectieve basis naar objectieve kennis.....	31
3.2 Over constitutietheorie en neokantianisme.....	35
3.2.1 Concepten en objecten.....	36
3.2.2 'zijn' en 'gelden'.....	44
3.2.3 Dynamische en statische objectieve ordeningsstructuren.....	50
3.3 De opbouw van de wereld: van 'Er' naar het 'expressionisme'.....	53
3.3.1 De logica van constitutie.....	53
3.3.2 Constitutie van fysische en psychische objecten.....	55
3.4 Geestige objecten zijn niet geestig bedoeld.....	62
3.4.1 Constitutie van geestige objecten.....	63
3.4.2 Verstehen.....	68
3.5 Diversiteit in eenheid: de paradox van de logische en epistemische waarde.....	71
Excursus, over reduceren:.....	77
3.6 Conclusie: het statuut van geestige objecten in Carnaps constitutiesysteem.....	80
4 Zur Logik der Kulturwissenschaften zoekt de weg tussen historicisme en naturalisme....	85
4.1 Een veelvoud van functies in de kritiek van cultuur.....	85
4.1.1 Vernieuwing en continuïteit.....	86

4.1.2 Een grammatica van symbolische functies.....	89
4.2 Eenheid in diversiteit: een logica van de cultuurwetenschappen.....	95
4.2.1 Voorbij logische logica.....	96
4.2.2 Reductie van de 'Ausdruckwahrnehmung': het reële debat.....	100
4.2.3 Culturele concepten.....	104
4.2.4 Conclusie.....	107
4.3 Opmerkingen over de Carnap-Cassirer Forschung.....	109
5 Twee maal objectieve wetenschappen, twee verschillende gezichtspunten.....	115
5.1 Over diversiteit en eenheid.....	115
5.1.1 Gesamtwissenschaft.....	116
5.1.2 Filosofie van symbolische vormen.....	117
5.2 Drie niveaus.....	117
5.3 Gevolg van de drie niveaus.....	121
5.4 Conclusie.....	124
Bibliografie.....	129

1 Inleiding

1.1 Onderzoeksvraag en motivatie

De huidige naamgeving van faculteiten aan de universiteit Gent als semi-autonome onderzoeks -en onderwijsinstellingen getuigt van een merkwaardige uniformiteit: 7 van de 11 eigenen zichzelf de noemer 'wetenschappen' toe. Binnen een zeer diverse faculteit als de 'Letteren en Wijsbegeerte' kan men opleidingen terugvinden als kunstwetenschappen, moraalwetenschap, maar ook vakken als algemene taalwetenschap of literatuurwetenschappen. In alle universitaire gelederen is de naam wetenschap operatief: zij schept eenheid in een (schijnbaar?) divers spectrum van onderwerpen, bestudeerde objecten, methodologische principes, onderzoeksdoelstellingen, enz. Deze masterproef heeft niet tot doel na te gaan wat de precieze effecten zijn van de naam 'wetenschap' binnen een kennisproducerende institutie als de universiteit, noch wil zij aangeven waarom een zo divers spectrum aan disciplines en hun instellingen zichzelf over de jaren heen als wetenschappen zijn gaan benoemen, noch is het haar bedoeling het specifieke historisch-epistemologische kader te schetsen waarbinnen deze diversiteit tot een 'wetenschappelijke' eenheid is geworden, noch om argumenten aan te dragen voor of tegen deze unificatie en om haar kennistheoretische problemen aan te geven. Toch spelen al deze vragen mee op de achtergrond van de centrale onderzoeksvraag van deze masterproef: hoe begrijpen twee schijnbaar tegengestelde filosofen als Rudolf Carnap en Ernst Cassirer de objectiviteit van de humane wetenschappen?

De onderzoeksvraag vindt zijn motivatie in het imagoprobleem dat heden ten dage bestaat rond de humane wetenschappen. Ten eerste worden zij vaak als leuterende wetenschappen beschouwd die hun claims op dubieuze manier ondersteunen. In die zin worden zij eerder onder het domein van de poëzie en de literatuur geplaatst dan onder de noemer 'wetenschap'. De disciplines hebben dit imago ten dele aan zichzelf te danken: soms werpt de humane wetenschapper zichzelf bewust op als iemand die de wereld op een andere manier wil vatten en begrijpen dan de natuurwetenschapper. Objectiviteit vormt dan al snel een categorie die met de natuurwetenschapper en zijn methodes verbonden wordt, terwijl de humane wetenschapper zijn object op een andere manier probeert te vatten, niet het object in zijn object-zijn, maar in zijn subjectieve waarde. Al snel ontstaan vragen over het statuut van de claims van de humane wetenschapper: zijn zij nog objectief te noemen? Wat is een cultureel object? Hoe moeten we de methode van de humane wetenschappen begrijpen? De

onderzoeksvraag heeft in die zin de ambitie wat meer grip te krijgen op de verschillende mogelijkheden om met deze epistemologische vragen om te gaan.

Als we een beter begrip willen hebben van de epistemologische problematiek rond de humane wetenschappen, is het daarnaast ook nodig inzicht te krijgen in de oorsprong van het wetenschapsbeeld dat de humane wetenschappen devalueert. Het logisch-positivisme komt al snel als verdachte op de proppen, als een filosofische stroming die alle kennis probeert te vernauwen tot de natuurwetenschappelijke objecten en methoden. De stroming wordt immers nog altijd geassocieerd met het verificatiecriterium en empiristische filosofie: alle wetenschappelijke claims moeten weergegeven kunnen worden in wiskundige wetten en moeten door waarneming kunnen worden geverifieerd of gefalsificeerd. Rudolf Carnap is één van de bekendste logisch-positivisten. Het is dus interessant na te gaan hoe een logisch-positivist de humane wetenschappen begreep en of hij inderdaad meende dat zij niet dezelfde soort van kennis konden bereiken als de natuurwetenschappen. Ernst Cassirer komt vervolgens snel in beeld, omdat hij tijdgenoot is van Carnap en zelf een belangrijk theoreticus over de humane wetenschappen is. Op deze manier is het dus mogelijk tot de onderzoeksvraag van deze masterproef te komen.

1.2 Vier thema's

Voor een correct begrip van het uiteindelijke antwoord op de onderzoeksvraag zijn de volgende vier thema's van groot belang:

Ten eerste speelt het thema van de historische problematiek van de humane wetenschappen een belangrijke rol. Wanneer in de 19de eeuw een veelvoud aan disciplines ontstaat die kennis proberen te vergaren over de mens en zijn cultuur, zoals historiografie, linguïstiek, sociologie, enz. en deze kennisdisciplines meer en meer tot een zelfbewustzijn komen, stelt zich onvermijdelijk de vraag hoe deze nieuwe disciplines zich verhouden tot de op dat moment reeds volledig autonome en succesvolle natuurwetenschappen. Dit brengt een aantal kennistheoretische vragen met zich mee, waarvan Rudolf Carnap en Ernst Cassirer zeer duidelijk de erfgenamen zijn. Een eerste thema van deze masterscriptie wil aangeven op welke manier beiden deel hebben aan een Duits demarcatieprobleem: wat zijn de humane wetenschappen in oppositie met de natuurwetenschappen? Is er een verschil in gebruikte concepten of bestudeerde objecten? Moeten zij onderscheiden worden qua methode? Zowel Carnap als Cassirer verhouden zich in hun werken tot de oplossingen en problemen uit contemporaine theorieën van o.a. Rickert, Windelband en Dilthey. Daarbij is er veel meer aan de hand dan een simpel onderscheid tussen verstaan-erklären. Om het filosofische begrip van de twee protagonisten van deze masterproef te faciliteren, wordt dit ideeënhistorische thema geïntroduceerd in hfst. 2 en voortdurend opnieuw opgerakeld doorheen de masterproef.

Een tweede thema betreft de filosofische relatie tussen Carnap en Cassirer. Dat net deze twee filosofen en geen anderen uitgelicht worden, behoeft een verantwoording en deze kan pas aan het eind van een lange weg duidelijk worden. Toch kan het geen kwaad hier reeds de kern ervan weer te geven. Beiden delen de positie dat de natuurwetenschappen en de humane wetenschappen een zekere eenheid vormen, tegen stromingen die hen willen scheiden op vlak van methode of bestudeerde object (zie hfst. 2). Daarnaast staan beiden in hetzelfde post-kantiaanse veld van objectiviteit, als stabiele intersubjectiviteit tot stand gebracht door gedeelde structureigenschappen van wetenschappelijke uitspraken. Cassirers functionele concept uit *Substanzbegriff und Funktionsbegriff* (1910) heeft een duidelijke invloed gehad op de beschrijving van het wetenschappelijke concept in Carnaps *der Logische Aufbau der Welt* (1928). Beiden distantiëren zich daardoor van de behandeling van het culturele concept bij de Badense neokantianen. Toch bekritiseert Cassirer in 1942 Carnaps behandeling van de humane wetenschappen. Hoe we de opmerkelijke gelijkenissen bij beide denkers kunnen verenigen met de onvermijdelijke verschillen, is dan ook de belangrijke vraag die meespeelt in dit tweede thema, dat vooral aan bod komt in hfst. 3.2, 4.2 en in de conclusie een slotstuk vindt.

Het is de derde doelstelling van deze masterproef om de merkwaardige combinatie van de 'oer-logisch-positivist' Rudolf Carnap met de humane wetenschappen te verduidelijken. Carnap behandelt de 'geisteswissenschaften' enkel in *der Logische Aufbau der Welt* en komt er in geen enkel ander werk fundamenteel op terug. Toch mogen we het belang van deze soort wetenschappen en hun statuut binnen Carnaps constitutiesysteem niet zomaar over het hoofd zien. Carnap negeert geenszins het belang van deze wetenschappen, noch meent hij dat zij onmogelijk eenzelfde aard van objectiviteit kunnen bereiken als de natuurwetenschappen. Cruciaal voor Carnaps logische opbouw van de wereld is precies de mogelijkheid om alle domeinen van de wetenschap een plaats te geven. Een typisch beeld over logisch-positivisme vertrekt meestal vanuit de volgende verhouding tussen de wetenschappen. Absolute zekerheid is alleen in de wiskunde te verkrijgen, maar deze heeft geen relatie tot de realiteit. De fysica die inhoudelijk de realiteit probeert te beschrijven, levert daarentegen een zeer hoge mate van zekerheid over de wereld, omdat de rigueur van de wiskunde inherent met die discipline verbonden is. Vervolgens moet je binnen de hiërarchie van de wetenschappen helemaal naar beneden afdalen om de humane wetenschappen te vinden; zij hebben immers een lage graad van zekerheid, aangezien zij niet of nauwelijks beroep kunnen doen op wiskundige methoden om hun studieobject te beschrijven. Een dergelijke hiërarchie is Carnap zeker niet vreemd. Ook hij bouwt binnen zijn constitutiesysteem de culturele wereld en 'de wereld van de ander' op vanuit de fysische wereld. Alleen zijn 'graden van zekerheid' aan zijn hele constitutietheorie vreemd. Meer zelfs, het verificatiecriterium wordt niet echt vermeld en de geldigheid van onze wetenschappelijke

uitspraken is helemaal niet afkomstig van empirische confirmatie. Het domein van de empirie is bovendien onvermijdelijk subjectief en uit ostensieve definities kan geen objectieve kennis voortkomen. Vanuit een lezing van de *Aufbau* blijkt het typische cliché-beeld over het logisch-positivisme snel een karikatuur te zijn. Dit beeld bijwerken en de *Aufbau* distantiëren van empirisme is een noodzakelijke opdracht opdat de onderzoeksvraag goed beantwoord zou kunnen worden. Hoofdstukken 3.1 en 3.2 staan vooral in het teken van dit thema.

Voor een correcte interpretatie van Carnaps visie op de humane wetenschappen en het precieze verschil met Cassirer is het vierde en laatste thema cruciaal, het betreft het anti-reductionisme van de *Aufbau* en het logisch-positivistische project van een 'Gesamtwissenschaft'. In deze masterproef wordt er geargumenteed tegen een reductionistische, fysicalistische interpretatie van de *Aufbau*. Dit aspect is cruciaal voor de onderzoeksvraag, omdat Cassirer Carnaps positie op die manier begreep. Bovendien vertelt het anti-reductionisme iets over de relatie tussen Carnap en Cassirer: beiden spelen in hun werken met het verschil tussen een geheel en een complex, maar doen dit op een andere manier. Hfst. 3.5 spit het anti-reductionistische aspect van de *Aufbau* grondig uit en Hfst. 4 verbindt het anti-reductionisme vervolgens aan de verschillen en gelijkenissen met Cassirer. Daarnaast wordt er doorheen deze masterproef ook sterk de nadruk gelegd op het project van een 'Gesamtwissenschaft', omdat het de beste uitdrukking is van Carnaps expliciete doelstelling in de *Aufbau* om het natuurwetenschappelijke en het geesteswetenschappelijke denken te verenigen tegen de metafysica.

1.3 Kader en structuur

Het meningsverschil tussen Carnap en Cassirer uitpluizen is allesbehalve een eenvoudige taak. Enerzijds is Cassirer immers slachtoffer van hetzelfde bevooroordeelde beeld over Carnaps positie zoals hierboven beschreven is. Anderzijds zijn beide filosofen zeker niet doorheen hun leven bij dezelfde opvattingen blijven steken. Hun denken vertrekt misschien wel van eenzelfde neokantiaanse wortel, maar divergeert toch sterk. Het project van de *Aufbau* is al dood en begraven, wanneer Cassirer in '42 zijn kritiek op Carnaps standpunt geeft. Op eenzelfde manier past Cassirer zijn visie op de wetenschap uit *Substanz-und Funktionsbegriff* grondig aan in zijn filosofie van de symbolische vormen. De structuur van deze masterscriptie is niet historisch: zij volgt niet de ontwikkeling binnen het denken van de twee protagonisten.

Het antwoord op de onderzoeksvraag wil in de eerste plaats twee verschillende pistes weergeven om na te denken over de objectiviteit van de humane wetenschappen: de ene piste mondt uit in een project waar de humane wetenschapper zijn gebruikte objecten moet inbedden in een logisch constitutiesysteem, de andere piste mondt uit in een project waar de humane wetenschapper zijn objecten moet beschouwen als het resultaat van een

betekenisgevende activiteit. Beide pistes verbinden de weg naar objectiviteit met een andere taak voor zowel de humane wetenschapper, als de filosoof. Het antwoord op de onderzoeksvraag heeft in die zin de ambitie om via de historische studie van twee filosofen iets te kunnen zeggen over de mogelijkheden en beperkingen van de humane wetenschappen in hun hedendaagse inbedding.

Het ideeënhistorische thema over de epistemologische fundamenten van de humane wetenschappen in Duitsland, het thema van de filosofische relatie tussen Carnap en Cassirer en de doelstelling om Carnaps Aufbau te behandelen voorbij een standaardbeeld over logisch-positivisme, hebben tot doel beter vat te krijgen op de vraag naar objectiviteit binnen de humane wetenschappen in het algemeen, ook los van de historische context waarbinnen de twee protagonisten van deze masterproef optreden. Carnap geeft in zijn Aufbau immers een zuiver structurele, extreem formaliserende notie van objectiviteit, waarvan hij meent dat zij ook het model moet en kan vormen voor de humane wetenschappen. Hiermee staat hij zeker op de grens van wat een formalistisch systeem kan dragen. Desalniettemin kan aangetoond worden dat Carnaps formalisme de humane wetenschappen zeker niet al te sterk inbindt; het blijft een zeer ruim en autonoom domein. Ernst Cassirers positie staat in schril contrast met deze formalistische visie op objectiviteit. Hij is ervan overtuigd dat de cultuurwetenschappen een aparte objectiverende vorm hebben, die niet in een zuiver formeel kader gevat kan worden. Een gedeelde culturele wereld van het Ik en het Jij, binnen een uitdrukkingswaarneming, is volgens Cassirer een noodzakelijke toevoeging binnen de objectiverende vormen van de cultuurwetenschappen. Waar beiden het duidelijk eens zijn dat alle wetenschappen een bepaalde gedeelde notie van objectiviteit hebben, waardoor een sterke demarcatie qua object en methode tussen de humane wetenschappen en natuurwetenschappen niet mogelijk is, verschillen beiden toch in hun precieze invulling van het epistemologische statuut van een wetenschap en zijn objectiviteit. Deze masterproef zal hopelijk aangeven waar een zuiver formele invulling van de humane wetenschappen eindigt en waar een notie van objectiviteit, aangevuld met een rijk van betekenisgeving, begint.

De beantwoording van de onderzoeksvraag kan opgedeeld worden in drie niveaus. Op het eerste niveau wordt aangetoond hoe Carnap en Cassirer een gedeelde tussenpositie hebben in het spectrum van de mogelijke posities m.b.t. de relatie tussen natuurwetenschappen en humane wetenschappen. Binnen die tussenpositie bieden beiden echter een ander antwoord op de vraag hoe de objectiviteit in de humane wetenschappen geleverd kan worden. Op het tweede niveau wordt aangetoond hoe die verschillende visies over de objectiviteit van de humane wetenschappen gesitueerd moet worden in verschillende visies over het statuut van objectiverende ordeningsconcepten in het algemeen. Dit verschil is het resultaat van een dispuut op het derde niveau, dat het ultieme meningsverschil tussen Carnap en Cassirer

uitmaakt. Het derde niveau betreft een meta-filosofisch vraagstuk over de grens van rationeel argumenteren. De respectievelijke posities van beiden op het derde niveau worden in deze masterproef als even consistente posities weergegeven, met eigen voor-en nadelen. Alle drie de niveaus zijn nodig om duidelijk te maken hoe Carnap en Cassirer op een andere manier over de taak van de humane wetenschapper nadachten en de positie van de filosoof t.o.v. de humane wetenschapper begrepen. Deze driedelige structuur van de beantwoording van de onderzoeksvraag zal echter niet weerspiegeld worden in de argumenterende hoofdstukken, alleen in het laatste synthetiserende hoofdstuk, dat als conclusie opgevat kan worden.

Voordat de drie niveaus immers enige duidelijkheid kunnen krijgen, moet er eerst zeer veel exegetisch en interpretatief werk gebeuren. Daarvoor behandelt hfst. 2 eerst de belangrijkste, concurrerende theorieën in Duitsland die Carnap en Cassirer zelf vermelden doorheen hun werken. Deze theorieën bieden een interessante achtergrond waartegen de positie van Carnap en Cassirer bekeken kan worden; hun behandeling in hfst. 2 is slechts schetsmatig, op basis van secundaire literatuur en staat dus open voor discussie. In hfst. 3 wordt de Aufbau en de positie van de geistige objecten in dat werk uitgelegd. Het hoofdstuk beslaat ongeveer de helft van deze masterproef. De reden is duidelijk: de Aufbau is complex, de relatie met Cassirer nog complexer en over de positie van de geesteswetenschappen in de Aufbau werd nog nauwelijks iets gepubliceerd. Ook het hoofdstuk over reductionisme is nieuw. Bovendien werd er geen voorkennis over de Aufbau bij de lezer verondersteld en moesten dus alle belangrijke elementen voor de verdere behandeling ook aangehaald worden. De eerste twee delen van hoofdstuk 3 hebben tot doel de opzet van de Aufbau weer te geven en aan te duiden wat de relatie is met neokantiaanse theorieën in het algemeen en Cassirer in het bijzonder. Omdat de lezer dan met een juiste, neokantiaanse blik het werk kan benaderen, worden in hfst. 3.3 alle belangrijke voorbereidende stappen gezet tot de constitutie van de geistige objecten. Hfst 3.4 behandelt vervolgens deze constitutie en de positie van 'verstehen' in de Aufbau. Hfst 3.5 bespreekt het anti-reductionisme en hfst 3.6 geeft een algemene conclusie over de positie van de geistige objecten.

Vervolgens behandelt hfst. 4 Cassirers kritiek op Carnap. Hfst. 4.1 is een introductie tot de filosofie van de symbolische vormen en behandelt vooral de continuïteit tussen dat project en de vroegere Cassirer. Hfst. 4.2 behandelt Cassirers werk *Zur Logik der Kulturwissenschaften* en bespreekt Cassirers kritiek op Carnap. Hfst. 4.3 is het resultaat van wat frustratie met de bestaande bespreking van de kritiek van Cassirer op Carnap, maar vormt een essentiële opstap om de conclusie te volgen. Het hoofdstuk probeert immers te argumenteren dat Cassirer Carnap niet alleen op verkeerde gronden bekritiseert, maar dat Carnap wellicht zelf een antwoord en tegenkritiek had kunnen formuleren. Het vormt in die zin een belangrijke voorbereiding op de conclusie, waar twee verschillende, even consistente pistes over de humane wetenschappen worden weergegeven.

Uiteindelijk volgt in hfst. 5 de hierboven vermelde driedelige structuur van de beantwoording van de onderzoeksvraag, waarbij alle conclusies uit de lagere niveaus toegepast worden om tot die driedelige structuur te komen. De lezer wordt gevraagd geduld uit te oefenen: de conclusie vormt meer dan een opsomming van de verschillende delen.

1.4 Terminologie

Voor er begonnen wordt aan het echte werk, nog even iets over de gebruikte terminologie. Ten eerste zal in deze masterproef consequent de term 'natuurwetenschappen' gebruikt worden en niet 'exacte' of 'positieve' wetenschappen, om mogelijke negatieve connotaties van hun tegenpool te vermijden (alsof de humane wetenschappen niet exact of erger negatief zouden zijn). Verder zal de term 'humane wetenschappen' enkel in een naïeve zin gebruikt worden om op een onduidelijke wijze alles te benoemen wat niet tot de natuurwetenschappen behoort. 'Geesteswetenschappen' en 'cultuurwetenschappen' zijn immers termen die sterk verbonden zijn aan specifieke epistemologische onderscheidingen t.o.v. de natuurwetenschappen, zoals ze in hoofdstuk 2 besproken worden. 'Humane wetenschappen' heeft een epistemologisch neutraler statuut en kan zo beter als generische verzamelnaam gebruikt worden. Bovendien waren 'sociale wetenschappen' of 'gedragwetenschappen' zeker nog geen zelfbewuste domeinen aan het begin van de 20ste eeuw, waardoor ze in deze masterproef soms zeer naïef onder de humane wetenschappen geplaatst worden. Geesteswetenschappen of cultuurwetenschappen zal ik telkens gebruiken, waar de betreffende filosofen het specifiek over dat soort wetenschap hebben. Zo gebruikt Dilthey 'geesteswetenschappen' en de neokantianen 'cultuurwetenschappen'.

Ten tweede wordt het Duitse adjectief 'geistig' met het nieuwe Nederlandse adjectief 'geestig' vertaald. De lezer mag het beschouwen als een Duits neologisme, dat verbogen wordt zoals andere Nederlandse adjectieven. 'Geestig' roept immers andere connotaties op die best vermeden worden. 'Geisteswissenschaften' wordt wel vertaald met 'geesteswetenschappen', omdat het Nederlands nu eenmaal die term al ter beschikking heeft.

Ten derde wordt consistent de categorie 'logisch-positivisme' gebruikt en niet 'logisch-empirisme'. Uebel en Richardson kiezen in hun *Cambridge Companion to Logical-Empiricism* voor het omgekeerde, omdat de term voor hen moet refereren naar een zeer brede stroming over een zeer breed tijdsbestek.¹ In deze thesis wordt de Aufbau behandeld, waar het woord empirisme één keer voorkomt en de categorie 'positivisme' veel meer in de argumentatie meespeelt. Vandaar de keuze voor 'logisch-positivisme' in deze masterproef.

1 Uebel and Richardson, *The Cambridge Companion to Logical Empiricism*, 1.

2 Het statuut van de humane wetenschappen aan het begin van de 20ste eeuw

Cultuurwetenschappen, humane wetenschappen en geesteswetenschappen zijn allemaal termen die gebruikt worden om een schijnbaar homogene groep van wetenschappelijke disciplines te benoemen, meestal in oppositie met de zogenaamde exacte, positieve of harde wetenschappen, ook wel de natuurwetenschappen genoemd. Dit onderscheid tussen twee soorten van wetenschap heeft een zeer complexe, eigen geschiedenis die hier gedeeltelijk behandeld zal worden binnen een epistemologisch debat over het statuut en de methode van de humane wetenschappen. In dit onderdeel zullen we proberen te achterhalen binnen welke intellectuele context Carnap en Cassirer dachten over het epistemologische probleem van de humane wetenschappen. Hierbij wordt vooral aandacht besteed aan de debatten op het einde van de 19de, begin 20ste eeuw in Duitsland, waar beiden duidelijk van op de hoogte waren. Een viertal vragen doorkruisen de discussies en kunnen gebruikt worden om de verschillende posities te systematiseren:

1. Met welke overkoepelende term (bijv. geisteswissenschaften, kulturwissenschaften) spreken we over welke disciplines?
2. Ligt het verschil met de natuurwetenschappen in het bestudeerde object of in de gebruikte methode of bij beiden?
3. In welke zin is deze soort wetenschap objectief en vrij van waarden? Wat is de plaats van subjectieve/culturele waarden binnen deze wetenschappen?
4. Wat is het statuut van culturele, historische of sociale objecten en concepten die gebruikt worden in de verschillende disciplines? Hoe komen ze tot stand?

Er worden een viertal figuren behandeld die geschreven hebben over het onderwerp: Wilhelm Dilthey, Wilhelm Windelband, Heinrich Rickert en Max Weber, omdat de posities van Carnap en Cassirer zich bewust verhouden tegenover deze denkers. Voor we ingaan op hun theorieën over het statuut en de methodologie van de humane wetenschappen is het belangrijk kort te duiken in de geschiedenis van de discipline van de historiografie. De debatten draaien immers meestal rond deze discipline, aangezien zij op dat moment aan de

Duitse universiteiten het meest van alle humane wetenschappen ontwikkeld was en algemeen aanvaard werd als pretendent voor een serieuze wetenschappelijke discipline. Bovendien vonden vele van de huidige humane/sociale wetenschappen hun oorsprong in historische subdisciplines: onderzoek in sociologie en economie groeien uit historische vraagstukken, religie- en kunstwetenschappen waren vroeger gewoon onderdelen van de geschiedenis en archeologie was eerder een 'hulpwetenschap' voor historiografie dan een zelfstandig wetenschappelijk domein. Dat deze huidige wetenschappelijke disciplines allemaal een gedeelde origine hebben, impliceert op zich nog niet dat de vraag naar hun objectiviteit en methode ook vandaag nog eenzelfde antwoord behoeft. Het duidt daarentegen wel op het feit dat in de eerste helft van de 20ste eeuw het nog niet mogelijk was voor filosofen om een helder onderscheid te maken betreffende de epistemologische problemen van wat nu als aparte wetenschappen beschouwd worden. Zowel Cassirer als Carnap nemen de eenheid tussen disciplines als geschiedenis, kunstwetenschappen, archeologie en linguïstiek zonder veel kritische bedenkingen aan. Waarom?

Zoals reeds gezegd, speelt de historiografie een belangrijke rol in het creëren van een bewustzijn dat er naast de natuurwetenschappen, ook andere kennisdisciplines met recht een wetenschappelijk statuut konden opeisen. Een belangrijk persoon binnen deze evolutie is Leopold von Ranke.² In een methodologisch appendix van *Geschichte der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1514* uit 1824 verwerpt Ranke alle historiografie die niet op basis van een analyse van primaire bronnen gebeurt. In een rigoureuze wetenschap mag immers alleen gebruik worden gemaakt van de bronnen zelf, zonder invloed van waardeoordelen van de historicus of enige metafysische speculaties. Om deze primaire bronnen kritisch te bestuderen zijn bepaalde hulpwetenschappen nodig, zoals de paleografie, archeologie, numismatiek, enz. Het doel van geschiedenis als strikte wetenschap is vast te stellen 'wie es eigentlich gewesen'. Toch is de historiografie bij Ranke niet strikt positivistisch: het is geen opeenstapeling van zo goed als mogelijk gedocumenteerde, individuele feiten waarin zelf geen betekenis gevonden kan worden. Integendeel de geschiedenis geeft net een wereld van betekenis en waarde weer, zij biedt inzicht in de 'wezenlijke' (eigentlich) dimensie van de menselijke wereld. Via de geschiedenis ontdekt men in de ontwikkeling van de verschillende sociale instellingen hun ethische karakter, zodat er geen paradox is tussen de strikte objectiviteit van de historiografie en de culturele legitimatie van de Duitse natiestaat.³ De geboorte van het historicisme is een feit: de mens heeft geen natuur, de mens heeft enkel geschiedenis. Betekenis 'openbaart' zichzelf in de geschiedenis. Indien we de mens willen begrijpen, moeten we zijn geschiedenis bestuderen.⁴

Met aan de ene kant een eis dat geschiedenis een strikte wetenschap moet zijn die enkel

² Iggers, *Historiography in the Twentieth Century*, chap. 1.

³ Ibid., 26.

⁴ Ibid., 29.

gebruik maakt van de bronnen en aan de andere kant de positie dat geschiedenis een verborgen betekenis van de menselijke ontwikkeling openbaart, is het misschien niet verwonderlijk dat men zich vragen begint te stellen over het objectieve karakter van de discipline, vooral m.b.t. het gebruik van waarden. In het bijzonder de focus op de ontwikkeling van de natiestaat en een narratief uitsluitend gecentreerd rond grote persoonlijkheden en voornamelijk politieke gebeurtenissen leiden tot stemmen die oproepen het domein en de heersende methode aan te passen.⁵ Binnen deze problematiek ontstaat een verdere discussie over de noodzaak van algemene, generaliseerbare claims om een wetenschap te kunnen zijn. Omwille van het eenmalige, idiosyncratische karakter van de objecten die men bestudeert, rijst de vraag of er concepten in de historiografie kunnen worden gevormd die op verschillende historische feiten toegepast kunnen worden: geen algemene claims zonder algemene concepten. Aangezien de geschiedenis op dat moment geen algemene claims probeert te maken, noch abstracte wetten probeert te formuleren waaronder de individuele feiten vallen, zou zij geen aanspraak kunnen maken op een statuut van wetenschappelijkheid. Het statuut van een historisch object, zijn relatie tot de eventueel geïmporteerde waarden van de onderzoeker en de relatie met de algemene wetten van de natuurwetenschappen zijn zeer pregnante, epistemologische problemen geworden aan het eind van de 19de eeuw en vereisen een oplossing.

De volgende vier filosofen hebben zich vooral over de problemen met de humane wetenschappen gebogen vanuit epistemologisch oogpunt. Zij wilden hun vinger kunnen leggen op het specifieke verschil tussen de humane wetenschappen en de natuurwetenschappen. Alle filosofen die hieronder behandeld worden, hebben enerzijds gemeenschappelijk dat ze niet geloofden in een universele toepassing van de methode van de natuurwetenschappen. Ze verdedigen een zekere scheidingslijn en proberen deze via bepaalde criteria duidelijk te maken. Anderzijds wilden ze allemaal een wetenschappelijk statuut bewaren voor de prille disciplines die de mens en zijn cultuur probeerden te vatten. Omwille van deze twee doelstellingen probeerden ze alle vier de notie 'wetenschap' methodisch te verrijken, zonder de sérieux die met het woord samen gaat, te willen verliezen. Hiervoor zouden hun theorieën moeten kunnen aanduiden wat de twee soorten wetenschappen desondanks hun verschil toch gemeen hebben om beide als wetenschap aanzien te worden. Ernst Cassirer is erfgenaam van deze doelstellingen en het is zijn voornaamste kritiek op zijn voorgangers, zoals we later zullen zien, dat zij hier eigenlijk geen direct antwoord op hebben, dat zij niet inzien op welke manier beide soorten wetenschap op eenzelfde manier te werk gaan, namelijk in de gemeenschappelijke structuur van hun concepten.

5 Ibid., chap. 2.

2.1 Wilhelm Dilthey

Wilhelm Dilthey (1833-1911) wou via een 'kritiek van de historische rede' vaste epistemologische fundamenten geven aan de geschiedenis en de sociale wetenschappen. De fundamenten van alle kennis liggen voor Dilthey in de ervaringen van ons bewustzijn. Aan de ene kant proberen de natuurwetenschappen vanuit die ervaring te achterhalen hoe de zaken buiten ons bewustzijn in elkaar zitten; zij analyseren de verborgen realiteit achter onze ervaringen. Dit doen ze door een abstractie te maken van de volledige wereld waarin het individu leeft. Eén feit wordt uit het complexe geheel van ervaringen gehaald en zijn relatie tot het geheel genegeerd. Op die manier zijn de natuurwetenschappen in staat algemeen geldende wetten te formuleren, die echter alleen van toepassing zijn voor een deel van de externe realiteit.⁶ Disciplines zoals geschiedenis, psychologie, filologie en esthetica bestuderen daarentegen de ervaringen van ons bewustzijn in zijn geheel. Het object van die disciplines zijn de concrete innerlijke, geleefde ervaringen van de individuen zelf in hun totaliteit, waar we directe toegang toe hebben i.t.t. de externe fenomenen van de natuurwetenschappen.⁷ De wereld van de geesteswetenschappen is de socio-historische realiteit waar de individuen in participeren.⁸ Dilthey gebruikt als eerste de term 'geisteswissenschaften' om deze disciplines te kenmerken: de innerlijke wereld van ons bewustzijn ('Geist') is de zaak zelf die bestudeerd moet worden. Hiermee distantieert hij zich van de metafysische speculaties van de idealistische filosofie, als de wetenschap van de Geest en een verderzetting van Hegeliaanse filosofie. Anderzijds sluit hij met de term ook een descriptieve sociologie en psychologie uit die enkel algemene wetten zouden moeten formuleren: zij verliezen het menselijke individu als een actief principe in de geschiedenis uit het oog.⁹ Zoals in 3.4 behandeld zal worden, benadrukt Carnap in de Aufbau Dilthey's verdienste de geesteswetenschappen en het epistemologische statuut van hun objecten op de agenda te hebben geplaatst. Carnap volgt Dilthey hierin door de geistige objecten in zijn constitutiesysteem als autonoom domein te behandelen, naast de fysische en de psychische. Het is belangrijk op te merken dat Carnap het in hoofdzaak met Dilthey eens is dat een reductie van de geistige objecten tot psychische of fysische (zoals breintoestanden) niet de opzet mag zijn van de wetenschap (zie bijv. Aufbau¹⁰ §56; en verder hfst. 3.5).

Voor Dilthey staat het vast dat ons denken vitaal is, en niet te reduceren valt tot culturele systemen, zoals staat of natie. Er blijft altijd iets onmeetbaar in het individu achter dat niet

6 Makkreel, "Wilhelm Dilthey," para. 2.1.

7 Iggers, *The German Conception of History*, 136.

8 Makkreel, "Wilhelm Dilthey," para. 2.1.

9 Makkreel, "Wilhelm Dilthey and the Neo-Kantians," 424–425.

10 Carnap, *Der Logische Aufbau Der Welt*.

volledig door maatschappelijke structuren gedetermineerd is.¹¹ Om te verzekeren dat de vitaliteit van het individu het wetenschappelijke karakter van de geesteswetenschappen niet in de weg staat, neemt Dilthey aan dat het subjectieve, vitale bewustzijn van een individu en de objectieve maatschappelijke instellingen een gemeenschappelijk substraat hebben, namelijk 'Leven'. 'Leven' objectiveert zichzelf in de instituties, waardoor deze als producten van het 'Leven' begrepen kunnen worden. De geesteswetenschappen analyseren menselijke interacties en producties altijd op een mediërend niveau, dat noch door de gemeenschap, traditie of staat volledig gedetermineerd is, noch louter door het individu alleen tot stand gebracht werd. De bewuste, levende wezens zijn nooit volledige dragers van een natie of volk, evenmin zijn ze autarkische atomen die volledig onafhankelijk van culturele systemen of politieke instellingen functioneren.¹² Dit geobjectiveerde 'Leven' heeft altijd een bepaalde structuur die door de geesteswetenschappen bestudeerd moet worden door een subjectieve act van begrijpen, het 'verstehen', dit in tegenstelling tot de natuurwetenschappen die fenomenen verklaren door ze onder algemene wetmatigheden te laten vallen. Het 'Verstand' van de natuurwetenschappen abstraheert van de concrete wereld waarin we leven, voelen en ervaringen opdoen, terwijl het 'verstehen' de fenomenen probeert te plaatsen in de wereld van geleefde ervaring.¹³ Het begrijpen sluit het gebruik van algemene wetmatigheden niet uit, alleen zullen de wetten die opgesteld kunnen worden in de geesteswetenschappen een beperkter bereik hebben. Het doel is immers om zoveel mogelijk fenomenen te plaatsen in de historische, maatschappelijke context waarin ze voorkwamen. Hoe meer fenomenen we willen verklaren, hoe kleiner het toepassingsgebied zal zijn waarbinnen de opgestelde wetten gelden. Zo kunnen eventueel wetten bereikt worden over economische of literaire vooruitgang, maar deze zullen enkel toegepast kunnen worden binnen specifieke culturele of maatschappelijke systemen en nooit over het hele bereik van de geschiedenis.¹⁴

Omdat Dilthey een groot belang hechtte aan het gebruik van 'geleefde ervaring' in de geesteswetenschappen, staat hij weigerachtig tegenover het gebruik van heuristische ideaaltypes. Burckhardt maakte in *Die Kultur der Renaissance in Italien* (1860) gebruik van het ideaaltype van de 'renaissance-mens' om zijn geschiedenis te schrijven. Voor Dilthey is dit een verkeerde methodologie: een ideaaltype is immers een abstractie van de concrete, geleefde wereld van de renaissance en geen enkele reëel persoon voldoet aan alle eigenschappen die de 'renaissance-mens' heeft. Geschiedschrijving, samen met alle andere geesteswetenschappen, mag dit soort van abstractie niet maken. Door een persoon (bijv. Michelangelo) te analyseren aan de hand van geabstraheerde standaarden zoals de 'renaissance-mens', verliest men zijn relatie met de historisch-maatschappelijke context uit het

11 Iggers, *The German Conception of History*, 137.

12 Makkreel, "Wilhelm Dilthey," para. 2.1.

13 Ibid.

14 Ibid.

oog, wat precies het tegenovergestelde inhoudt van 'verstehen' dat altijd vertrekt vanuit de geleefde ervaring.¹⁵

Geschiedenis is een reëel proces, geen construct van een subjectieve geest, maar expressie van 'Leven' in zijn totaliteit. De historicus analyseert de structuren van het leven door een analyse van de structuren van een samenleving of culturele systemen. Al deze systemen hebben een 'wirkungszusammenhang', met eigen interne wetten. Toch is de geschiedenis geen expressie van een universele rede die zich in de wereld aan het ontplooiën is. Er blijft voor Dilthey een fundamentele irrationaliteit aanwezig in het 'Leven', zodat we de geschiedenis niet kunnen analyseren als een teleologisch proces. De geesteswetenschappen kunnen geen interne richting aangeven binnen hun studieobject en staan dus ver van een legitimatie in het licht van een teleologie.¹⁶

De vier vragen uit het begin van dit hoofdstuk kunnen dan als volgt beantwoord worden:

1. De geesteswetenschappen omvatten historiografie, esthetica, sociale wetenschappen, literatuurwetenschappen en psychologie. Zij bestuderen de structuren van het geobjectiveerde Leven via de methode van het 'verstehen', waarbij het studieobject altijd in de concrete, geleefde context moet geplaatst worden. Kenmerkend voor de natuurwetenschappen is hun abstractie van de geleefde ervaring.
2. Het bestudeerde object van de geesteswetenschappen verschilt van de natuurwetenschappen. Zij bestuderen immers ons bewustzijn zelf en onze direct geleefde ervaring (vaak a.d.h.v. geobjectiveerde manifestaties). Hierdoor hebben zij ook een aparte methode nodig, het 'verstehen', wat een inleving in een concrete, geleefde ervaring inhoudt.
3. Objectiviteit wordt gegarandeerd door Dilthey's nadruk op het bestuderen van structuren en interne regels van concrete maatschappelijke, culturele, geistige systemen die de uitdrukking zijn van het Leven, als onderliggend substraat met objectieve manifestaties in instellingen, maar ook bijv. literatuur.
4. Gebruikte concepten komen tot stand via 'verstehen'. Zij mogen geen abstraherende concepten zijn, maar moeten altijd ingebed worden in concrete levenservaringen.

15 Makkreel, "Wilhelm Dilthey and the Neo-Kantians," 438–440.

16 Iggers, *The German Conception of History*, 140.

2.3 Wilhelm Windelband

Wilhelm Windelband (1848-1915), oprichter van de Badense school van het neokantianisme, maakte in zijn inaugurale rede als rector van de universiteit van Straatsburg, *Geschichte und Naturwissenschaft* (1894), een onderscheid tussen een nomothetische en idiografische methode in de wetenschappen als twee verschillende manieren om eenzelfde onderwerp te bestuderen. De nomothetische methode zoekt algemene wetten om fenomenen in de wereld te verklaren. Hiervoor moet er geabstraheerd worden van de individuele gevallen en is een kwantificatie van de fenomenen noodzakelijk. Dit is de methode die de natuurwetenschappen toepassen. Daartegenover plaatst Windelband de idiografische methode van de historische disciplines, waarbij men een fenomeen in zijn idiosyncratie bestudeert, zonder het uit zijn context te nemen. Beide methoden zijn een verschillende manier om de oneindige menigvuldigheid van de realiteit in ervaring te gieten¹⁷; het naakte fenomeen is zowel voor de natuurwetenschappen als voor de historische disciplines een onbruikbaar gegeven.

Omdat het de taak is van de historicus uit de massa van gebeurtenissen de ware vorm van het verleden te tonen, wordt hij geconfronteerd met het probleem een criterium op te stellen waarmee hij kan uitmaken welke gebeurtenissen historisch relevant zijn.¹⁸ De ware vorm van het verleden moet gedistilleerd worden uit een oneindig aantal mogelijke historische gebeurtenissen en een keuze daarbinnen heeft een selectiecriterium nodig. Windelband vindt dit in de relatie van de gebeurtenis tot de doelmatigheid van de geschiedenis. Constitutief voor historische gebeurtenissen is hun plaats in de ontwikkeling naar een doel en deze doelmatigheid kan niet ontwaard worden bij niet-historische gebeurtenissen. De particuliere gebeurtenis is relevant als deze zijn betekenis krijgt in het bovenliggende niveau van een menselijke gemeenschap.¹⁹ Net zoals de natuurwetenschapper zoekt de historicus regulariteiten. Deze kunnen echter niet tot wetten gereduceerd worden, maar moeten weergegeven worden in het historische narratief dat alle relevante particuliere gebeurtenissen zijn plaats geeft in een groter en betekenisvol geheel.

Toch dreigt door deze visie opnieuw subjectiviteit te sluipen in de historische discipline: de historicus loopt het gevaar zijn eigen cultuur, waarden en tradities als universeel te beschouwen. Er mag geen cultureel vooroordeel het historische narratief en de selectie van particuliere feiten doorkruisen. Om historische kennis objectief te houden, zoekt Windelband een uitweg in de universele taak van het ideaal van de mens.

17 Birkeland and Nilsen, "Thinking in Forms: Ernst Cassirer and His Critique of the Idiographic-nomothetic Distinction," 96.

18 Iggers, *The German Conception of History*, 149.

19 Ibid.

'Mankind as a unit of life in which a rational total purpose develops is never given as something completed, as, for example, mankind is as a biological species, but is always given as a task, but an absolutely necessary task from which there is no escape. History is therefore the process by which mankind fulfills this task.'²⁰

De historicus is dus genoodzaakt te vooronderstellen dat de geschiedenis verteld moet worden vanuit het ideaal van de mens als rationeel wezen: alleen wat tot dit ideaal bijdraagt, behoort tot het domein van de geschiedenis.

1. Windelband spreekt enkel over 'historische disciplines'. Geen overkoepelende naam aanwezig. Zijn leerling, Rickert, zal dit euvel aanpassen door Windelbands ruwe onderscheid te nuanceren en uit te breiden.
2. Het object dat bestudeerd wordt, wordt altijd geplaatst in een teleologisch kader. Vooral methodisch, de manier waarop het object bestudeerd wordt, maakt dus het onderscheid.
3. De historische disciplines zijn niet vrij van waarden: zij streven ernaar historische feiten in een geheel te plaatsen van het ideaal van de mensheid. Deze waarde is echter niet subjectief, maar wordt als een universele taak van de mensheid geconcipeerd (en zou dus objectiviteit niet in gevaar brengen).
4. Geen theorie over historische concepten, wel over historische feiten: zij moeten geselecteerd worden uit een oneindig aantal feiten uit het verleden op basis van het criterium van doelmatigheid. *Historische objecten zijn dus inherent teleologisch.*

20 Ibid., 151.

2.3 Heinrich Rickert

Rickert (1836-1936) bouwt verder op Windelbands methodische onderscheid, maar voert eveneens grote vernieuwingen door. Beide neokantianen delen de opvatting dat de verschillende methodes in de wetenschappen overeenkomen met verschillende manieren om de oneindige menigvuldigheid van de realiteit via conceptualisatie toegankelijk te maken. Rickert introduceert specifiek de term 'cultuurwetenschappen' om een onderscheid te maken met de natuurwetenschappen. De twee wetenschappen maken op twee verschillende manieren kennis mogelijk van de op zichzelf ontoegankelijke werkelijkheid. De natuurwetenschappen proberen algemeen geldende wetten op te stellen en abstraheren hierbij van de context, terwijl de cultuurwetenschappen net het eenmalig gebeuren in zijn context proberen te bestuderen.²¹ Centraal in het Badense neokantianisme staat een twee-werelden interpretatie van Kant. Zij maken de ontologische vooronderstelling dat de realiteit bestaat als een gegeven oneindige menigvuldigheid. Een conceptuele transformatie van deze menigvuldigheid is nodig om de werkelijkheid toegankelijk te maken. In tegenstelling tot het Marburger Neokantianisme maakt de Badense school een scherp onderscheid tussen de gegeven materie en het rijk van de zuiver conceptuele vorm die in een synthese de materie moet ordenen om zo onze oordelen mogelijk te maken.²² Deze conceptualisatie vindt echter plaats op twee verschillende manieren, conform twee verschillende methoden in de wetenschappen.²³ Rickert meent immers dat het onmogelijk is de natuurwetenschappelijke methode te benutten om individuele gebeurtenissen en objecten vorm te geven. De natuurwetenschappen streven immers naar concepten die universeel toepasbaar moeten zijn en abstraheren aldus voortdurend van de context.²⁴ Rickert deelt met de andere drie denkers uit dit hoofdstuk dat hij de cultuurwetenschappen onderscheidt van de natuurwetenschappen omdat zij individuele objecten bestuderen zoals zij voorkomen in hun context. De conceptuele structuur van de cultuurwetenschappen is dus altijd inherent individuerend, tegenover de universaliserende en abstraherende concepten van de natuurwetenschappen.

Net zoals Windelband moet ook Rickert een criterium opstellen om een historische gebeurtenis te onderscheiden van een niet-historische. Zijn oplossing van het probleem ligt in de relatie die een gebeurtenis of object heeft tot culturele waarden, 'Wertbezogenheit'. Cultuur

21 Ibid., 153.

22 Belangrijk is het scherpe contrast met de Marburger school i.v.m. het specifieke statuut van deze dualiteit. Voor de Marburgers is het onderscheid immers slechts een abstractie binnen een noodzakelijke synthese. Er is geen onderscheid mogelijk tussen twee verschillende 'rijken', de een van geldigheid (wetten), de ander van realiteit (gegevene). Beide niveaus zijn altijd relatief t.o.v. elkaar. Zie verder hfst 3.2. Zie Cassirer, *Substance and Function & Einstein's Theory of Relativity*, 227,310; Friedman, *A Parting of the Ways*, chap. 3.

23 Birkeland and Nilsen, "Thinking in Forms: Ernst Cassirer and His Critique of the Idiographic-nomothetic Distinction," 96.

24 Richardson, *Carnap's Construction of the World*, 37.

is het resultaat van menselijke productie en elk cultureel object is ontstaan binnen culturele waarden. Een prachtige, Griekse vaas uit het 5de eeuwse Athene is vanuit het standpunt van de natuurwetenschappen niets anders dan een gelijkaardige, hedendaagse vaas. Geen enkele natuurwetenschappelijke analyse kan het verschil aangeven. Het onderscheid tussen beiden kan enkel voortkomen wanneer hun relatie wordt onderzocht tot de verschillende culturen waarin ze gevormd zijn. Vandaar dat *cultuurwetenschappen* door Rickert als gepaste naam geopperd werd: zij bestuderen objecten van een cultuur, in hun waardegeladenheid.²⁵

De geldigheid van waarden binnen verschillende culturen staat niet op de agenda van de cultuurwetenschappen en deze vraag kan dan ook niet door haar beantwoord worden. De vraag is dus niet of de Franse revolutie een goede of slechte gebeurtenis was voor Frankrijk, maar of zij een significante gebeurtenis was in de ontwikkeling van een Europese of Franse cultuur. Historische gebeurtenissen worden door de historicus geselecteerd, omdat zij een positieve of negatieve werking hebben gehad op de realisatie van bepaalde culturele waarden.²⁶

Deze invulling van het selectie criterium, namelijk het relateren van een object aan een bepaalde culturele waarde, verplaatst echter het probleem naar het begrip 'cultuur'. Indien de cultuurwetenschappen objectiviteit willen claimen, moet Rickert enerzijds vooronderstellen dat er in iedere cultuur bepaalde waarden een algemene positie innemen. Hierdoor moeten andere waarden eerder arbitrair zijn, omdat zij geen deel uitmaken van de algemene waarden in een cultuur. Anderzijds moet het ook mogelijk zijn om die algemene waarden objectief vast stellen: wetenschappers zouden moeten overeenkomen over wat die centrale waarden binnen culturen precies inhouden.²⁷ Bovendien moet Rickert ervan uitgaan dat er in principe geen persoonlijke of sociologische factoren meespelen in het opstellen van het waardenkader dat de cultuurwetenschapper gebruikt.

In tegenstelling tot Windelband meent Rickert niet dat de historicus moet gebruik maken van universele waarden, zoals de 'menschheid'. De historicus kan immers enkel een geschiedenis schrijven van de individuele culturen, maar de waarden binnen die culturen moeten wel door de historicus objectieve geldigheid toegeschreven worden. Rickert weigert echter te vervallen in een ethisch relativisme: tussen de aparte culturele systemen moet het mogelijk zijn om universele criteria op te stellen. Het ideaal van de 'menschheid' wordt op die manier toch gerecupereerd via een achterdeurtje, namelijk als universele inhoud die alle menselijke culturen moeten delen. De objectiviteit van de cultuurwetenschappen wordt op die manier gegarandeerd: zij bestuderen de objectieve, universele kern van alle culturen. Rickert blijft op die manier in de traditie van het Duits idealisme door te stellen dat de geschiedenis een betekenisvol proces is: de specifieke waarden van de aparte culturen zijn uitdrukkingen

25 Iggers, *The German Conception of History*, 154.

26 Makkreel, "Wilhelm Dilthey and the Neo-Kantians," 426.

27 Iggers, *The German Conception of History*, 155.

van de universele waarden in specifieke historische omstandigheden.²⁸

1. Rickert introduceert de term cultuurwetenschappen. Daarmee geeft hij onmiddellijk aan dat het centrale organiserende concept binnen deze wetenschappen de 'cultuur' wordt, i.p.v. Dilthey's Geist. Ernst Cassirer zal deze terminologie overnemen, maar ook Carnap begrijpt zijn geistige objecten soms vanuit een culturele achtergrond (§151).
2. Rickert behoudt het methodologische onderscheid van Windelband. De cultuurwetenschappen bestuderen objecten in hun eenmalig voorkomen binnen culturele waardesystemen. De natuurwetenschappen bestuderen de objecten vanuit een wetmatig oogpunt. Dit leidt tot twee verschillende soorten wetenschappen.
3. Culturele waarden spelen een essentiële rol in de cultuurwetenschappen: zij maken het mogelijk de relevante gebeurtenissen en objecten te onderscheiden van de arbitraire en creëren een kader waarbinnen het ontstaan van deze culturele objecten verklaard kan worden. Wetenschappers zouden in staat moeten zijn deze culturele waarden objectief vast stellen; er worden echter geen criteria gegeven hoe wetenschappers in staat zijn de algemeen geldende waarden binnen een cultuur te onderscheiden, noch hoe men culturen van elkaar kan onderscheiden.
4. Cultuurwetenschappelijke objecten en concepten komen tot stand door hun relatie met de centrale waarden van de cultuur waarin zij zijn ontstaan.

28 Ibid., 157.

2.4 Max Weber

Max Weber werkt grotendeels verder op dezelfde lijn als Rickert²⁹: er moet een methodologisch onderscheid getrokken worden tussen natuur- en cultuurwetenschappen. Beiden kunnen dezelfde onderwerpen bestuderen, maar zullen tot radicaal verschillende resultaten komen, zoals het voorbeeld van de Griekse vaas hierboven illustreert. Culturele fenomenen moeten bestudeerd worden in hun relatie met bepaalde waarden. Deze waarden kunnen echter niet meer gezien worden binnen een vooraf bepaalde doelmatigheid, maar zijn het resultaat van conflicterende 'weltanschauungen' met niet-rationele fundamenteën.³⁰ De waarden verliezen iedere geldigheid binnen cultuurwetenschappelijke studies en worden feiten: de wereld heeft geen betekenis die uit de studie van de geschiedenis afgeleid zou kunnen worden. Dit betekent een radicale breuk met voorgaande historicistische of idealistische Duitse traditie. Dit radicale waardenrelativisme staat Webers geloof in de objectieve geldigheid van de wetenschappelijke methode echter niet in de weg, er blijven standaarden voor een rationele manier van denken. De specifieke waarden waarbinnen de cultuurwetenschapper tot zijn vragen komt daarentegen, zijn mogelijk relatief ten opzichte van zijn maatschappelijke of culturele context, maar de methode om die vraag op te lossen is dat niet.³¹

Cultuurwetenschappen houden zich niet bezig met het opstellen van algemene, kwantitatieve wetten als verklaring voor culturele fenomenen. Deze kunnen enkel begrepen worden door ze te relateren aan waarden, die slechts in de context van het individuele geval gevonden kunnen worden. 'The generalized laws of science empty reality of its content while the cultural sciences must always deal with a specific and individualized content.'³² Desalniettemin kunnen natuurwetenschappelijke inzichten en kwantitatieve methodes hulpmiddelen zijn om tot een afdoende verklaring te komen.

Weber maakt een fundamenteel verschil tussen handelingen en gedrag. Gedrag kan in algemene wetten gegoten worden en scheidt de mogelijkheid tot positivistische regulariteiten. Handelingen van individuen moeten echter geïnterpreteerd worden door ze te plaatsen in een teleologische contextualisatie, als middelen tot doelen.³³ Rationeel handelen verloopt volgens regels: alleen de mentaal gestoorde is totaal onvoorspelbaar. Om dit concreet mogelijk te maken introduceert Weber het 'ideaaltype', als schema van ideaal rationeel handelen. Het geeft weer hoe mensen *ideaal* zouden handelen in overeenkomst met hun doelen, wat natuurlijk enige speelruimte laat voor afwijkingen. Als schema's moeten zij niet volledig

29 Eliaeson, "Value Orientation and the Secularization of post-Enlightenment Social Science."

30 Iggers, *The German Conception of History*, 160.

31 Ibid., 161.

32 Ibid., 162.

33 Kim, "Max Weber," para. 5.1.

overeenstemmen met de vastgestelde feiten en hoeven zij dus ook niet op eenzelfde basis geëvalueerd te worden als kwantitatieve regulariteiten. De grammatica van een taal kan als voorbeeld dienen van zo'n ideaaltipe: vele taaluitingen voldoen niet aan de normen van een grammatica, toch kan zij dienen om de taal te begrijpen. Gelijkaardige gevallen vinden we in ideaaltipen zoals hét christendom, of hét kapitalisme, waarmee de realiteit telkens niet volledig overeenkomt. Het zijn heuristische middelen om de sociale en culturele fenomenen te begrijpen.³⁴ De ideaaltipen zijn natuurlijk altijd tentatief: de vraag laat zich stellen of zij wel representatief zijn voor een periode of een maatschappij en hoe men hun effectieve verklarende waarde kan afmeten. Het risico blijft bestaan dat de waarden en culturele vooroordelen van de wetenschappers meespelen in hun selectie van de feiten waarmee ze ideaaltipen vormen. De vraag blijft dus op welke manier de ideaaltipen objectiviteit garanderen. Dit kan niet vanuit de methode zelf voortkomen. Het moet eerder van de wetenschapper geëist worden dat hij zijn eigen waardeoordelen zo veel als mogelijk uitsluit, maar er ook tegelijkertijd zo veel als mogelijk van bewust is. Objectiviteit van de methode wordt op die manier afhankelijk van het deugdelijke karakter van de onderzoeker die helder inzicht moet hebben in zijn eigen vooroordelen en een sterke, intellectuele integriteit aan de dag moet leggen.³⁵

1. Weber werkt vooral als historisch socioloog en wordt vaak gezien als één van de vaders van de moderne sociologie. Hij blijft werken met de term 'cultuurwetenschappen'.
2. Hij staat in de traditie van Windelband en Rickert: het verschil tussen de twee soorten wetenschappen situeert zich op een methodologisch vlak.
3. Centraal staat opnieuw de notie van waarde om het culturele object te onderscheiden en te verklaren. Weber is er zich ten volle van bewust dat de keuze van de waarden open staat voor subjectieve inbreng van de onderzoeker en lijkt dan ook eerder de objectiviteit van de cultuurwetenschappelijke disciplines te leggen bij de integriteit van de wetenschappers.
4. Weber doet afstand van de notie van 'cultuur' als interne eenheid van een aantal centrale waarden. De relatie tot waarden die bij Rickert altijd in een cultureel kader gezien werd, plaatst Weber in een kader van ideaaltipen. Deze ideaaltipen staan in schril contrast met Dilthey's eis om altijd de geesteswetenschappelijke objecten in hun context te bestuderen en nooit van abstracties gebruik te maken. De cultuurwetenschappen abstraheren wel, omdat zij het Badens neokantianisme als achtergrond hebben. Hierdoor moeten rationale concepten de flux van de irrationele

³⁴ Iggers, *The German Conception of History*, 164–165.

³⁵ Kim, "Max Weber," para. 5.2.

werkelijkheid mediëren om tot kennis te kunnen komen, in tegenstelling tot Dilthey's eis om het subjectieve bewustzijn zelf zonder mediëring te bestuderen.

3 Geistige objecten in *Der Logische Aufbau der Welt*

3.1 Opzet en doelstelling van constitutietheorie

In 1928 verschijnt Rudolf Carnap's *Der logische Aufbau der Welt*. Zonder twijfel een ronkende titel die het mateloze enthousiasme van het voorwoord weerspiegelt:

Es wird sich zeigen, daß einige Probleme durch die gewonnenen erkenntnistheoretischen Einsichten erheblich vereinfacht werden; andere enthüllen sich als bloße Scheinprobleme. (Aufbau, XIV³⁶)

Even verder is Carnap's primaire doelstelling en methode nog duidelijker te lezen:

Als man begann, mit der Forderung wissenschaftlicher Strenge auch in der Philosophie Ernst zu machen, mußte man notwendig dahin kommen, die ganze Metaphysik aus der Philosophie zu verbannen, weil sich ihre Thesen nicht rational rechtfertigen lassen. (Aufbau, XV)

Na de publicatie van de *Aufbau* zal het volgens Carnap nu eindelijk eens gedaan zijn met 'een speculatief, dichterlijk filosoferen'. Via logisch-wiskundige strengheid, die sinds de grondlagenproblematiek van de wiskunde en de *Principia Mathematica* van Russell en Whitehead beschikbaar is, is het mogelijk de strijd tussen de filosofische scholen eindelijk te beslechten. De *Aufbau* biedt immers een epistemologisch neutrale basis die onze kennis rationeel rechtvaardigt en toont aan hoe de metafysische wezensproblemen die verbonden zijn met het fenomenalisme, realisme en idealisme, niet rationeel te rechtvaardigen zijn. (Aufbau, XV/§178).

De laatste jaren is er in de filosofische vakliteratuur een enorme belangstelling voor Carnap's *Aufbau*. Deze belangstelling vertrekt meestal vanuit louter ideeënhistorische interesse: men wil begrijpen binnen welke context één van de grondleggers van het logisch-positivisme en inspirator van de analytische traditie tot bepaalde stellingen is gekomen. Het werk van Michael Friedman en Alan Richardson over de neokantiaanse invloed op de *Aufbau*

36 Al mijn verwijzing naar de *Aufbau* volgen Carnap, *Der Logische Aufbau Der Welt*.

en Carnaps project van een neutrale epistemologie is een dynamiserende factor geweest om het werk te hernemen en de standaardinterpretatie van de Aufbau³⁷ aan te passen. Waar men vroeger de Aufbau zag als een minutieuze uitwerking van Russells programma om via logische constructies wetenschappelijke uitspraken op te bouwen vanuit sense-data, is in de recente literatuur veel meer aandacht besteed aan de verschillen en de subtielere relatie tussen Carnap en Russell.³⁸ Ook de relatie tussen Carnaps Aufbau en het brede spectrum van post-kantiaanse Duitse filosofie kreeg door het werk van Friedman en Richardson nieuwe aandacht. Christian Damböck houdt zich bijv. bezig met de positie van Carnap binnen het Duitse empirisme van Dilthey³⁹, terwijl Thomas Mormann aandacht heeft voor de invloed van Rickerts filosofie op het programma van de Aufbau.⁴⁰ Zoals in de inleiding vermeld sluit deze masterproef zich aan bij deze ideeënhistorische interesse. De Aufbau is een merkwaardig werk: omwille van zijn poging een neutrale basis in de epistemologie aan te geven, kan men er eigenlijk zowat het hele filosofische spectrum in lezen.⁴¹ Carnap speelt vaak met deze neutraliteit en verwoordt zijn systeem heel bewust soms als een fysicist, dan weer als een neokantiaan: de enige belangrijke en grondleggende taal is immers de symbolische en alle andere modussen van spreken zijn daarvan afgeleid. Dat de Aufbau sinds verschijning voor interpretatieproblemen heeft gezorgd, is dan ook niet verwonderlijk. Als je de huidige literatuur mag geloven, spelen Russell, Rickert, Cassirer, Dilthey, Frege, Mach en Schlick allemaal mee op de achtergrond van Carnaps denken en afhankelijk van de invalshoek om het werk te lezen, de een al wat meer dan de ander.

-
- 37 Traditioneel citeert men Quine's interpretatie van het werk uit Quine, "Two Dogmas of Empiricism," 36. 'Radical reductionism, conceived now with statements as units, sets itself the task of specifying a sense-datum language and showing how to translate the rest of significant discourse, statement by statement, into it. Carnap embarked on this project in the Aufbau.' Het citeren van een analytisch auteur past beter in het kader van filosofen die precies het zelfbegrip van een analytische traditie willen veranderen a.d.h.v. een terugkeer naar Carnap en zijn origines. Deze masterproef laat de analytische traditie ongemeoid en focust vooral op een Duits interbellum probleem, namelijk het statuut van de humane wetenschappen, dat in onze hedendaagse praktijk nog niets van zijn actualiteit verloren is.
- 38 In Pincock, "Russell's Influence on Carnap's Aufbau." wordt geargumenteed dat Carnap Russells metafysische posities niet overnam (geen sense-data fenomenalisme als verantwoording van onze kennis), maar wel sterk geïnspireerd werd door Russells project van een logische reconstructie van wetenschappelijke kennis, meer bepaald de constructies van fysische concepten als tijd/ruimtelijk en materieel.
- 39 Damböck, "Rudolf Carnap and Wilhelm Dilthey." Kritiek op deze invalshoek zal worden gegeven in 3.6. Damböck wijst terecht op een relatie Carnap – Dilthey, maar behandelt het meest belangrijke aspect niet, namelijk dat beiden voorstander zijn van *autonome* geesteswetenschappen. Er zijn ook gelijkenissen in de manier waarop Carnap het geistige domein constitueert (zie daarvoor 3.4) die Damböck niet behandelt.
- 40 Zie voor deze relatie Mormann, "Werte Bei Carnap"; Mormann, "Between Heidelberg and Marburg." Mormann probeert aan te tonen hoe de eerste versies van de Aufbau zijn grond vonden in het werk van Rickert. Mormann vermeldt echter de belangrijkste manier niet waarop Carnap zich van Rickert afzet. Dit wordt zeer duidelijk wanneer men de Aufbau plaatst in de historische context van de verschillende posities over de humane wetenschappen en het contrasteert met Rickerts theorie over de cultuurwetenschappen. Zie voor kritiek, hfst. 3.2.
- 41 Pincock, "Russell's Influence on Carnap's Aufbau," 28.

3.1.1 Constitutietheorie en Gesamtwissenschaft

Daarmee is echter nog niets gezegd over het complexe kluwen dat de Aufbau zelf is. Op een wijze die de 21ste eeuwse lezer waarschijnlijk ietwat vreemd aandoet, vat Carnap het hele project samen als volgt:

Es handelt sich hier hauptsächlich um die Frage der Erkenntnislehre, also um die Frage der Zurückführung der Erkenntnisse auf einander. Die Fruchtbarkeit der neuen Methode erweist sich dadurch, daß die Antwort auf die Zurückführungsfrage zu einem einheitlichen, stammbaumartigen Zurückführungssystem der in der Wissenschaft behandelten Begriffe führt, das nur wenige Wurzelbegriffe benötigt. (Aufbau, XIII)

De opzet van de Aufbau is tweeledig. Enerzijds geeft het de noodzakelijke voorwaarden waaraan een constitutietheorie in het algemeen moet voldoen, het bestudeert een bepaald soort van 'terugvoeringssystemen'. Anderzijds geeft het een specifiek logisch-epistemisch constitutiesysteem, een concreet uitgewerkt systeem volgens de regels van de theorie, dat als neutrale epistemologische basis kan dienen voor onze wetenschappelijke kennis en tegelijk sterk genoeg is om alle wezensproblemen van de metafysica uit de wereld van het rationele denken te bannen (Aufbau, §1). Zoals uit het bovenstaande citaat valt af te leiden, meent Carnap dat kennistheorie in de eerste plaats de vraag is naar een terugvoeringssysteem, waarin de ene kennisuitspraak terug te voeren moeten zijn op een andere. Een constitutietheorie meent dat zo'n kennistheoretisch terugvoeringssysteem tot doel heeft aan te tonen hoe uitspraken over objecten terug te voeren⁴² zijn tot uitspraken over andere objecten. Deze terugvoering moet voldoen aan drie voorwaarden. Ten eerste moet het terugvoeren gebeuren a.d.h.v logica: wanneer een propositie via de constitutionele definities wordt omgezet in een andere propositie, moet de extensie van de propositie en zijn waarheidswaarde altijd dezelfde blijven (Aufbau, §50). De logische waarde van de uitspraken over de objecten van onze kennis worden zo overgedragen op elkaar. Ten tweede moet ieder constitutiesysteem vertrekken vanuit een beperkt aantal wortelbegrippen, van waaruit alle objecten van onze kennis geconstitueerd kunnen worden (preferabel één basiselement en één grondrelatie). (Aufbau, §78, 158) Op deze manier kan men vanuit een gelimiteerde basis een stamboom opstellen van alle objecten van onze kennis. Hiermee zijn we dan ook onmiddellijk beland bij de derde en voor deze masterproef belangrijkste voorwaarde, namelijk dat het systeem een eenheid moet vormen tussen alle objecten van onze kennis (§4). De eenheid van de wetenschappen moeten we niet situeren op het niveau van de methode, maar op de

42 De lezer mag terugvoering niet gelijkstellen aan reductie. Voor Carnap is er een wezenlijk verschil tussen beiden: cf. 3.5

gedeelde manier waarop hun objecten tot stand zijn gekomen. Alle objecten van de wetenschap zijn immers *logisch* terug te voeren tot één basisobject. Constitutietheorie onderscheidt zich van andere epistemologische theorieën, omdat het meent de eenheid in wetenschappelijke *objectsvorming* (dus niet methodologisch) te kunnen aantonen. In § 1 lezen we: 'Daß eine solche Ableitung aller Begriffe⁴³ aus einigen wenigen Grundbegriffen möglich ist, ist die Hauptthese der Konstitutionstheorie, durch die sie sich am meisten von anderen Gegenstandstheorien unterscheidet.' Op welke theorieën Carnap precies doelt, zullen we nooit meer kunnen achterhalen. Desalniettemin was Carnap zeker op de hoogte van het epistemologische probleem rond de humane wetenschappen, zoals in hfst. 2 vermeld. Los van Carnaps intenties bij het schrijven van de zin, is het een structurele eigenschap van zijn theorie dat hij zich distantieert van de hoofdopvatting van de vier hierboven beschreven filosofen: de objecten in de wetenschappen maken een eenheid uit en deze kan epistemologisch geduid worden, nl. in de formele constitutietheorie. Er is op zich geen onderscheid tussen humane en natuurwetenschappen; een verschil in methode duidt niet op een verschil in conceptuele structuur, noch in objectiviteit, zoals we later zullen zien. Deze derde voorwaarde wordt hier sterk benadrukt, omdat zij ook Carnaps visie op de objecten uit de wetenschappen verbindt met Cassirers visie op het onderscheid. Voor beiden is de epistemologische breuk waarvan in hfst. 2 sprake was, sterk overdreven. Bovendien vormt Carnaps idee van de eenheid van de wetenschappen een belangrijk aspect van zijn logisch-positivisme en is het de drijvende kracht achter de Aufbau.

Daarom is het niet slecht er even bij stil te staan. Carnaps eis dat het wetenschappelijke denken een eenheid vormt en de uitdrukking is van één gezamenlijk project waaraan alle wetenschappelijke vorsers, zowel fysici als historici deelnemen, is immers niet vanzelfsprekend. Carnap drukt dit ideaal uit met de term 'Gesamtwissenschaft', wat niet hetzelfde is als 'Einheitswissenschaft'.⁴⁴ De these dat de wetenschappen een eenheid (moeten) vormen, uitgedrukt via 'Einheitswissenschaft', is een filosofische positie. 'Gesamtwissenschaft' daarentegen is de uitdrukking van een gezamenlijk, praktisch project dat ondernomen wordt door alle wetenschappers en waaraan de filosofen 'nieuwe stijl', met behulp van het project van de Aufbau, meewerken als ontwikkelaars van de noodzakelijke logische apparatuur. Carnaps wetenschappelijke filosofie werkt in nauw verband samen met de diverse takken van de wetenschappen, geeft aan wat de logische grenzen zijn van wetenschappelijke conceptvorming en behoedt de wetenschappers voor metafysische besmetting van hun begrippenkader. De term 'Gesamtwissenschaft' drukt dus geen abstracte,

43 Carnap vermeldt in dezelfde paragraaf dat hij geen substantieel onderscheid wilt maken tussen concepten (begriffe) en objecten (Gegenstände). Alles wat een argumentpositie kan innemen in een logische zin, noemt hij een 'Gegenstand', dat hier als 'object' vertaald zal worden. Carnaps weigering om een onderscheid te maken tussen object en concept toont gelijkenissen met Cassirer, cf. 3.2

44 Damböck, "Rudolf Carnap and Wilhelm Dilthey," 83.

filosofische positie uit, maar eerder een praktische project dat het wetenschappelijke handelen stuurt en de agenda van de filosofische praktijk opstelt.⁴⁵ Carnap geeft zelf nergens een expliciete verantwoording voor dit project. Sowieso kan het niet op logisch-epistemische gronden verdedigd worden, maar heeft het een pragmatische achtergrond. Het project van de 'Gesamtwissenschaft' stelt ons in staat om gemeenschappelijke grond te vinden onder mensen om ons leven en onze maatschappij in te richten. Hoewel de maatschappelijke en politieke dimensie van de Wiener Kreis vaak toegeschreven wordt aan Otto Neurath, heeft ook Carnap doorheen zijn carrière nooit afstand gedaan van het openlijk humanistische, activistische karakter van het logisch-positivisme. Hij was naast Neurath dé drijvende kracht achter het manifest van de Wiener Kreis, dat openlijk de maatschappelijke dimensie van hun filosofie beleed.⁴⁶ De Aufbau vormt een belangrijke theoretische achtergrond, een logische prolegomena voor dit praktische project.

3.1.2 Een neutraal constitutiesysteem

Naast de karakterisering van de drie voorwaarden van constitutietheorie (logische terugvoering/beperkt aantal wortelbegrippen/wetenschappelijke eenheid) en de algemene werking ervan, is het de inzet van de Aufbau zelf ook één van de mogelijke constitutiesystemen op te stellen binnen de grenzen van de drie voorwaarden, namelijk een constitutiesysteem dat een neutrale basis kan geven voor alle bestaande kennistheorieën en dat alle metafysische wezensproblemen buiten het rationale domein kan plaatsen. Het systeem geeft dus weer in welke zin alle theorieën overeen komen, de neutrale basis, en toont aan dat de onderlinge verschillen pas ontstaan omwille van de metafysische claims die zij willen maken. (Aufbau, §178) De traditionele epistemologische theorieën van het realisme, idealisme en fenomenalisme proberen elk aan te tonen dat een bepaald domein van de geconstitueerde objecten uit het systeem primair is t.o.v. de andere domeinen: het realisme meent dat alleen de fysische objecten werkelijk zijn (onafhankelijk van een kennend subject), het fenomenalisme meent daarentegen dat de verschijningen van de fysische dingen vooraf gaan en het idealisme vertrekt vanuit psychische toestanden als primaire, werkelijke elementen waarvan het fysische domein afgeleid is (Aufbau, §175). Het constitutiesysteem van de Aufbau staat volledig neutraal tegenover de metafysische stellingnames van deze theorieën. Toch vindt het systeem ook bij Carnap ergens zijn basis, in het eigenpsychische, de

45 Michael Friedman verbindt deze vorm van wetenschappelijke filosofie met Herman Helmholtz' hulde aan Kants wetenschappelijk, filosofische project uit 1855 enerzijds en contrasteert het met Quine's idee van wetenschappelijke filosofie, als een filosofische positie, zonder vermenging met het praktische verloop van de wetenschappen anderzijds. Friedman, "Scientific Philosophy from Helmholtz to Carnap and Quine."

46 Uebel, "Carnap, Philosophy and 'Politics in Its Broadest Sense'." Carnaps linkse sympathieën maakten hem bovendien in de jaren '50 in VS snel verdacht; zo had de FBI een dossier over hem samengesteld. Zie voor de activistische achtergrond van de Wiener Kreis en de transformatie die de beweging doormaakte na de verhuis naar de VS: Reisch, "From the 'life of the Present' to the Icy Slopes of Logic'."

subjectieve, gegeven stroom van belevissen. Carnap gaat de uitdaging aan om vanuit deze subjectieve stroom, die hij de 'elementarerlebnisse'⁴⁷ noemt, over te gaan naar uitspraken over drie verschillende objectsoorten⁴⁸, fysische objecten, (anders)psychische objecten en geistige objecten op basis van een logische constitutie via relaties. Carnap vertrekt vanuit dit inherent subjectieve domein van elementaire belevissen, omdat zijn constitutiesysteem een rationele reconstructie moet zijn van het werkelijke proces waardoor de mens tot kennis komt: het systeem moet 'erkenntnismäßig' zijn. Carnap formuleert het idee als volgt:

Die Berücksichtigung der erkenntnismäßigen Beziehungen der Gegenstände bedeutet nicht, daß die Synthesen oder Formungen der Erkenntnis, wie sie im wirklichen Erkenntnisprozeß vorliegen, im Konstitutionssystem in ihrer konkreten Beschaffenheit zur Darstellung kommen sollen. Diese Formungen werden im Konstitutionssystem nur in rationalisierender oder schematisierender Weise nachgebildet; intuitive Erkenntnis wird durch diskursive Schlüsse ersetzt. (Aufbau, §54)

Op zich is er geen enkele reden, intern aan constitutietheorie, om deze 'epistemische' voorwaarde aan het systeem te stellen. De voorwaarde dat het constitutiesysteem het proces van kennisvorming moet volgen, wordt dan ook behandeld onder de materiële onderzoeken van de systeemvorm (Aufbau, III.B) en niet onder de formele. Zoals we hebben gezien, verklaart de standaardinterpretatie het vertrek vanuit een eigenpsychische basis door het te situeren in het empiristische ideaal om alle kennis terug te voeren op sense-data. Zo vind je nog steeds op de achterflap van de Felix Meiner Verlag-uitgave:

In seinem 1928 erschienen Hauptwerk *Der logische Aufbau der Welt* unternahm Rudolf Carnap den Versuch, durch die methodische und logisch einsichtige Konstruktion der Gegenstandswelt aus Elementarerlebnissen die erkenntnistheoretische These des englischen Empirismus zu untermauern,

47 Elementarerlebnis wordt hier vertaald met 'elementaire belevissen'. In de Engelse wereld gebruikt men 'elementary experience' of 'elex'. Deze vertaling mist echter één van de centrale eigenschappen van een elementarerlebnis, namelijk het directe, geleefde, niet analyseerbare karakter ervan. Het is een inherent subjectieve, ongedifferentieerde brei van belevissen, allesbehalve wat een empirist een sense-datum zou noemen. De elementar Erlebnis heeft geen onderscheiden delen en kan als dusdanig geen constitutief onderdeel vorm van een conceptuele structuur. Belevissen als vertaling sluit dan ook beter aan bij 'Erlebnis'. Bovendien bestaat het gevaar dat experience verward wordt met het sterk geladen Duitse woord 'Erfahrung', dat in Kantiaanse zin reeds kennis uitmaakt als synthese van materie en vorm. Het Kantiaanse begrip 'ervaring' is nooit zelf gegeven en vormt dus een slechte vertaling voor een gegeven belevissen. De elementaire belevissen is eerder de materie van de verschijning bij Kant (Krv, A20/B34). Michael Friedman toont een gelijkaardig onderscheid aan tussen Carnaps kantiaanse begrip van zintuiglijke ervaring en Quine's idee van sense-datum. Friedman, "The Evolution of the A Priori in Logical Empiricism," 113.

48 Objectsoort is de vertaling voor 'gegenstandsart'

nach der die Basis aller unserer Wirklichkeitserkenntnis in Wahrnehmungs-erlebnissen besteht.

Met deze interpretatie van de eigenpsychische basis van Carnaps systeem zijn er een aantal problemen. In de eerste plaats vermeldt Carnap voortdurend dat het constitutiesysteem met eigenpsychische basis slechts één van de vele mogelijke systemen is, waarvan hij er geen enkel a priori wil uitsluiten als epistemologisch problematisch. Zowel een systeem met fysische als psychische basis worden kort behandeld met hun eigen voor-en nadelen (§ 59, 60); de meest opvallende uitspraak die het beeld van Carnap als empiristisch, sense-data reductionist tegensprekt, vindt men bij zijn behandeling van de constitutie van geistige objecten:

Es ist denkbar, daß gewisse Auffassungen (etwa eine Theorie, die das ganze Weltgeschehen dialektisch als Emanation eines Geistes deutet) zu der Annahme führen, daß alle psychischen Gegenstände auf geistige zurückführbar seien. Diese Annahme würde auf die Möglichkeit einer umgekehrten Konsitutionsrichtung führen. Hier soll jedoch die Richtigkeit dieser Annahme nicht untersucht werden.⁴⁹ (Aufbau, §56)

Als de epistemologische waarde van een constitutiesysteem bewaard kan blijven, zelfs als zij haar basis heeft binnen een radicaal anti-empiristisch domein, wil dat zeggen dat de reden voor de eigenpsychische basis elders moet liggen. Bovendien zou men verwachten dat Carnap het systeem expliciet linkt met een project dat epistemologische zekerheid vindt in sense-data, maar termen als 'zekerheid' of Russells 'acquaintance' komen nergens voor.⁵⁰

Ten tweede ziet Carnap de basis van zijn systeem eerder als een probleem dan als een redding en een veilige haven: het is een solipsistische basis, waarover eigenlijk weinig gezegd kan worden, een stroom van belevenissen, die voor ons als niet-analyseerbaar gegeven beschikbaar is, maar eveneens inherent subjectief is (Aufbau, §64-66). Daar komt nog eens bij dat het onmogelijk is bij de aanvang van het systeem zelf de elementaire belevenissen te analyseren als toebehorend aan een subject. Ze krijgen slechts hun betekenis als 'subjectieve' ervaring vanuit het totaalsysteem waarin ze als basis opgenomen zijn. 'Vor dem Aufbau des Systems ist die Basis in jeder Systemform neutral, d.h. an sich weder psychisch noch

49 Carnap herhaalt dit nog in Aufbau, §56, 175. Bij zo'n uitspraak zou een empirist als Russell waarschijnlijk zijn wenkbrauwen fronsen: hoe kan onze epistemologische constitutietheorie toelaten dat kennis over de werkelijkheid niet geconstitueerd wordt op basis van de sense-data? Blijkbaar is voor Carnap de eigenpsychische basis van het constitutiesysteem niet de verantwoording voor de objectiviteit van kennis.

50 Richardson, *Carnap's Construction of the World*, 24. We kunnen bij deze ook Carnap zelf citeren: 'Hiermit scheint es uns jedoch nicht vereinbar zu sein, daß bei Russell häufig Fragen der folgenden Art gestellt werden, durch die sich (unabhängig davon, wie sie beantwortet werden) implizit eine realistische Auffassung kundtut: ob die physischen Dinge, wenn sie nicht beobachtet werden, existieren; ob die anderen Menschen existieren; ob Klassen existieren; und dgl.' Aufbau, §176

physisch. Die Ich-Bezogenheit ist kein ursprüngliche Eigenschaft der Grundelement, des Gegebenen.' (Aufbau, §65) De onderscheidingen die men vervolgens maakt binnen deze stroom van belevissen, zoals het onderscheid tussen een gehoorveld en een gezichtsveld, zijn dan ook abstracties die pas achteraf gevormd worden. Aangezien de elementaire belevissen die de formele basis vormen van Carnaps constitutiesysteem zelf geen analyseerbare onderdelen hebben, bestaat de formele basis van zijn systeem uit de abstracties van de stroom die stukken ervan verbinden met andere stukken (Aufbau, §67). Carnap acht het dus mogelijk om uit de relaties tussen stukken van een door en door subjectieve stroom van belevissen alle wetenschappelijke objecten op te stellen. In zijn logisch terugvoeringssysteem kunnen alle wetenschappelijke uitspraken immers teruggevoerd worden tot uitspraken over de basisobjecten (de abstracties uit de elementarerlebnisse) en de basisrelatie.

Het moge duidelijk zijn dat Carnap met zijn keuze voor een eigenpsychische basis zeer ver af staat van een simpel sense-data empirisme. De basis is een ongedifferentieerde brei van belevissen, waarvan we achteraf eigenlijk abstracties maken om zo stukken van de brei met elkaar te kunnen verbinden, bijv. via Carnaps grondrelatie van waaruit hij heel zijn constitutiesysteem opbouwt, namelijk de 'Ähnlichkeitserinnerung' of Er, herinnering van overeenkomstigheid (Aufbau, § 78). Na de behandeling van de basis van zijn systeem is Carnap ten volle bewust van het probleem dat hij met deze brei nog ver staat van de objectieve kennis die de wetenschappen produceren:

“Wird die Basis des Konstitutionssystems in das Eigenpsychische gelegt, so scheint die Gefahr des Subjektivismus vorzuliegen. Es erhebt sich daher das Problem, wie auch bei dieser Systemform die Objektivität der Erkenntnis erreicht werden könne.” (Aufbau, § 66)

Waar in het empirisme de objectiviteit en epistemologische verantwoording voor onze kennis van onderuit moet komen, via de epistemische waarde en zekerheid van de sense-data, is uit de bovenstaande passage duidelijk dat de basis volgens Carnap net het probleem uitmaakt.⁵¹ Zo duikt de vraag opnieuw op waarom Carnap kiest voor een systeem met eigenpsychische basis, als het niet zijn bedoeling is om aan te tonen hoe de zekerheid van sense-data overgedragen wordt op de rest van het systeem. Het antwoord op deze vraag moeten we vinden in de relatie tussen de opzet en de doelstellingen van de Aufbau, m.a.w. wat probeert Carnap te bereiken met constitutietheorie en het constitutiesysteem van de Aufbau? Zoals aan het begin van dit hoofdstuk aangegeven, wil Carnap bovenal de metafysische speculaties buiten het rationele spreken plaatsen. Dit kan hij doen op basis van

51 Friedman, “Epistemology in the Aufbau,” 129.

constitutiethorie (cf. hfst. 3.2.2). Daarenboven probeert hij via een specifiek constitutiesysteem de neutrale basis aan te geven van alle epistemologische theorieën van zijn tijd. De realistische, idealistische en fenomenalistische strekkingen divergeren slechts op het gebied van metafysica, precies het gebied dat constitutiethorie buiten het rationele domein plaatst (Aufbau, §178). Vanuit de doelstelling om een neutrale basis aan te geven, verklaart Carnap zelf de opzet van zijn constitutiesysteem met eigenpsychische basis. De verschillende, traditionele, epistemologische theorieën zijn het er over eens dat alle kennis teruggaat op belevenissen:

Denn die drei Richtungen stimmen ja in folgenden Punkten miteinander und auch mit der Konstitutionstheorie⁵² überein: alle Erkenntnis geht schließlich zurück auf meine Erlebnisse, die in Beziehung gesetzt, verknüpft und verarbeitet werden. (Aufbau, §178)

3.1.3 Van subjectieve basis naar objectieve kennis

Met dit laatste citaat komt niet alleen een antwoord op de vraag waarom Carnap specifiek kiest voor de problematische, subjectieve, eigenpsychische basis, het introduceert ook meteen één van de belangrijkste inzichten in het epistemologische project van de Aufbau, namelijk zijn relatie met kantiaanse epistemologie. Kennis is immers het resultaat van een samenspel tussen mijn belevenissen en de relaties waarbinnen zij geplaatst worden. Hoe objectieve kennis mogelijk is, is de centrale vraag in kantiaanse epistemologie en lijkt in de cruciale §66 eveneens Carnaps hoofdbekommernis:

'Wie soll die Wissenschaft zu intersubjektiv gültigen Aussagen kommen, wenn alle ihre Gegenstände von einem individuellen Subjekt aus konstituiert werden, wenn also alle Aussagen der Wissenschaft im Grunde nur Beziehungen zwischen "meinen" Erlebnissen zum Gegenstand haben? Da der Erlebnisstrom für jeden Menschen ein anderer ist, wie soll da auch nur ein Satz der Wissenschaft objektiv in diesem Sinne sein, d.h. für jedes Individuum gelten, wenn es von seine individuellen Erlebnisstrom ausgeht?'

De aandachtige lezer van de Aufbau is echter bij deze cruciale vraag allesbehalve in paniek. Carnap heeft immers tegen § 66 de belangrijkste elementen van constitutiethorie

52 In deze passage lijkt Carnap zijn gebruikelijke onderscheid tussen constitutiethorie en een constitutiesysteem niet te maken. Niet ieder mogelijk constitutiesysteem heeft immers zijn basis in de eigen belevenissen (zie bijv. Aufbau, § 62-63). Daarom vermoed ik ook dat Carnap hier gewoon 'der vorliegenden Konstitutionsystem' bedoelt i.p.v. 'konstitutionstheorie'.

aangereikt, zodat hij zonder meer de oplossing voor dit probleem onmiddellijk kan aanbieden. Het meest mysterieuze element dat tot hiertoe nog niet behandeld werd, speelt hierbij een cruciale rol, nl. het idee van een constitutiesysteem dat logisch alle objecten uit de wetenschap kan afleiden uit een beperkt aantal basisobjecten. Waarom bekommert Carnap zich met zo'n enorme formele uitdaging? Waarom stelde hij al van bij het voorwoord de taak van de epistemologie gelijk aan het geven van een terugvoeringssysteem? Constitutietheorie geeft het formele kader aan waarin subjectieve elementen omgezet kunnen worden tot objectieve uitspraken a.d.h.v. de formele relaties die gelden tussen deze elementen. Op zichzelf genomen heeft geen enkel element van onze kennis een objectieve betekenis, ook de grondelementen niet, zoals bij een sense-data empirisme. Alleen door de intersubjectief toegankelijke, totale structuur van een formeel constitutiesysteem krijgt ieder object zijn precieze betekenis en wordt het een "object" in de epistemologische betekenis, toegankelijk voor objectieve kennis.

Carnap verstaat onder objectiviteit twee zaken (Aufbau, §66). Enerzijds duidt objectiviteit erop dat mijn kennisoordeel niet willekeurig is en vrij is van mijn persoonlijke wensen. Anderzijds wijst objectiviteit op de onafhankelijkheid van een oordelend subject: het oordeel⁵³ moet ook geldig kunnen zijn voor andere subjecten. Deze intersubjectieve toegankelijkheid van een oordeel is volgens Carnap de eigenschap die het 'werkelijke' van de droom en de illusie scheidt. We kunnen voor Carnap dus wel degelijk oordelen over de werkelijkheid, alleen niet voorbij de intersubjectief toegankelijke wereld, waarvan constitutietheorie de grenzen aanduidt (Aufbau, § 170-3). Een constitutiesysteem met eigenpsychische basis vormt in de tweede zin van objectiviteit een probleem: iedereen heeft immers een andere stroom van belevenissen. Er is vanuit dat systeem een materiële onvergelykbaarheid binnen de formatie van objecten. Desalniettemin kan een constitutiesysteem de intersubjectief toegankelijke structuren tussen de verschillende stromen aangeven:

'...gewisse Struktureigenschaften stimmen für alle Erlebnisströme überein. Auf die Aussagen über solche Struktureigenschaften muß sich die Wissenschaft beschränken, da sie objektiv sein soll. Und sie kann sich auf Strukturaussagen beschränken, wie wir früher gesehen haben, da alle Erkenntnisgegenstände nicht Inhalt, sondern Form sind und als Strukturgebilde dargestellt werden können.'
(Aufbau, § 66)

De objectiviteit van wetenschappelijke uitspraken kan bewaard worden, maar aan een bepaalde prijs: zij worden ontnomen van alle inhoud en krijgen hun betekenis door hun

⁵³ Dat Carnap in §66 nog steeds de term 'oordeel' gebruikt, is opvallend. Een oordeel lijkt immers de activiteit van een kennend subject te impliceren, een epistemologische categorie die Carnap precies wil vermijden, zie hfst. 3.2/4.2.

structurele positie binnen het gehele constitutiesysteem. Carnap stelt dat objecten beschreven kunnen worden op basis van hun eigenschappen, of op basis van hun relaties t.o.v. elkaar. De eigenschapsbeschrijving bepaalt objecten volledig door er specifieke eigenschappen aan toe te schrijven. Een relatiebeschrijving, waarbij relaties zelf opnieuw beschreven worden op basis van relaties, zorgt ervoor dat objecten hun betekenis krijgen binnen het volledige netwerk. Carnap noemt dit 'Strukturbeschreibung' en maakt het idee aanschouwelijk door een vergelijking te maken met pijlen: ieder punt staat in relatie tot andere punten a.d.h.v. pijlen en zo kunnen alle punten bepaald worden. Een structuurbeschrijving is dan ook de hoogste vorm van ontmaterialisering en formalisering en het belangrijkste van allemaal: alle relaties, als formele eigenschappen, laten zich met behulp van logische tekens definiëren. (Aufbau, 10-13)

Op deze manier kunnen alle objecten op een zuiver structurele manier gekarakteriseerd worden ('rein structurelle Kennzeichnung'): Carnap geeft het voorbeeld van een station dat gekarakteriseerd kan worden door zijn ruimtelijke positie t.o.v. andere stations in het gehele netwerk van de spoorwegen. Hiermee is echter niet uitgesloten dat twee stations door dezelfde relaties gekenmerkt worden; andersoortige relaties zullen nodig zijn: bijv. door de structuur van de autowegen t.o.v. de spoorwegen ook in ogenschouw te nemen. Hoezeer Carnap gelooft in de mogelijkheid om zuiver structurele bepaling aan te wenden in het volledig definiëren van objecten, geeft hijzelf weer in de volgende passage waarin hij de grenzen van zijn structuurbepaling aangeeft en volgens hem daarmee ook de grenzen van onze objectieve kennis bereikt.

'Wenn dann immer noch zwei Glieder des Gegenstandsbereiches homotop sind, so haben wir es eben mit zwei geographisch nicht unterscheidbaren Orten zu tun. Gehen wir dann zu einer neuen Art von Beziehungen über und berücksichtigen auch ebenso etwa alle historischen Beziehungen zwischen den Orten usf., so werden wir schließlich alle realwissenschaftlichen Begriffe, die physische und die Kulturellen, benutzt haben. Sollte nun nach Erschöpfung sämtlicher zu Gebote stehenden wissenschaftlichen Beziehungen sich noch kein Unterschied zwischen den beiden Orten gegeben haben, so sind sie eben nicht nur für die Geographie, sondern überhaupt für die Wissenschaft ununterschiedbar. Daß sie subjektiv verschieden sind, indem etwa ich mich an dem einen Orte befinde, an dem anderen nicht, bedeutet objektiv keine Unterscheidung...' (Aufbau, §15)

Hoe is objectieve kennis mogelijk? Alle wetenschappelijke kennis valt uit te drukken via zuiver structurele karakterisering. Het constitutiesysteem van deze kennis is niets anders dan een systeem waarin alle objecten van onze kennis zuiver structureel hun betekenis krijgen. Deze structurele betekenis kunnen wij intersubjectief delen en maakt zo de objectiviteit van

onze kennis mogelijk. Het is Carnaps geloofsartikel dat alle wetenschappelijke objecten zuiver structureel bepaald kunnen worden (ook de geistige objecten) en constitutietheorie vormt de formele uitwerking van dit geloofsartikel. Zelf merkt hij op dat de huidige ontwikkelingen in de fysica het meest van alle wetenschappen dit patroon volgen (Aufbau, §16), desalniettemin is het de bedoeling dat de andere wetenschappen dezelfde richting uitgaan.

In dit deel is de opzet en doelstelling van *der logische Aufbau der Welt* behandeld. Het boek bespreekt de algemene vorm van constitutietheorie die moet voldoen aan drie voorwaarden. Ten eerste moet het terugvoeringssysteem *logisch* in staat zijn alle uitspraken over objecten om te zetten in uitspraken over andere objecten. Ten tweede moet het terugvoeringssysteem vertrekken vanuit een beperkt aantal grondelementen waarop alles teruggevoerd kan worden. Ten derde moet het terugvoeringssysteem de eenheid van de wetenschappen kunnen garanderen: alle wetenschappelijke objecten (dus ook geistige) moeten erin teruggevoerd kunnen worden tot een beperkt aantal grondelementen. De Aufbau behandelt ook zelf een specifiek constitutiesysteem dat als epistemologisch-neutrale basis moet dienen voor alle filosofische scholen en daarom zijn basis heeft in het eigenpsychische domein, meer bepaald in de stroom van belevissen. Deze is inherent subjectief en bevat geen enkele graad van zekerheid of objectiviteit. Toch kan het constitutiesysteem de objectiviteit van alle wetenschappelijke uitspraken garanderen aangezien de logische relaties tussen de objecten van het systeem een intersubjectief toegankelijke, zuiver structurele karakterisering van wetenschappelijke objecten mogelijk maken.

3.2 Over constitutietheorie en neokantianisme

Voor we verder gaan met de behandeling van de geistige objecten in Carnaps constitutiesysteem, is het belangrijk de relatie tussen Cassirers *Substanzbegriff und Funktionsbegriff* (S&F) en de Aufbau te specificeren. De constitutietheorie van de Aufbau is immers in vele opzichten schatplichtig aan dat werk van Cassirer, waardoor al snel de belangrijke verschillen tussen Carnap en Cassirer over wetenschappelijke objectiviteit duidelijk worden bij een vergelijking. Bovendien sluit deze neokantiaanse lezing nauw aan bij de introductie tot de Aufbau uit het vorige hoofdstuk. Deze behandeling van de gelijkenissen en verschillen tussen beide werken is zeker niet exhaustief en eerder geselecteerd op de aspecten die de relatie Cassirer-Carnap, zoals behandeld in hfst. 4 en 5, begrijpelijker moeten maken.

In 3.1 werd aangetoond dat Carnaps constitutiesysteem met eigenpsychische basis zeker niet gezien mag worden als een empiristisch sense-data reductionisme. Enerzijds is de basis van het systeem volgens Carnap zelf epistemologisch zeer problematisch, aangezien de stroom van belevenissen inherent niet te analyseren valt in constitutieve onderdelen en door abstractie slechts haar betekenis krijgt binnen de totaliteit van het systeem. Anderzijds ligt de keuze voor dit specifieke systeem in Carnaps doelstelling om een neutrale, epistemologische basis te geven van alle filosofische theorieën die het erover eens zijn dat onze kennis teruggaat op belevenissen. Als Carnap geen empiristische epistemologie voor ogen heeft, waar gaat het dan wel over? Zoals hiervoor al een paar keer aangestipt, zijn er een aantal gelijkenissen tussen Carnaps systeem en (vooral Marbuger) neokantiaanse filosofie.⁵⁴ Zij delen een gelijkaardig project dat wil aantonen onder welke voorwaarden objectieve kennis mogelijk wordt gemaakt, welke wetten of structuren noodzakelijk verondersteld moeten worden als geldig over de zintuiglijke menigvuldigheid, de materie van onze kennis. In tegenstelling tot de empiristen menen zowel Carnap als neokantiaanse epistemologie dat empirische 'feiten' ons niet gegeven zijn, maar het resultaat zijn van de samengang tussen de vorm en materie van onze ervaring. Zintuiglijke menigvuldigheid moet gemedieerd worden door een vorm of wet om onze ervaring te genereren. Carnaps constitutiesysteem kan gezien worden als een logische ordening van de stroom van belevenissen die objectieve kennis mogelijk maakt. Objectiviteit wordt mogelijk gemaakt door de intersubjectief deelbare, logische constructie van objecten uit de ons gegeven, louter subjectieve stroom van belevenissen: de data van onze zintuigen worden ingebed in een logische structuur om objectieve kennis te

⁵⁴ Deze relatie is natuurlijk reeds uitvoerig uitgespit door Friedman en Richardson, en het is op hun inzichten dat dit deel grotendeels steunt. Richardson, *Carnap's Construction of the World*; Friedman, *A Parting of the Ways*; Friedman, *Reconsidering Logical Positivism*.

worden.⁵⁵

3.2.1 Concepten en objecten

Zoals aangehaald aan het begin van 3.1 stelt Carnap probleemloos de discipline van kennisleer gelijk aan het geven van een 'terugvoeringssysteem'. Welke motieven hierachter zitten, is het duidelijkst binnen een literatuur-uitweiding in §75:

Das Verdienst der Aufdeckung der notwendigen Basis des Konstitutionssystems kommt somit zwei ganz verschiedenen und häufig einander feindlichen, philosophischen Richtungen zu. Der *Positivismus* hat hervorgehoben, daß das einzige Material der Erkenntnis im unverarbeiteten, erlebnismäßigen Gegebenen liegt; dort sind die Grundelemente des Konstitutionssystems zu suchen. Der *transzendente Idealismus* insbesondere neukantischer Richtung (Rickert, Cassirer, Bauch) hat aber mit Recht betont, daß diese Elemente nicht genügen; es müssen Ordnungssetzungen hinzukommen, unsere "Grundrelationen".

Het moet hierbij opgemerkt worden dat deze passage nog duidelijk een epistemologisch project voor ogen heeft: het draait voor Carnap op dit moment niet alleen rond de formele systematisering van wetenschappelijke kennis, maar blijkbaar bekommert hij zich eveneens over de 'epistemische' structuur van zijn systeem. Daarbij zijn voor Carnap twee elementen van belang. Ten eerste moet onze kennis zijn oorsprong vinden in de belevenissen van het 'gegevene'. Carnap stelt dit gelijk met het grote inzicht van het positivisme, dat hier waarschijnlijk in oppositie geplaatst wordt met een Hegeliaanse-idealistische Duitse traditie. Zoals hierboven aangegeven, ziet Carnap echter in § 56, gegeven de opzet van constitutietheorie, geen fundamenteel probleem met een Hegeliaanse systeem. In §175 herhaalt hij zelfs de mogelijkheid voor een 'objectief idealisme', waarin een absoluut subject geconstitueerd wordt. Opnieuw laat hij deze optie gewoon links liggen: 'diese Richtung wollen wir daher hier außer Betracht lassen.' Hoewel constitutietheorie als een louter formeel kader waarbinnen constitutiesystemen geformuleerd kunnen worden, deze optie niet verwerpt, betoont Carnap weinig interesse in systemen die niet vertrekken vanuit belevenissen. Blijkbaar spelen hier zekere epistemologische bekommernissen 'oude stijl' mee, namelijk een positivistisch inzicht dat de basis van onze kennis *moet* voortkomen uit onze belevenissen, en niet uit de relatie van ons subject met een soort geobjectiveerd subject of wereldsubject. Het Hegeliaanse model wordt achterwege gelaten en niet als een serieuze mededinger beschouwd, zonder enige verantwoording. Dit is niet zo verwonderlijk, aangezien een verantwoording voor het positivisme precies een metafysische import zou zijn voorbij louter

55 Friedman, "Epistemology in the Aufbau," 129.

logische karakterisering. Wat positivisme blijkbaar voor Carnap betekent, is het uitsluiten van een Hegeliaans kader, ook al is het een logisch, formaliseerbare mogelijkheid. De Aufbau schippert in dit opzicht tussen een aantal epistemologische veronderstellingen 'oude stijl' die eigenlijk zelf niet verantwoord kunnen worden op logische basis en constitutietheorie als algemeen, zuiver formeel kader waarin onze kennis gesystematiseerd kan worden.

Ten tweede mogen we de epistemologische bekommernissen van Carnaps positivisme niet gelijkstellen aan empirisme. Carnap legt immers, zoals hij dat in de cruciale passages over de eigenpsychische basis ook heeft gedaan, de nadruk op de 'materie' van onze kennis als een onbewerkt amalgaan, als belevenis en niet als een toegankelijk 'feit', noch beschrijft hij het als 'ervaring'. De materie moet immers omgevormd worden door een ordeningssysteem, een terugvoeringssysteem, om zo ervaring en kennis op te leveren. Een gelijkaardig credo kan je ook terugvinden in Cassirers *Substanz -und Funktionsbegriff* (S&F), waar Carnap geregeld naar verwijst:

Wir nennen ein Mannigfaltiges der Anschauung begrifflich gefaßt und geordnet, wenn seine Glieder nicht beziehungslos nebeneinanderstehen, sondern gemäß einer erzeugenden Grundrelation von einem bestimmten Anfangsglied aus in notwendiger Folge hervorgehen. Die Identität dieser erzeugenden Relation, die bei aller Veränderlichkeit der Einzelinhalte festgehalten wird, ist es die die spezifische Form des Begriffs ausmacht.⁵⁶

Cassirer probeert in het eerste hoofdstuk van S&F te argumenteren tegen een theorie van abstractie, die tot doel heeft een generisch klasse-concept (Gattungsbegriff) te ontwikkelen uit een serie van gelijkaardige, particuliere objecten a.d.h.v. abstractie. Het klasse-concept probeert de essentiële eigenschappen te puren uit de gegeven menigvuldigheid. Het gaat in wezen over aristotelische logica waarin alle klassen geplaatst kunnen worden in een oplopende hiërarchie naar het meest algemene/essentiële concept. De extensie van onze klassen stijgt naarmate men de hiërarchie volgt, tot de limiet van het "iets" bereikt is (de klasse bevat alle elementen). Volgens deze logica stijgt de extensie van klassen altijd, maar daalt noodzakelijk de inhoud ervan. We kunnen immers steeds minder eigenschappen aan de klassen in de stijgende hiërarchie toeschrijven. Binnen deze logica gaat een proces van abstractie noodzakelijk gepaard met een verlies aan betekenis. Op zich is dit geen probleem binnen aristotelische metafysica: de abstracties die we maken van de zintuiglijke menigvuldigheid van de particuliere individuen, zorgt er immers voor dat we toegang krijgen tot de werkelijke essenties van de dingen. 'Das vollständige System der wissenschaftlichen Definitionen wäre zugleich der vollständige Ausdruck der substantiellen Kräfte, die die

⁵⁶ Cassirer, *Substanzbegriff und Funktionsbegriff*, 19–20.

Wirklichkeit beherrschen.⁵⁷ Zelfs nadat aristotelische metafysica werd verlaten, bleef deze vorm van logica echter bestaan, zodat ook volgens de empiristen wetenschappelijke concepten gevormd moesten worden uit de gelijkenissen binnen waarnemingen: 'Dem Denken wird eine eigentümliche Funktion zugestanden, einen gegenwärtigen Inhalt auf einen vergangenen zu beziehen und beide in irgendeiner Hinsicht als identisch zu erfassen.'⁵⁸ Cassirer meent dat deze procedure te zwak is om te verklaren hoe wetenschappelijke concepten gevormd worden: de vergelijking tussen percepties is te vaag en te ambigu.

Cassirer plaatst hier tegenover een alternatieve manier om concepten logisch te begrijpen, namelijk op een functionele manier. Waar de abstractietheorie stelt dat concepten gevormd worden door enkel de gemeenschappelijke factoren aan te geven in een serie van percepties, ab, ac, ad, enz., meent de functionele theorie dat concepten eerder bestaan uit de regel die de elementen t.o.v. elkaar ordent. bijv. $F(b,c)$, $F(c,d)$, enz. Er vindt op deze manier geen abstractie plaats weg van de individuele gevallen, maar de eenheid binnen de particularia wordt precies aangegeven door de functie waaraan zij allemaal voldoen. Hierdoor wordt de identiteit van particuliere individuen niet veronachtzaamd door een abstractie weg van hun eigenschappen, maar worden zij net beter gekarakteriseerd door ze onder de concepten te plaatsen die hun verbindingsregel aangeven. Abstractietheorie maakt de fout de eenheid tussen individuen als vanzelfsprekend te veronderstellen en vandaar uit klassen van gemeenschappelijke factoren aan te geven, zonder aandacht te besteden aan de constitutieve regel voor die eenheid.⁵⁹ De menigvuldigheid van perceptie is op zichzelf genomen dus ongedifferentieerd en aldus onvoldoende om wetenschappelijke concepten te genereren door simpele abstractie.

Wir heben aus der Mannigfaltigkeit, die uns vorliegt, nicht irgendwelche abstrakten Teile heraus, sondern wir schaffen für ihre Glieder eine eindeutige Beziehung, indem wir sie durch ein durchgreifendes Gesetz verbunden denken.⁶⁰

Het is Cassirers these van S&F dat deze nieuwe logica van concepten als functies het algemene schema en model is geworden van het moderne concept van natuur binnen de historische ontwikkeling van de wetenschappen.⁶¹

Het belangrijkste resultaat van deze functionele manier om wetenschappelijke concepten te begrijpen, ligt in de nieuwe relatie tussen particuliere instanties en algemene concepten. Wanneer men concepten niet begrijpt als abstracties van een reeks particuliere instanties, maar als een regel die precies de relatie tussen de individuele instanties aangeeft, leidt dit niet

57 Ibid., 9.

58 Ibid., 19.

59 Cassirer, *Substance and Function & Einstein's Theory of Relativity*, 17.

60 Cassirer, *Substanzbegriff und Funktionsbegriff*, 26.

61 Cassirer, *Substance and Function & Einstein's Theory of Relativity*, 21.

meer tot een verlies aan betekenis voor de particuliere instanties, zoals bij het klasse-concept. Deze worden nu immers gekarakteriseerd door het netwerk van relaties waarin zij staan en dus door de concepten waaronder zij vallen. Op deze manier ontstaat er een innige, wederzijdse relatie tussen het concept en de objecten die er onder vallen: het concept kan slechts bestaan als een geldige relatie tussen objecten en objecten kunnen enkel gevormd worden binnen het regelsysteem van concepten waaronder zij vallen. Dit belangrijke resultaat maakt het voor Cassirer mogelijk om op een andere manier wetenschappelijke concepten te begrijpen dan in die tijd gebruikelijk was.

Zoals in hfst. 2 aangegeven, was het statuut van de objecten uit de humane wetenschappen problematisch, omdat zij niet zomaar onder een algemene wet gevat konden worden. Bij de Badense neokantianen Windelband en Rickert zorgde dit er voor dat zij epistemologisch een onderscheid maakten tussen twee verschillende soorten van wetenschappelijke concepten. De natuurwetenschappelijke methode, of nomothetische, moest concepten vormen door op zo'n manier te abstraheren van de context waarin particuliere gevallen voortkomen, dat deze concepten konden vallen onder algemene, mathematische wetten. De cultuurwetenschappen daarentegen worden gekenmerkt door een ideografische methode die de particuliere objecten precies in hun context moest plaatsen, door bijvoorbeeld de waardenrelatie met de cultuur waarin zij voorkwamen, aan te tonen. De Badense school maakte dit onderscheid, omwille van hun specifieke interpretatie van Kant: een wereld van dingen an sich bestaat, maar is voor onze kennis conceptueel onbereikbaar, waardoor een mediëring noodzakelijk wordt. Omdat de Badense school echter vast bleef zitten in een oude aristotelische logica met een generisch klasse-concept, blijven zij het vormen van een algemeen concept zien als een abstractie van de particuliere, zintuiglijke menigvuldigheid. Aangezien de nomothetische methode tot doel heeft wetenschappelijke concepten te vormen als klasse a.d.h.v. abstractie, ontstaat al snel een kloof met de particuliere, zintuiglijke menigvuldigheid. Binnen Rickerts theorie kan de methode van de natuurwetenschappen wel concepten vormen die de extensie van de werkelijkheid uitpuren, maar dit ten koste van de waardevolle, inhoudelijke intensie. Men kan dus onmogelijk de werkelijkheid in beide aspecten bestuderen, waardoor een scherpe kloof ontstaat tussen de objecten van de natuur en de cultuur, verbonden met verschillende methodes.⁶²

Cassirer analyseerde in 1910 reeds zeer minutieus wat het probleem was met de opvatting van de Badense school en deze kritiek zal hij in 1942 in *Logik der Kulturwissenschaften* gewoon kunnen herhalen. Rickerts positie impliceert een paradox, kennis over de werkelijkheid kan steeds minder zeggen over de individuele objecten waaruit zij is opgebouwd:

62 Birkeland and Nilsen, "Thinking in Forms: Ernst Cassirer and His Critique of the Idiographic-nomothetic Distinction," 96–97.

Die Richtung des Denkens auf den "Begriff" hin und die Richtung auf das Wirkliche schließen [bei Rickert] wechselweise einander aus. Denn in dem Maße, als der Begriff seine Aufgabe fortschreitend erfüllt, weicht das Gebiet der anschaulichen Einzeltatsachen mehr und mehr zurück.⁶³

Das begriffliche Verständnis der Wirklichkeit kommt der Vernichtung ihres charakteristischen Grundgehalts gleich. So eigentümlich dieses Ergebnis indessen berühren mag: so zwingend folgt es in der Tat aus den Prämissen, die Rickerts Theorie zugrunde legt. Ist der Begriff, gemäß der herrschenden logischen Lehre nichts anderes als eine "Vorstellung vom Gemeinsamen", so ist und bleibt er unfähig, das Besondere als Besonderes zu erfassen.⁶⁴

Omdat Rickert blijft redeneren binnen een aristotelisch begrip van klasse als abstractie van de objecten die eronder vallen, ontstaat er in zijn begrip van de wetenschappelijke vorming van concepten een gat tussen de abstracte structuren en de levende aanschouwing van particuliere feiten.⁶⁵ Cassirer plaatst daar tegenover zijn eigen nieuwe manier om concepten als functies te begrijpen. Het gat dat bij Rickert ontstaat tussen het concept als universeel en het object als particulier, verdwijnt van zodra concepten als unificerende regels beschouwd worden die particuliere elementen verbinden en hun identiteit en betekenis bepalen.

Nicht ein Ganzes "individueller" Dinge geht hier in ein Ganzes "allgemeiner" Dinge über: sondern ein relativ loses Nebeneinander empirischer Bestimmungen fügt sich zu einem System objektiv gültiger Verknüpfungen zusammen.⁶⁶

Het *kennisoordeel* plaatst het individuele object in een netwerk van relaties, waardoor het objectieve betekenis kan krijgen: hoe breder het netwerk, hoe beter het individu gedefinieerd en gekend is. Dit in tegenstelling tot een *voorstelling* die naarmate zij algemener wordt aan werkelijkheidsgehalte en scherpte moet inboeten. Een vooruitgang in kennis moet dus noodzakelijk het voorstellingsvermogen aantasten, wat volgens Cassirer precies de evolutie in de natuurwetenschappen ons duidelijk maakt.⁶⁷

Carnap is hiermee even uit ons beeld getreden, maar speelde eigenlijk voortdurend op de achtergrond mee. Het constitutiesysteem van de Aufbau moet immers, althans in theorie, de vorming van alle wetenschappelijke objecten mogelijk maken. Wanneer Carnap zijn boek

63 Cassirer, *Substanzbegriff und Funktionsbegriff*, 293.

64 *Ibid.*, 295.

65 Cassirer, *Substance and Function & Einstein's Theory of Relativity*, 223.

66 Cassirer, *Substanzbegriff und Funktionsbegriff*, 301.

67 Cassirer, *Substance and Function & Einstein's Theory of Relativity*, 225–229.

schrijft, is het echter duidelijk dat het statuut van wetenschappelijke objecten in verhouding tot hun concepten een hete aardappel is in Duitsland. Dilthey stelde het probleem scherp door expliciet het object van de geesteswetenschappen op een ander niveau te plaatsen dan natuurwetenschappelijke objecten. De Badense neokantianen menen dan weer dat wetenschappelijke concepten als abstracties van de objecten die eronder vallen, op twee verschillende manier bestudeerd moeten worden. Ernst Cassirer is het fundamenteel oneens en wil concepten begrijpen als functies, regels die de eenheid tussen particuliere elementen vorm geven en zo objectieve kennis mogelijk maken, op een geünificeerde manier, i.t.t. Dilthey en de Badense school. Het karakteriseert de logisch-positivist Carnap, die zichzelf expliciet tot doel heeft gesteld een neutrale grond te vinden in alle filosofische theorieën over kennis en de strijd tussen de verschillende scholen te laten luwen, dat hij in § 1 van zijn werk zijn gebruik van 'Gegenstand' zeer duidelijk weergeeft:

'Der Ausdruck "Gegenstand" wird hier stets im weitesten Sinne gebraucht, nämlich für alles das, worüber eine Aussage gemacht werden kann. Danach zählen wir zu den Gegenständen nicht nur Dinge, sondern auch Eigenschaften und Beziehungen, Klassen und Relationen, Zustände und Vorgänge, ferner Wirkliches und Unwirkliches.'⁶⁸

Alles wat volgens logica een argumentpositie kan innemen, alles waarover men iets kan zeggen, is een object volgens constitutietheorie. Er is op deze manier geen strikt onderscheid meer tussen een klasse en de objecten die eronder vallen, bovendien kunnen ook klassen zelf objecten zijn en elementen vormen van andere klassen. Ernst Cassirer introduceerde in S&F een functioneel begrip van wetenschappelijke concepten, maar voerde nooit een volledige logische determinering van onze wetenschappelijke kennis uit. Hij wou voornamelijk aangeven dat het moderne concept van de natuur in de wetenschappen deze functionalisering volgde en hiermee een afstand nemen van een substantiëdenken dat blijft werken met een aristotelische logica van abstractie. Carnap werkt het idee van functionele, wetenschappelijke concepten wel uit, zelfs op een rigoureuze logische wijze en bovendien vanuit een systeem dat de eenheid binnen de wetenschappen wilt bewaren.⁶⁹ Ook Carnap functionaliseert wetenschappelijke

68 Op het eerste zicht lijkt een gelijkschakeling van alle termen die epistemologisch problematisch zijn, een eenvoudige uitweg die de problematiek eerder probeert te vermijden dan ze op te lossen. Schijn bedriegt: logisch zullen de verhoudingen tussen concept en object natuurlijk wel degelijk een plaats krijgen volgens de niveaus van het constitutiesysteem. Hierdoor ontstaan dan weer problemen met de waarde van objecten op verschillende niveaus t.o.v. elkaar. Zie 3.5

69 Wanneer Carnap duidelijk maakt dat in zijn systeem er geen wezenlijk onderscheid meer mogelijk is tussen een object en zijn concept, maar dat beiden altijd relatief t.o.v. elkaar gedetermineerd zijn, is het duidelijk dat Cassirer op de achtergrond meespreekt: 'Wir können aber (ohne das hier zu begründen) noch weiter gehen und geradezu sagen, daß der Begriff und sein Gegenstand dasselbe sind. Diese Identität bedeutet jedoch kein Substantialisierung des Begriffs, sondern eher umgekehrt eine "Funktionalisierung" des Gegenstandes. (Aufbau, § 5)' Friedman, "Epistemology in the Aufbau," 157.

concepten/objecten: zij krijgen een goed gedefinieerde positie t.o.v. elkaar omwille van de structuur waarin zij staan. In hfst 3.3 zal de samenhang van deze structuur behandeld worden en zal duidelijk blijken hoe een object in het systeem zelf klasse kan worden en omgekeerd.

Carnap behandelt in § 12 de mogelijkheid om alle wetenschappelijke objecten te karakteriseren via structuurbeschrijving, wat bij hem een uitweiding uitlokt waarin het onderwerp van deze masterproef bijna volledig vervat zit:

Neuerdings ist mehrfach (im Anschluß an Gedanken von Dilthey, Windelband, Rickert) die Forderung nach einer "Logik der Individualität" erhoben worden, d.h. nach einer Methode begrifflicher Bearbeitung, die der Besonderheit individueller Gegebenheiten gerecht wird und nicht versucht, diese durch schrittweise Einengung in Gattungsbegriffe (Klassen) zu fassen. Eine solche Methode würde für die Geschichte, große Bedeutung besitzen. Es sei hier darauf hingewiesen, daß der relationstheoretische Strukturbegriff eine geeignete Basis für eine solche Methode bildet. Die Methode müßte durch Anpassung relationstheoretischer Mittel an das jeweils zu bearbeitende Gebiet entwickelt werden. Vgl. auch Cassirer Theorie der Relationsbegriffe, S&F 225, und die Beispiele der Anwendung der Relationstheorie (aber noch nicht auf kulturelle Gegenstände) in Carnap [Abriß der Logistik].

Zoals daarnet aangestipt, geeft Ernst Cassirer in 1910 al kritiek op Rickerts theorie over de cultuurwetenschappen: Rickert begrijpt immers het wetenschappelijke concept op een verkeerde manier en moet daardoor noodgedwongen in de problemen komen. Cassirer zal dit punt herhalen in zijn *Logik der Kulturwissenschaften* en daarmee een weg proberen te openen om deze wetenschappen op een nieuwe manier te begrijpen. In hetzelfde werk bekritiseert Cassirer ook Carnap als een fysicistisch reductionist die geen voeling heeft met de eigenheid en de problematiek van culturele objecten. Hoewel Carnap niet bijster goed vertrouwd is met de specifieke problematieken van de humane wetenschappen, maar menend dat zijn systeem slechts volledige geldigheid kan hebben wanneer het ook toegepast kan worden binnen dat domein, toont hij in het citaat hierboven dat hij wel degelijk op de hoogte is van het precieze probleem voor deze wetenschappen, namelijk de relatie tussen een wetenschappelijk concept en een eenmalige, individuele gebeurtenis. Carnap weet niet alleen dat de cultuurwetenschappen een logica van het individu nodig hebben, maar blijkt ook al bewust te zijn van Cassirers probleem met het Badense neokantianisme en hun antwoord op de hele problematiek; meer nog, hij begrijpt zijn eigen theorie als een onderdeel van Cassirers antwoord: de functionele interpretatie van wetenschappelijke concepten is nog niet toegepast op culturele objecten, maar vormt hoofdzakelijk het antwoord op het probleem van Rickert,

Windelband en Dilthey. Hierdoor is geen strikt onderscheid tussen twee radicaal verschillende soorten wetenschappen meer nodig en kan Carnap vrolijk de eenheid van de wetenschappen blijven verkondigen, die gegeven wordt door de eenheid van conceptuele structuur, geleverd door het logische constitutiesysteem van de Aufbau. Hij herhaalt zelf het fundamentele antwoord op de hele problematiek van het Badense neokantianisme in een notendop en blijkt zijn eigen project op dezelfde manier te begrijpen als Cassirer⁷⁰:

Cassirer hat gezeigt⁷¹, daß eine Wissenschaft, die das Ziel hat, das Individuelle durch Gesetzzusammenhänge zu bestimmen, ohne daß es seine Individualität verliert, nicht Klassen- ("Gattungs-")Begriffe, sondern Relationsbegriffe verwenden muß, da diese zur Bildung von Reihen und damit zur Aufstellung von Ordnungssystemen führen können. (Aufbau, § 75)

Op deze manier is dan ook aangetoond dat Carnap en Cassirer het ten gronde eens zijn over het probleem met de epistemologische theorie over de cultuurwetenschappen van het Badense neokantianisme. Daarin maakt men gebruik van een verkeerd begrip over wetenschappelijke concepten, die als abstracties gezien worden van voorafgaande 'dingen'. De logica van S&F en de logica van de Aufbau stemmen dus grotendeels overeen in hun idee over wetenschappelijke concepten. Carnap merkt zelf op dat er geen logisch onderscheid meer gemaakt kan worden tussen objecten en concepten, enkel een psychologisch, een onderscheid volgens representerende voorstellingen (§5), wat ook Cassirer aanhaalt in zijn kritiek op Rickert (zie supra). Voor Carnap vormen de geesteswetenschappen geen uitzondering op deze formalisering en functionalisering van het wetenschappelijke concept: zij voldoen aan exact dezelfde voorwaarden als de natuurwetenschappen. Hoewel in de Aufbau enkel de aanzet voor zo'n formalisering van de geesteswetenschappen gegeven wordt en de hele problematiek slechts oppervlakkig aangehaald wordt, maken de geesteswetenschappen wel een volledig apart domein van objecten binnen het systeem uit en zijn zij ook een voortdurende bekommernis van Carnap die de eenheid van de wetenschappen als belangrijk desideratum van zijn werk heeft. In hfst. 4 zal getoond worden dat Cassirer precies een

70 Richardson wijst terecht op de interne samenhang van deze twee passages en de link met Cassirer. Vanuit de vraagstelling van deze masterproef, is het alleen belangrijk dit hele complex enerzijds te plaatsen binnen een bredere context van het probleem van de cultuurwetenschappen, maar anderzijds ook binnen Cassirers kritiek op Carnap. Cassirer neemt immers Carnaps stelling over dat een functioneel begrip ook voor cultuurwetenschappelijke concepten noodzakelijk is, maar wijkt toch af van het idee dat deze op dezelfde manier kan begrepen worden als de natuurwetenschappen. Complexere materie dus dan eensluidende overeenstemming, zoals schijnt uit Richardson, *Carnap's Construction of the World*, 35–40. Thomas Mormann wil daarentegen verdedigen dat Carnap het project van Rickert verderzet op een formalistisch pad. In deze masterproef wordt echter aangetoond dat Carnap op eenzelfde manier als Cassirer tegen de Badense neokantianen argumenteert en bovendien meer gelijkenissen vertoont met Dilthey dan met de Badense schoo. Mormann, "Between Heidelberg and Marburg," 33–40.

71 Carnap verwijst hier naar Cassirers kritiek op Rickerts theorie, dezelfde passage waar hij ook in het citaat hierboven naar verwees: Cassirer, *Substance and Function & Einstein's Theory of Relativity*, 220–233.

probleem heeft met Carnaps gelijkwaardige formalisering van de cultuurwetenschappelijke en de natuurwetenschappelijke concepten, zoals de conclusie voor Carnap in 3.6 zal luiden.

3.2.2 'zijn' en 'gelden'

Naast de hele problematiek over wetenschappelijke concepten en hun relatie met individuele feiten, is er nog een tweede belangrijke element binnen de relatie Carnap-Cassirer dat zeker behandeld moet worden, namelijk het statuut van de logische wetten en structuren t.o.v. de realiteit van de belevenissen en de positie van een synthetiserend subject als medium tussen beiden. Met §42 van de *Aufbau* last Carnap een ('Überschlägbare') uitweiding in over 'zijn' en 'gelden'. Het probleem waarvan Carnap in deze paragraaf probeert aan te tonen dat het opgelost wordt in zijn constitutietheorie, stamt van de Badense neokantiaanse traditie. Daarin wordt een sterk onderscheid gemaakt tussen de werkelijke wereld van sensaties, die op zichzelf ontoegankelijk is voor kennis en de wereld van zuiver denken, de ideële structuren die onze kennis mogelijk maken. Zo ontstaat er een ontologisch onderscheid tussen een wereld van denken en een wereld van zijn, waarbij de zuivere logica van het denken, noodzakelijk voor onze kennis, enkel geldt over de actualiteit van de belevenissen, maar zelf geen realiteit kan bezitten. Daarom hebben de neokantianen een mediërend niveau nodig dat beide rijken, van zijn en gelden, terug samenbrengt: een 'transcendentiaal subject' dat in een opeenvolging van logische activiteiten de realiteit constitueert. Een onophoudelijke synthetiserende activiteit is dus binnen het systeem nodig.⁷² Carnap vertrekt natuurlijk van een gelijkaardige positie: zuivere logica moet de elementaire belevenissen structureren om objectieve kennis mogelijk te maken. Alleen weigert Carnap gebruik te maken van een epistemisch, synthetiserend subject om dit onderscheid op te lossen. In §42 maakt hij immers duidelijk dat een onderscheid tussen zijn en gelden in het logische systeem zelf enkel relatief t.o.v. de verschillende niveaus van objecten gemaakt kan worden: sommige objecten hebben in zekere zin een 'zijnswaarde' op hun eigen niveaus, maar gelden dan weer over andere objecten op hogere niveaus. Aangezien de basis van het hele logische systeem alleen de elementaire belevenissen als objecten heeft en alle andere objecten die geconstitueerd worden, objecten zijn op hogere niveaus van het systeem, is het voor Carnap niet meer zinvol te spreken over 'echte' objecten aan de ene kant en structuren die gelden over andere objecten aan de andere kant. Alle objecten zijn in het systeem immers klassen van objecten uit lagere niveaus, behalve de basis van het geheel, namelijk de elementaire belevenissen. Deze laatste krijgen echter voor Carnap geen enkele betekenis, onafhankelijk van het systeem (§65, 67). Alle objecten op de hogere niveaus noemt Carnap dan ook 'quasi-gegenstände' t.o.v. de objecten van de basis, maar geen enkel object van het systeem krijgt een ontologische bevoordeling. De elementaire belevenissen als basisobjecten van het

⁷² Friedman, "Epistemology in the *Aufbau*," pt. III.

systeem zijn niet ontologisch primair, zij hebben geen zijnswaarde tegenover de geldigheid van de klassen die op hogere niveaus geconstitueerd worden uit de relaties met de basis. De categorieën 'zijn' en 'gelden' hebben enkel een relationele betekenis binnen het systeem, waardoor deze relatie geen ontologische problematieken met zich meebrengt.

Über die übliche Auffassung von Seienden und Geltendem geht die Konstitutionstheorie dadurch hinaus, daß sie diese Gegenüberstellung nicht als eine einmalige, an nur einer Grenze bestehende ansieht, sondern als ein Verhältnis, das sich immer wieder erneuert und von Stufe zu Stufe weiterführt: das für die Gegenstände einer ersten Stufe Geltende wird als Seiendes einer zweiten Stufe aufgefaßt und kann dann Gegenstand für neues Geltendes (einer dritten Stufe) werden, usw. (Aufbau, § 42)

Het is natuurlijk niet gek dat Carnap geen metafysische problemen van het neokantianisme wil importeren, desalniettemin importeert hij wel de vraag naar de verhouding tussen de materie en de vorm van kennis als logische verhouding binnen zijn systeem zelf (weliswaar in een paragraaf die hij als 'overslaanbaar' bestempelt). Toch blijft ergens de vraag onbeantwoord waar precies deze logische vorming van onze kennis vandaan komt en waarom precies deze logische structuur in zijn geheel over onze kennis geldig zou moeten zijn. Ofwel kan men deze vraag naturaliseren en eindigt men in de psychologie⁷³, ofwel duwt men de vraag in het domein van de metafysica en betreedt men het rijk van het transcendentale subject. Carnap onderneemt geen van beiden en lijkt het te houden bij een onwankelbaar geloof in de doordringende kracht van de nieuwe logica.⁷⁴ Friedman verklaart deze houding als de definitieve vervanging van een epistemologisch project door een logico-mathematisch project: alle belangrijke metafysische vragen worden hertaald naar vragen over logische verhoudingen binnen het constitutiesysteem⁷⁵, waardoor Carnaps neutraliteit in grote mate de filosofie omvormt tot een formele discipline, conform Carnaps idee over de taak van de filosoof 'nieuwe stijl' binnen de 'Gesamtwissenschaft'. In hfst 3.1 werd al aangehaald dat Carnap in het voorwoord de hoop uitdrukt dat de recente ontwikkelingen in de logica voorgoed de filosofische problemen zouden kunnen oplossen. Friedman en Richardson verwijzen beiden naar de invloed van Russells programma voor deze omslag van epistemologie naar formele

73 Deze uitweg zou men ruwweg kunnen karakteriseren als 'psychologisme', wat inhoudt dat de studie van de wetten van het denken een onderdeel wordt van de empirische psychologie. Deze weg slaat Rudolf Carnap zeker niet in: de logische structuur vindt nergens een psychologische fundering.

74 Friedman, "Epistemology in the Aufbau," 140.

75 De verhouding tussen universalia en particularia, het probleem van identiteit, causaliteit, de verhouding tussen lichaam en ziel, tussen reële en ideële objecten worden allemaal hertaald naar logische verhoudingen binnen het systeem in deel V van de Aufbau. Iedere metafysische vertaling van de problemen verwijst Carnap naar het domein van de irrationaliteit: het zijn geen zinvolle vragen, omdat zij niet geformuleerd kunnen worden binnen het systeem.

logica. Carnap voert Russels ideeën echter radicaler door dan Russell zelf: er is geen metafysische garantie meer van “acquaintance” tussen kennis en logica. Carnaps grote vernieuwing bestaat er in de vraag naar de epistemologische verantwoording voor logica niet meer te kunnen stellen.⁷⁶

Dat Carnap de verhouding tussen zijn en gelden, tussen de materie en vorm van ervaring hertaalt naar een logisch onderscheid binnen het systeem zelf, vertoont gelijkenissen met de manier waarop Cassirer het onderscheid begrijpt in S&F. Ook hij weigert immers deze twee aspecten van onze kennis te verabsoluteren en meent dat zij vooral relationeel t.o.v. elkaar geplaatst moeten worden binnen de vooruitgang van ons kennissysteem. De zoektocht om de materie van onze kennis in voorafgaande 'dingen' te vinden en de vorm in de noodzakelijke eenheid van het bewustzijn, is een vergissing⁷⁷; deze categorieën kunnen enkel ontwaard worden als abstracties binnen de eenheid van de methodologische vooruitgang van wetenschappelijke kennis zelf. Ook Cassirer probeert het dualistische probleem van 'zijn' en 'gelden', zoals het vooral voorkwam bij de Badense school, op te lossen door de *momenten* van cognitieve vooruitgang niet te herinterpreteren als een dualiteit van *elementen*.⁷⁸

Das “gemeinsame” Gebiet, in dem der Gegensatz von Denken und Sein ausgelöscht sein soll, besteht allerdings: aber es kann nicht mehr in einem absoluten Urgrund aller Dinge überhaupt, sondern lediglich in den allgemeingültigen Funktionsformen der rationalen und empirischen Erkenntnis gesucht werden. Diese Formen selbst bilden ein festgefügt System von Bedingungen: und nur *relativ zu diesem System* erhalten alle Aussagen über der Gegenstand, wie über das Ich, über Objekt und Subjekt einen verständlichen Sinn.⁷⁹

Net zoals Carnap de verhouding 'zijn' en 'gelden' hertaalt in een logische verhouding binnen het systeem en ook de elementaire belevenissen slechts subjectief bestempeld kunnen worden door hun plaats in het geheel, begrijpt Cassirer de verhouding tussen 'zijn' en 'gelden', tussen object en subject als posities binnen het logische systeem van onze kennis. Beide filosofen komen dus overeen in de manier waarop ze het ontologisch dualisme tussen het reële en het ideële recupereren in hun begrip van kennis als gestructureerd systeem. Beiden verschillen echter evenzeer in de manier waarop ze deze hertaling doorvoeren.

76 Richardson, *Carnap's Construction of the World*, 25. Hierin vertoont Carnap gelijkenissen met de neokantianen die ook geen verdere epistemologische verantwoording hebben voor de fundering van logica. Carnap en de neokantianen tonen zich op dat vlak beiden als anti-metafysische denkers. Ibid., 123.

77 Cassirer, *Substance and Function & Einstein's Theory of Relativity*, 310.

78 Friedman, “Epistemology in the Aufbau,” 154–155.

79 Cassirer, *Substanzbegriff und Funktionsbegriff*, 411.

Cassirer behoudt een dynamisch element in kennis door het zijn en het gelden te begrijpen als relatieve momenten in de vooruitgang van de methodologie van wetenschappelijke kennis. Deze vooruitgang wordt gedragen door een actief, dynamisch motief binnenin het wetenschappelijke denken en de orde van onze kennis zelf.

So zeigt sich, daß jedes Wissen gleichsam ein *statisches* und ein *dynamisches* Motiv in sich birgt und erst in dieser Vereinung seinen Begriff vollendet. Es verwirklicht sich nur in einer Aufeinanderfolge logischer Akte, in einer Reihe, die successiv durchlaufen werden muß, damit wir uns der Regel ihres Fortschrittes bewußt werden. Soll aber dies Reihe selbst als Einheit gefaßt und als Ausdruck eines identischen Sachverhalts genommen werden, der durch sie, je weiter wir in ihr fortgehen, immer schärfer und genauer bezeichnet wird: so ist hierfür erforderlich, daß wir sie selbst gegen eine ideelle Grenze konvergierend denken.⁸⁰

Typisch voor de Marburger school is hun 'genetische' visie op kennis: het reële object van kennis is nooit gegeven op één moment, maar moet begrepen worden als een ideaal object X waarnaar onze kennis successief nadert.⁸¹ Het wetenschappelijk concept van de realiteit wordt steeds beter bepaald door een eindeloze sequentie van nieuwe determinerende structuren die samen convergeren. Cassirer begrijpt de momenten van de vorm en materie van kennis als relatieve posities binnen deze eindeloze sequenties van ons kennissysteem. Carnap daarentegen heeft geen dynamisch motief in zijn constitutietheorie: alle objecten van de wetenschap zijn in wezen volledig gedetermineerd door hun positie binnen het logische systeem. De aanwending van zuiver structurele definiëring zorgt ervoor dat Carnaps constitutiesysteem geen ruimte laat voor een ideël, convergerend object X.⁸² Daarbij blijft het opvallend dat het systeem van de Aufbau wel degelijk door Carnap opgevat wordt als een 'epistemisch' systeem, het is de rationele reconstructie van het werkelijke proces van kennisvorming bij individuen, waarin kennis vorm krijgt vanuit de elementaire belevenissen van een individu. Epistemologie mag dan wel een formele discipline geworden zijn, waarin geen ruimte is voor een kennisconstituerend subject of een successieve opeenvolging van logische acten. Het logische systeem moet er wel als het ware een rationaliserende of schematiserende na-constructie voor vormen (Aufbau, §54). Carnaps noodzaak voor neutraliteit toont zich in zijn weigering de synthetiserende activiteit in zijn systeem op te

80 Ibid., 418–419. mijn cursivering

81 'Immer wird hier also eine Bewegung des Denkens erfordert, die jedoch kein bloßer Wechsel von Vorstellungen ist, sondern in der vielmehr das einmal Erreichte festgehalten und zum Ausgangspunkt neuer Entwicklungen gemacht wird.' Ibid., 421.

82 Friedman, "Epistemology in the Aufbau," 158–160. Het moet daarbij opgemerkt worden dat Cassirer het hier heeft over de moderne, natuurwetenschappelijke objecten. Deze kunnen niet zomaar gelijk gesteld worden aan de veel algemenere term van het object bij Carnap. Carnap zou hier specifiek spreken over de objecten uit het fysische domein.

nemen:

Werden die konstitueerden Gebilde "vom Denken erzeugt", wie die Marburger Schule leert, oder vom Denken "nur erkant", wie der Realismus behauptet? Die Konstitutionstheorie verwendet eine neutrale sprache... (Aufbau, §5)

In de praktijk blijft Carnap ergens vasthouden aan een kennisproducerend subject door zijn systeem als een na-constructie van het kennisproces te begrijpen, zonder dat subject zelf een plaats te geven in zijn kennistheorie. Hierdoor kan Carnap onmogelijk de dynamiek van het kennisproces zelf begrijpen. Logisch rest ons enkel de taak om een statisch systeem op te stellen dat enerzijds het werkelijke proces waarin wij tot kennis komen schematiseert en anderzijds de volledige verzameling van objecten in alle wetenschappen tot stand kan brengen. Deze formalisering van onze kennis kan echter nog niet in alle gevallen doorgevoerd worden. Van geistige en biologische objecten vond Carnap zelf dat zij door de wetenschap nog niet genoeg gedetermineerd waren om hun logische formalisering reeds volledig te kunnen doorvoeren. De zuiver structurele definitie kan immers slechts slagen wanneer voldoende onderscheidende relaties voorhanden zijn. (Aufbau, §179) Carnap scheidt zo de taak om objecten logisch te bepalen binnen het systeem van de totale wetenschap van de taak om objecten empirisch beter te bestuderen. De eerste taak is louter een analytische, formele aangelegenheid. De tweede daarentegen is empirisch en op zichzelf nooit te voltooien: het is een nooit eindigende taak empirisch het object beter te beschrijven. Er zijn dus maar twee componenten aan kennis: enerzijds de analytische die conventioneel via logica objecten definieert en de grond van de wetenschappelijke objectiviteit uitmaakt en anderzijds de synthetische taak die de niet-constitutionele eigenschappen en relaties van objecten empirisch verder onderzoekt. Binnen deze visie is er dan ook geen plaats voor een synthetisch a priori principe. (§179)⁸³ Carnap vergelijkt deze visie zelf met het Marburger neokantianisme:

Nach Auffassung der Marburger Schule ist der Gegenstand das ewige X, seine Bestimmung ist eine unvollendbare Aufgabe. Demgegenüber ist darauf hinzuweisen, daß zur Konstitution des Gegenstandes, also zu seiner eindeutigen Kennzeichnung innerhalb der Gegenstände überhaupt, endlich viele

83 'Wie schon gesagt, sind im wirklichen Wissenschaftsprozeß die beiden Aufgaben fast stets mit einander verbunden.' (Aufbau, §179) Carnap geeft hiermee toe dat zijn visie op epistemologie geen plaats laat voor dynamiek en verwijst de dynamiek door naar de praktijk van de wetenschappen zelf. Dit is een consistente positie, aangezien dynamiek zelf niet opgenomen kan worden in zuiver structurele definiëring, noodzakelijk voor objectiviteit. Carnaps ontkenning geenszins de dynamiek van objectieve kennis, maar plaatst deze buiten zijn theoretische behandeling: die dynamiek kan niet opgenomen worden in het constitutiesysteem, omdat zij enkel tot metafysische speculatie zou leiden. Bijv. speculatie over de noodzakelijke objectieve vooruitgang van paradigma-wissels.

Bestimmungen genügen. Ist eine solche Kennzeichnung aufgestellt, so ist der Gegenstand kein X mehr, sondern etwas eindeutig Bestimmtes, dessen vollständige Beschreibung dann freilich noch eine unvollendbare Aufgabe bleibt. (Aufbau, §179)

De dynamiek van kennis wordt dus door de neokantianen opgenomen in de manier waarop zij een wetenschappelijk object binnen het systeem van kennis begrepen: het heeft altijd een inherent onbepaalde component, omdat de empirische taak om objecten beter te beschrijven niet losgekoppeld wordt van de analytisch taak om objecten een plaats te geven in het systeem van onze kennis. Hierdoor wordt een dynamisch aspect mee opgenomen in de kennistheorie. In een bespreking van waarheid in kritische filosofie zegt Cassirer het volgende:

Auch für [die kritische Auffassung der Erkenntnis] empfangen die Begriffe, wie sie stets aufs neue betont, nicht dadurch ihre Wahrheit, daß sie Abbilder an sich vorhandener Wirklichkeiten sind, sondern dadurch, daß sie ideelle Ordnungen ausdrücken, die den Zusammenhang der Erfahrungen herstellen und verbürgen. Die "Realitäten", die die Physik setzt und behauptet, reichen über diesen Sinn der Ordnungsbegriffe nicht hinaus. Sie werden begründet, nicht indem ein besonderes sinnliches Sein aufgewiesen wird, das ihnen "entspricht", sondern indem sie als Mittel der strengen Verknüpfung, und somit der durchgängigen relativen Bestimmtheit des "Gegebenen" selbst erkannt werden.⁸⁴

Het geheel vertoont natuurlijk een opvallende gelijkenis met Carnaps systeem: de objecten van de fysica zijn louter begrippen die orde aanbrengen in de gegeven elementaire belevissen. Het enige verschil met Carnap is de dynamische component die hier verbonden wordt met een waarheidsideaal. Kennis wordt volgens Cassirer precies gekenmerkt door een vooruitgang naar steeds betere ordende concepten in het licht van het gegevene. Waarheid is de drijvende norm die inherent verbonden is met de kennisstructuur van de opeenvolging van logische acten en vormt aldus de drijvende kracht achter het dynamische, wetenschappelijke concept bij Cassirer.⁸⁵ Eén kennissysteem op zichzelf kan niet als 'waar' beschouwd worden, enkel het geheel van de opeenvolgende structuren.⁸⁶ Carnap kan deze vooruitgang niet opnemen, kan niet uitleggen waarom het ene systeem van kennis het andere moet vervangen. Het werd al getoond dat Carnap een positivistische afkeur heeft voor een kennissysteem waarin een wereldsubject aan de grondslag ligt. Wanneer dit systeem geformaliseerd zou worden, heeft Carnap echter geen enkel epistemologisch argument om

84 Cassirer, *Substanzbegriff und Funktionsbegriff*, 421–422.

85 Krois, *Cassirer*, 108–110.

86 Cassirer, *Substance and Function & Einstein's Theory of Relativity*, 322.

daar tegenin te gaan. Een systeem is immers slechts een analytische en conventionele taak, waarop vervolgens een empirische taak zich nestelt en zich bezig houdt met niet-constitutionele relaties, waarop eventueel een nieuwe analytische taak volgt. Waarom het ene formele systeem opgegeven moet worden in het licht van een ander is daarbij niet duidelijk, voorbij mogelijke praktische bekommernissen.

3.2.3 Dynamische en statische objectieve ordeningsstructuren

Op dit moment ontwaart zich waarschijnlijk het duidelijkst wat het verschil is in de notie van objectiviteit bij Carnap en Cassirer. Voor Carnap is de objectiviteit van onze kennis louter een gevolg van de logische structuur waarin de objecten van kennis hun betekenis krijgen: zij zijn volledig bepaald door zuiver structurele definities en hebben elk hun plaats in de logische hiërarchie. Deze structuurbeschrijving is intersubjectief deelbaar, omdat zij niet meer vertrekt vanuit de subjectieve eigenschappen die ik als subject ontwaar in mijn elementaire belevenissen. Logische definiëring van objecten genereert via de intersubjectief deelbare structuur noodzakelijke stabiliteit voor kennis. Objectiviteit is het resultaat van de formalisering van wetenschappelijke uitspraken in een constitutiesysteem dat alle objecten volledig determineert via zuiver structurele definiëring; het is met andere woorden een zuiver analytische aangelegenheid geworden. Het logische systeem geldt nog steeds als constitutief a priori voor wetenschappelijke ervaring (de elementaire belevenissen bezitten immers op zichzelf geen betekenis en kunnen nooit de basis vormen voor kennis), maar Carnap weigert dit een synthetisch principe te noemen.⁸⁷

Bij Cassirer wordt de objectiviteit van een wetenschappelijke uitspraak daarentegen gegenereerd uit de gemeenschappelijke grond van elke vorm van wetenschappelijke ervaring. Er is voor Cassirer nog steeds een synthetisch a priori vorm van wetenschappelijke ervaring en het is de doelstelling van kritische filosofie deze te ontwaren:⁸⁸

Das Ziel der kritischen Analyse wäre erreicht, wenn es gelänge, auf diese Weise das letzte Gemeinsame aller möglichen Formen der wissenschaftlichen Erfahrung herauszustellen, d.h. diejenigen Momente begrifflich zu fixieren, die sich im Fortschritt von Theorie zu Theorie erhalten, weil sie die Bedingungen jedweder Theorie sind. Dieses Ziel mag auf keiner gegebenen Stufe des Wissens vollständig erreicht sein: als Forderung bleibt es nichtsdestoweniger bestehen und bestimmt in der stetigen Entfaltung und Entwicklung der Erfahrungssysteme

87 Friedman, *A Parting of the Ways*, 123–126. De vraag blijft welke aspecten van het synthetisch a priori bij Kant zowel Carnap en Cassirer overnemen, en welke aspecten zij verwerpen. Waar beiden het tijdloze aspect van het synthetisch a priori bij Kant verlaten, verschillen zij evenzeer in de manier waarop zij dat doen. Het dynamische aspect van kennis speelt daarin een belangrijke rol.

88 Richardson, *Carnap's Construction of the World*, 129–131.

selbst eine Feste Richtung.⁸⁹

Op zichzelf speelt formele logica maar een secundaire rol bij Cassirer: het is niet zelf de reden waarom objectieve kennis mogelijk gemaakt wordt. Cassirer blijft immers met Kant geloven in synthetisch a priori principes van kennis. Zoals in hfst 4.1 zal worden aangetoond, probeert Cassirer met zijn filosofie van de symbolische vormen ook andere vormen van ervaring te bestuderen, naast de wetenschappelijke. Dit stelt Cassirer in staat andere objectiverende vormen naast de natuurwetenschappelijke te plaatsen. Hfst. 4.2 zal vervolgens aangeven hoe de objectiviteit van de cultuurwetenschappen bij Cassirer precies verbonden worden met die andere objectiverende vormen. Hierdoor ontstaat er een duidelijk spagaat tussen Carnaps idee van objectiviteit in de geesteswetenschappen en Cassirers begrip van objectiviteit in de cultuurwetenschappen. Voor Carnap moet het geesteswetenschappelijke concept voldoen aan dezelfde logische stringentie als de natuurwetenschappen: hun objecten en concepten moeten binnen hetzelfde formele systeem als de natuurwetenschappelijke logisch geconstitueerd worden. Cassirer meent daarentegen dat de objecten van de cultuurwetenschappen moeten begrepen worden binnen een radicaal verschillende vorm van ervaring, namelijk uitdrukkingswaarneming en verbindt daar een aparte conceptuele vorm aan vast. Het verschil tussen de statische objectieve ordeningsstructuren bij Carnap en de dynamische objectiverende vormen bij Cassirer is dus een belangrijke factor om twee verschillende visies op de humane wetenschappen correct te begrijpen. Deze verschillen zullen uitmonden in twee verschillende praktische programma's voor zowel de humane wetenschapper als de filosoof.

In dit hoofdstuk werd belangrijk voorbereidende werk geleverd om tot de verdere contrasterende hoofdstukken 4.2, 4.3 en 5 te komen. Er is gewezen op twee fundamentele gelijkenissen en het belangrijkste verschil tussen de Carnapiaanse Aufbau en Ernst Cassirers project in S&F. Ten eerste delen beide systemen hetzelfde idee over het statuut van wetenschappelijke concepten, niet als abstracties van gegeven sensaties, maar als relaties die objecten constitueren uit de gegeven sensaties. Hierdoor ontstaat er in beide systemen geen radicale kloof tussen algemene concepten en individuele objecten die de Badense school van het neokantianisme bracht tot hun opvatting over culturele objecten zoals in hoofdstuk 2 beschreven (Windelband, Rickert, Weber). Carnap meende daarbij dat het functionele concept van Cassirer, zoals het logisch uitgedrukt wordt in constiutietheorie, een oplossing kon vormen voor de problemen van de geistige objecten van Windelband, Rickert en Dilthey. Ten tweede vermijden zowel Carnap als Cassirer een scherp onderscheid tussen reële, gegeven sensaties en de ideële relaties die daartussen gelden. De materie en vorm van

89 Cassirer, *Substanzbegriff und Funktionsbegriff*, 357.

kennis moeten als relatieve abstracties begrepen worden binnen het systeem van onze kennis zelf. Voor Carnap komt dit neer op een logische relativering: zijn en gelden zijn relaties tussen de verschillende niveaus van het constitutiesysteem. Voor Cassirer zijn het twee momenten in de opeenvolging van logische acten bij de vooruitgang van wetenschappelijke denken. Carnap weigert deze synthetiserende beweging van wetenschappelijk denken over te nemen en plaatst de dynamiek van kennis buiten zijn kennistheorie als een oneindige empirische taak. Cassirer neemt de dynamiek op en geeft hem een plaats in zijn notie van wetenschappelijk object zelf: het is het nooit voltooide object X, dat door een waarheidsideaal voortgestuwd wordt. Hieraan is een radicaal verschillende notie van objectiviteit verbonden. Waar Carnap de objectiviteit begrijpt als resultaat van de formeel-logische structuur van het systeem, behoudt Cassirer een kantiaanse notie van synthetisch a priori principe, de noodzakelijke vorm van iedere wetenschappelijke ervaring. Deze noodzakelijke vorm wordt echter dynamisch voor Cassirer: zij vindt verschillende uitdrukkingen in de opeenvolgende stadia van wetenschappelijke vooruitgang. Op dit moment is de lezer voldoende ingeleid om op een correcte manier de opbouw van de wereld bij Carnap te volgen.

3.3 De opbouw van de wereld: van 'Er' naar het 'expressionisme'

Tot hier toe speelde de logische opbouw van de wereld enkel op de achtergrond mee, de algemene opzet van de Aufbau werd behandeld en de relatie tussen het epistemologische project van Carnap en Cassirers project in S&F. Het concrete systeem daarentegen waarmee Carnap meent de objecten van alle wetenschappen te kunnen constitueren vanuit de elementaire belevenissen door louter gebruik te maken van logica, werd nog niet behandeld. In dit deel wordt daar wat grondiger op ingegaan. Allereerst wordt hier het logische project kort weergegeven, om vervolgens te kijken hoe het systeem via logica alle objecten opbouwt. Daarbij zal niet veel aandacht besteed worden aan de lagere niveaus van het constitutiesysteem. Het onderwerp van deze masterproef heeft immers betrekking op de hoogste niveaus van het systeem die nog nooit grondig behandeld werden, terwijl alle niveaus tot aan het heteropsychische domein wel reeds door anderen zijn uitgespit⁹⁰. Een korte schets zal hier dan ook volstaan, in het licht van wat nodig is om 3.4 en 3.5 te begrijpen.

3.3.1 De logica van constitutie

Het doel van de Aufbau is de opstelling van een terugvoeringssysteem waardoor alle uitspraken over objecten omgezet kunnen worden naar uitspraken over andere objecten. Carnap definieert het constitueren van een object a uit objecten b,c als het geven van een regel om uitspraken over a logisch terug te voeren tot uitspraken over b,c. Zo'n regel is een constitutieregel of constitutionele definitie. Aangezien terugvoerbaarheid een transitieve relatie is, is het mogelijk om vanuit basisobjecten een hele reeks van andere objecten te constitueren via een systeem van constitutieregels. (Aufbau, §2) Dit is de reden waarom we kunnen spreken van een 'Gesamtwissenschaft'; de eenheid van de wetenschappen bestaat erin dat alle wetenschappelijke uitspraken volgens een constitutiesysteem terug te voeren zijn tot uitspraken over dezelfde objecten, namelijk de elementaire belevenissen.

Carnap heeft natuurlijk een logische theorie die deze visie kan ondersteunen. Wetenschappelijke uitspraken moeten we immers analyseren als propositionele functies (Aussagefunktion) die we verkrijgen door alle objectnamen van een zin te verwijderen en te vervangen door variabelen. De lege plekken in de zin zijn argumentplaatsen en kunnen door verschillende objecten ingenomen worden. Propositionele functies zijn dus logische zinnen waarin variabelen voorkomen. Alleen bepaalde soorten objecten kunnen echter de argumentpositie innemen: objecten vormen sferen, klassen van objecten die dezelfde argumentpositie van een propositionele functie kunnen innemen. Zo heb je bijvoorbeeld de

⁹⁰ Zie in het bijzonder Goodman, *The Structure of Appearance.*, chap. 5; Richardson, *Carnap's Construction of the World*, chap. 3.

propositionele functie 'x is een stad in y', waarbij x ingevuld mag worden door objecten als Parijs, London, Berlijn, enz, terwijl op de plaats van y geen steden mogen ingevuld worden, eerder landen of geografische streken. Op deze manier is het mogelijk voor Carnap om specifieke objectsoorten te definiëren: het zijn klassen van objecten die dezelfde argumentposities kunnen innemen. In proposities als 'de steen is rood', 'de steen is zwaar', 'de steen is hard' kan de plaats van de 'steen' niet door alle objecten ingevuld worden. Enkel fysische objecten mogen deze posities innemen, terwijl psychische objecten slechts in andere typische proposities toegelaten worden (bijv. Rudy heeft x als gedachte-inhoud). Carnap onderscheidt een veelheid aan zelfstandige objectsoorten (Aufbau, §25), waaronder hij als voorbeelden de logische, de mathematische, de kleuren, de tonen, de biologische en de ethische⁹¹ geeft. De stipulering van zelfstandige objectsoorten gaat natuurlijk in tegen het idee dat de wetenschappelijke eenheid erin bestaat dat alle wetenschappelijke uitspraken over één soort van objecten gaan. Een constitutiesysteem is dus nodig waarin de verschillende objectsoorten weliswaar een afzonderlijk niveau innemen, maar evenzeer omgevormd kunnen worden tot uitspraken over de basisobjecten. Zo'n systeem bestaat uit constitutieregels die aangeven hoe je propositionele functies waarin een object a voorkomt, moet omzetten naar propositionele functies waarin objecten b,c, enz voorkomen, zonder dat de logische waarde verandert. Bij de omvorming moet de waarheidswaarde van de propositie dus behouden blijven: alle objecten die de ene propositie waar maken, moeten ook de andere propositie van de omvorming waar maken (de proposities moeten omvangsgelijk zijn).

Concreet gebeurt constitutie van object a uit object b,c, door definities als omvormingsregels. Twee soorten constitutionele definities zijn mogelijk (Aufbau, §38): expliciete definities en gebruiksdefinities. Expliciete definities zetten propositionele functies om in functies die gaan over de basisobjecten a.d.h.v. functies die reeds gedefinieerd zijn vanuit het eerste niveau. Via deze weg wordt eigenlijk geen nieuw niveau aan het constitutiesysteem toegevoegd: de proposities worden immers verklaard als proposities over de basisobjecten. De gebruiksdefinitie daarentegen geeft weer hoe een nieuwe term begrepen moet worden door een omzettingsregel te stipuleren die bepaalt hoe uitspraken waarin de nieuwe term voorkomt omgezet kunnen worden naar uitspraken over reeds gedefinieerde termen. Carnap geeft het voorbeeld van het priemgetal: "a is een priemgetal" =_{df} "a is een natuurlijk getal, a heeft enkel 1 en zichzelf als deler", waarbij 'natuurlijk getal' en 'deler' reeds gedefinieerd zijn. (Aufbau, §39) Met de gebruiksdefinitie wordt een nieuw niveau aan het systeem toegevoegd (bijv. 'priemgetal'): de nieuwe objecten betekenen op zichzelf niets en moeten omgezet worden naar reeds bekende objecten binnen het systeem. In deze zin zijn zij dan ook geen

91 Hij denkt hierbij aan de plicht, de gehoorzaamheid en de ethische waarde. Carnap erkent de intuïtieve veelheid van objectsoorten en meent dat zij als een gids kunnen dienen voor het opstellen van een constitutiesysteem. 'sie läßt erkennen, daß es eine Vielheit selbständiger Gegenstandsarten gibt, und sie dient zur nachprüfung von Gegenstandssystemen, und zwar hier des Konstitutionssystems.'

objecten van het systeem, maar alleen quasi-objecten. Het hele systeem beschikt immers maar over één soort van basisobjecten, de elementaire belevenissen. Alle andere objecten zijn slechts quasi-objecten, omdat zij geconstitueerd worden als klassen van klassen (enz.) van de basisobjecten.

Die Konstitutionsstufen sind demnach die Gegenstandssphären, die innerhalb eines Konstitutionssystems durch die Konstitution der einen Gegenstände auf Grund der anderen in eine Stufenordnung gebracht sind. Hier zeigt sich besonders deutlich die Relativität des Begriffes "Quasigegenstand", der für einen Gegenstand irgendeiner Konstitutionsstufe in bezug auf die Gegenstände der vorhergehenden Stufe gilt. (Aufbau, §41)

3.3.2 Constitutie van fysische en psychische objecten

Dit logische kader bepaalt echter nog niet hoe het constitutiesysteem eruit ziet, welke objecten als basis gekozen zullen worden, welke verschillende niveaus geconstitueerd moeten worden en hoe deze niveaus zich tot elkaar verhouden in het systeem. Carnap onderscheidt drie grote domeinen van objecten, namelijk de fysische, de psychische en de geistige. De fysische objecten hebben tijd-ruimtelijke eigenschappen en kunnen bepaalde kwaliteiten als kleur, gewicht of temperatuur toegeschreven worden. De psychische daarentegen zijn bewustzijnstoestanden: zij hebben geen ruimtelijke coördinaten, maar krijgen wel een tijdsbepaling en moeten toegeschreven worden aan een individueel subject. (Aufbau, §18) De geistige objecten zijn typische culturele, historische en sociologische objecten, zoals een staat of een gebruikelijke gedraging. Het is de opdracht van een constitutiesysteem om de verhouding tussen deze domeinen op te stellen en aan te geven hoe ze t.o.v. elkaar bepaald kunnen worden. Het is daarbij belangrijk op te merken dat de strenge logische theorie, met de verschillende strikt gedefinieerde niveaus de simpele en rudimentaire driedeling (fysisch, psychisch en geestig) onmogelijk maakt. De driedeling is slechts een soort van hulpmiddel dat het inzicht in de vorm van het systeem moet vooruit helpen.⁹²

Verschillende verhoudingen tussen de drie domeinen zijn mogelijk: psychische objecten kunnen als basis dienen voor zowel de geistige als de fysische, terwijl het ook mogelijk is dat fysische de basis vormen voor de psychische die op hun beurt weer de geistige constitueren. Zoals reeds aangehaald laat Carnap zelfs de mogelijkheid open om de geistige als basis te

⁹² In § 29 definieert Carnap een zuivere objectsoort als de klasse van alle objecten die sfeerverwant zijn met elkaar, alle objecten die dus dezelfde argumentposities van propositionele functies kunnen innemen. Alleen zuivere objectsoorten vormen objectsferen die een zelfstandig niveau van het systeem vormen en dus een klasse van sfeerverwante objecten. De hoofdobjectgebieden van de driedeling spelen enkel 'im praktischen Verfahren der Wissenschaft eine große Rolle'.

nemen en van daaruit de rest op te bouwen. Geen van deze drie mogelijkheden is echter de weg die Carnap inslaat. Het voorgestelde constitutiesysteem van de Aufbau moet immers 'epistemisch-logisch' zijn, het is een rationele naconstructie van het werkelijke proces waardoor een individu tot kennis komt.⁹³ Daarom krijgt een deel van het psychische domein voorrang op het fysische, namelijk het deel dat bestaat uit de psychische toestanden van het individu dat tot kennis komt. Carnap noemt dit domein het 'eigenpsychische'; het bestaat uit de elementaire belevenissen die de basisobjecten moeten worden van het hele systeem en waaruit klassen geconstitueerd zullen worden die als quasi-objecten dienst kunnen doen in de verschillende wetenschappelijke uitspraken. Het andere deel van het psychische domein is het 'vreemdpsychische' dat bestaat uit de bewustzijnstoestanden van de andere individuen. Het is mogelijk deze vreemdpsychische objecten te constitueren uit fysische objecten: we hebben immers toegang tot de staat van iemands bewustzijn via zijn lichamelijke uitdrukking en de fysiologie van zijn hersenen. Carnap noemt de relatie tussen bewustzijnstoestand en lichamelijke uitdrukking de 'Ausdrucksbeziehung': intuïtief maken we reeds voortdurend gebruik van deze relatie om uit iemands expressie zijn bewustzijnstoestand af te leiden, theoretisch is de relatie echter nog niet expliciet uitgewerkt. Naast de 'Ausdrucksbeziehung' haalt Carnap ook de hersenpsychologie aan, als mogelijke relatie tussen het fysische en het psychische; deze was echter in Carnaps tijd eerder speculatie dan feit. Desalniettemin meent Carnap dat ook hier mogelijkheden liggen om de vreemdpsychische objecten te constitueren uit fysische. (Aufbau, §21) De orde van het constitutiesysteem verloopt dus ongeveer als volgt: het eigenpsychische domein constitueert uit de elementaire belevenissen de objecten van het fysische domein, die op hun beurt het vreemdpsychische domein opbouwen waaruit dan als laatste de geistige objecten moeten voortkomen.

Daarmee zijn enkel de grote lijnen gegeven. Carnap gaat natuurlijk veel verder in de opbouw van het logische systeem. Vanaf §108 begint de logische opstelling van het constitutiesysteem in vier verschillende talen, waarvan alleen de eerste, de logisch-symbolische, de echte taal van het systeem vormt. Enkel de logische symbolen kunnen immers de zuiverheid van het terugvoeringssysteem garanderen (Aufbau, §96). De omschrijving van deze symbolen in natuurlijke taal is een hulpmiddel om het menselijke inzicht in de logische taal te helpen. Daarbij voegt Carnap nog een derde taal in, de realistische taal, die de logische verhoudingen interpreteert als verhoudingen tussen werkelijke elementen en niet als verhoudingen tussen geconstitueerde klassen. De realistische taal mag echter niet metafysisch geïnterpreteerd worden: het betreft eerder een psychologische voorstelling die mensen maken wanneer ze nadenken. Het is gemakkelijker de elementen van de logische taal te associëren met buitentalige realiteiten, hoewel een werkelijke associatie hiermee de

⁹³ Carnap wilt zo'n 'epistemisch' systeem omdat het de neutrale basis kan vormen van alle scholen die stellen dat kennis uit de elementaire belevenissen van een individu voortkomt. Het is de neutrale basis die vertrekt vanuit dit positivistische geloofsartikel waar Carnap volledig achterstaat (§75). Zie supra

grenzen van het constitutiesysteem en onze objectieve kennis overschrijdt en dus behoort tot het domein van het irrationele. (Aufbau, §98) De vierde en laatste taal is eveneens een hulpmiddel, het betreft de taal van de fictieve constructie. Het is de taal van een cognitief subject dat uit de elementaire belevissen via logica onze kennis construeert. Deze taal is uiterst handig om het doel van het constitutiesysteem als rationele naconstructie van het werkelijke kennisproces te begeleiden: we kunnen nagaan of de abstractie van het constitutiesysteem voor een cognitief subject te volgen zou kunnen zijn. Carnap benadrukt daarbij dat het hier louter een fictieve constructie betreft; in het systeem zelf is geen enkel constituerend subject aanwezig. (Aufbau, §99)⁹⁴

De logische opbouw van de wereld begint bij elementaire belevissen. Deze zijn echter niet onder te verdelen in klassen op basis van primitievere eigenschappen. Zij zijn immers zelf de meest primitieve elementen die als onanalyseerbare gegevens niet verder onderverdeeld kunnen worden. Carnap wordt dus geconfronteerd met het probleem om de kwaliteiten die tussen de elementaire belevissen moeten gelden uit hen te constitueren. Daarom past hij 'quasi-analyse' toe, een logische procedure waarmee hij uit de relaties die gelden tussen de basiselementen van zijn systeem probeert de kwaliteiten van die elementen te constitueren.⁹⁵ Om deze procedure toe te passen is er een grondrelatie nodig die enerzijds moet gelden tussen de elementaire belevissen en het anderzijds mogelijk moet maken de verschillende kwaliteiten verder te constitueren. Carnap gebruikt daarvoor de relatie van de 'herinnering van overeenkomst' (Er). Uit deze relatie kan hij de relatie van deelovereenkomstigheid (Ae) bepalen, waarmee hij via quasi-analyse een overeenkomstigheidscirkel constitueert. Deze laatste is zijn gids naar de kwaliteitsklassen en zintuiglijke kwaliteiten. Via een logische procedure kan vervolgens het zien als zintuig bepaald worden als de enige zintuiglijke kwaliteit met vijf dimensies. Verder bepaalt hij ook de klasse van de visuele posities, de kleuren en heeft hij de elementaire belevissen geplaatst in een voorlopige tijdsorde. Via deze structurele eigenschappen van het eigenpsychische domein gaat hij verder om het fysische te constitueren.⁹⁶ Dit doet hij niet langer aan de hand van formele symbolen en hij slaat soms de beschrijving van een constitutie over. Het is een constante dat hoe verder het constitutiesysteem vordert, hoe losser Carnap wordt met zijn logische stipulering. Hij geeft dan ook slechts weer hoe een constitutiesysteem er zou kunnen uitzien, wat de desiderata ervan zijn; het is vanaf heden de taak voor filosofen om de rest van

94 De taal van de fictieve constructie is de neokantiaanse manier om het constitutiesysteem uit te drukken. Het cognitieve subject dat actief een wereld voor zichzelf construeert wordt hier echter enkel gebruikt als een heuristisch element ter controle van de formele relaties binnen het constitutiesysteem. Friedman, "The Aufbau and the Rejection of Metaphysics," sec. IV.

95 Quasi-analyse is een ingewikkelde procedure met haar eigen problemen. Zie Richardson, *Carnap's Construction of the World*, 51–64; Goodman, *The Structure of Appearance*, chap. 5.

96 Richardson, *Carnap's Construction of the World*, 70. Hoe Carnap logisch het een afleidt uit het ander is niet belangrijk voor deze masterproef, bovendien zou het veel meer uitleg vereisen om alles te overlopen. Daarom wordt in dit deel meer aandacht besteed aan de hogere niveaus en de belangrijke procedure van intersubjectivering.

het systeem aan te vullen en te verbeteren (Aufbau, § 122).

De waarnemingswereld wordt geconstitueerd door de zintuiglijke kwaliteiten, geconstitueerd uit de elementaire belevissen, toe te wijzen aan een vierdimensionaal quadrupel dat de ruimte-tijd wereld representeert. Precies op deze toewijzingsprocedure heeft Quine kritiek in 'two dogma's of empiricism': de relatie tussen de zintuiglijke kwaliteit en het quadrupel wordt niet bepaald. 'Kwaliteit q is aanwezig op x,y,z,t' is constitutioneel gezien niet gedefinieerd, omdat 'is aanwezig op' geen bepaling heeft gekregen. Richardson merkt op dat dit enkel een probleem vormt voor een reductionistische lezing van de Aufbau. Alleen wanneer men eist dat alle hogere elementen in het systeem direct afgeleid moeten worden uit de lagere elementen, vormt de afwezigheid van de bepaling een fundamenteel probleem voor het project van de Aufbau.⁹⁷ In hfst. 3.1.2 is echter reeds aandacht besteed aan Carnaps begrip van de lagere elementen: zij zijn niet de empiristische garanties van objectieve kennis en zijn zeker geen sense-data, waardoor de eis van een reductie tot de elementaire belevissen niet noodzakelijk is. Het constitutiesysteem zorgt precies voor een structurele ordening van de elementaire belevissen waardoor zij voor objectieve kennis toegankelijk worden; er is niets van de betekenis van de elementaire belevissen dat bij constitutionele omzettingsregels bewaard moet worden. Integendeel de elementaire belevissen krijgen pas betekenis door het netwerk van omvormingsregels. Uit de waarnemingswereld kan als volgt het ding 'mijn lichaam' afgeleid worden als het geheel dat altijd dicht bij het gezichtspunt van de waarnemingswereld blijft en door de toevoeging van de tast als raakpunt met 'mijn lichaam' is Carnap in staat het lichaam als tactiel-visueel ding af te zonderen.

De volgende stap is de constitutie van de fysische wereld. Deze kan geconstitueerd worden als een wereld van cijfers, een wereld die volledig beschreven kan worden door wettelijke wetten die gelden over de tijd-ruimtelijke quadrupels van de waarnemingswereld. Het is belangrijk dat Carnap meent dat de kwantitatieve wereld van de fysica in een één-meervoudige relatie staat tot de kwalitatieve waarnemingswereld. Er zijn dus verschillende, mogelijke wettelijke systemen die de kwalitatieve waarnemingswereld determineren, waardoor altijd een conventioneel element de hoek om komt kijken. Carnap vermeldt hierbij zelf het belang van het criterium van de eenvoud om de kwantitatieve wereld van de fysica te kiezen. (Aufbau, §136) Opnieuw toont zich hier een duidelijk anti-empiristisch element: de waarnemingswereld determineert geenszins volledig onze kennis. Als een reductie van de fysica tot de waarnemingswereld het doel was, heeft Carnap zich met zijn eigen werk volledig ondermijnd.⁹⁸ Eenmaal de wereld van de fysica bereikt is, constitueert Carnap nog de biologische soort mens, als een klasse van gelijkaardige fysische organismen als 'mijn lichaam'.⁹⁹ Zo is Carnap in staat om andere mensen als fysische

97 Ibid., 73.

98 Ibid., 75.

99 Het is naïef om te menen dat dit geen fundamentele problemen zou kunnen opleveren, maar opnieuw

objecten te onderscheiden, samen met alle mogelijke fysische gedragingen die zij kunnen uitvoeren. (Aufbau, §137) Ten slotte wordt ook de uitdrukingsrelatie (Ausdrucksbeziehung) (§138) geconstitueerd als relatie tussen mijn autopsychologische toestand en specifieke uitdrukkingen van mijn lichaam (bijv. Ik lach impliceert dat ik blij ben).

Daarmee is het fysische domein afgesloten en gaat Carnap over naar het vreemdpsychische, waar de psychische inhouden van andere mensen geconstitueerd worden via een uitbreiding van de uitdrukingsrelatie tot een relatie die geldt tussen fysische gedragingen van andere mensen en hun gedachte-inhouden (naar analogie van de relatie tussen mijn lichaam en mijn gedachte-inhouden¹⁰⁰). Het volledig determineren van zo'n uitdrukingsrelatie is natuurlijk allesbehalve een gemakkelijke opgave en Carnap begint er zelfs niet aan een hint te geven in welke richting zij uitgewerkt zou kunnen worden. Het is echter belangrijk dat het vreemdpsychische domein voor Carnap niet in fysische termen beschreven mag worden: de uitspraken binnen het vreemdpsychische domein gaan wel degelijk over wilsacten en gedachte-inhouden van anderen. Carnap wil dus zeker niet de uitspraken over de ander als denkend en handelend wezen verbannen en houdt zich ver van enig behavioristisch operationalisme. Het enige waartoe deze begrenzing van het psychische domein leidt, is de uitsluiting van intuïties die ons kennis geven over de ander, onafhankelijk van zijn fysische gedrag in de ruime zin. Niet alleen de fysische bewegingen, gelaatsuitdrukkingen, enz. zijn voor Carnap immers een bron van kennis over de ander; ook zijn geschreven en gesproken taal zijn van groot belang. Hiervoor gebruikt Carnap de tekengeving-relatie ('die Zeichengebung', Aufbau, §141) die de link legt tussen fysische objecten, zoals spraak of schrift, en de entiteiten waarnaar verwezen wordt. De tekengeving-relatie mag misschien getuigen van een naïeve manier waarop taal geanalyseerd kan worden, het geeft mooi weer hoe Carnap meent dat de constitutie van de fysische wereld het startpunt kan zijn van een veel rijker systeem. Ten eerste stelt de tekengeving-relatie ons in staat om objecten te constitueren zonder dat zij door onszelf waargenomen werden: communicatie met andere mensen stelt ons in staat onze kennis over de wereld sterk uit te breiden. De relatie maakt het mogelijk via taal iets te weten te komen over objecten waarnaar verwezen wordt, maar die zelf niet behoren tot de eigen waarnemingswereld. Ten tweede leert tekengeving ons ook veel over de kennis die de andere mensen hebben of gehad hebben en over de manier waarop zij voor zichzelf een wereld constitueren: het verschaft toegang tot informatie over andere individuen en vormt een uitbreiding van de uitdrukingsrelatie.

Nu wordt het duidelijk dat de geconstitueerde wereld rijk genoeg is om toegang te krijgen tot

moet herhaald worden dat de Aufbau een rudimentaire schets is van wat een echt constitutiesysteem zou kunnen inhouden. In die zin veroorlooft Carnap zich dergelijke naïviteiten. Zie o.a. Aufbau, §122
 100 Merk op dat dit voor Carnap zowel bewuste als onbewuste mentale processen kunnen inhouden. Over het onbewuste was de psychologie volgens Carnap echter nog niet ver genoeg gevorderd om er iets over te zeggen. Toch is het een fundamentele mogelijkheid ook daarover kennis te verwerven, zolang het gemedieerd wordt door de vaststelling van iets fysisch (dat kan ook taal zijn). (Aufbau, §132/140)

andere epistemische subjecten die ook voor zichzelf een wereld constitueren. (Aufbau, §146-148) Het is mogelijk geworden om de structuur van het eigen constitutiesysteem te vergelijken met het constitutiesysteem van een andere persoon, waardoor onmiddellijk een zekere analogie opgemerkt kan worden. Ook in het systeem van de ander ligt de relatie 'Er' aan de basis, vormt het gezichtsveld de enige kwaliteitsklasse met vijf dimensies en is er een fysisch object als 'mijn lichaam'. Tegelijkertijd zijn er grote verschillen tussen beide systemen: de elementaire belevenissen zorgen ervoor dat de meeste geconstitueerde objecten er totaal anders uitzien in de systemen van andere mensen. 'Mijn lichaam', geconstitueerd in het systeem van M (mb_m), is niet gelijk aan 'mijn lichaam', geconstitueerd in mijn systeem (mb). Desalniettemin is het mogelijk om 'mijn lichaam' (mb) zo te ordenen in het mathematische tijd-ruimtelijke veld van de fysische wereld dat het dezelfde structuur heeft als 'het lichaam van die ander' zoals het geconstitueerd wordt in het systeem van M. Intersubjectieve ordening van objecten plaatst de objecten van de verschillende, mogelijke systemen met dezelfde fysische eigenschappen in een gemeenschappelijk tijd-ruimtelijk, mathematisch referentiekader (waaruit de wereld van de fysische objecten is opgebouwd). Op een gelijkaardige manier is het mogelijk om alle fysische objecten van mijn systeem zo intersubjectief te ordenen dat zij een structuurgelijkenis vertonen met andere objecten uit het systeem van anderen. Aangezien alle objecten uit de hogere niveaus voor hun constitutie afhankelijk zijn van de fysische objecten, is de intersubjectieve ordening ook daar mogelijk. Op dit punt is de objectiviteit van wetenschappelijke uitspraken bereikt: de procedure van intersubjectivering plaatst objecten in een deelbaar mathematisch kader, waardoor de structuuruitspraken van de wetenschap, gevat in de logische structuur van wetenschappelijke theorieën, zonder twist gedeeld kunnen worden onder alle mensen. De mathematische vorm van de fysische wereld is dus zeer belangrijk: zij zorgt ervoor dat de vrijheid om de wereld intersubjectief te beschrijven op basis van de waarnemingswereld op zo'n manier ingeperkt wordt dat de structuur van de fysische objecten en alles wat uit hen geconstitueerd wordt, intersubjectief deelbaar zijn.¹⁰¹

In dit hoofdstuk werd eerst de logische achtergrond van de Aufbau overlopen: Carnap gebruikt transitieve constitutieregels om via gebruiksdefinities steeds nieuwe niveaus, bestaande uit objectsferen, toe te voegen aan het systeem. Daarmee hoopt hij zowel de eigenheid van de verschillende objectsniveaus, als hun eenheid aan te tonen. Dit vormt dan ook de belangrijke achtergrond voor het vraagstuk over reductie en terugvoering in de Aufbau uit hfst. 3.5.

Carnap begint zijn opbouw bij de eigenpsychische elementaire belevenissen en de basisrelatie Er, herinnering van overeenkomstigheid, om de verschillende kwaliteitsklassen te constitueren. Vervolgens constitueert hij de waarnemingswereld door kwaliteiten toe te wijzen

101 Richardson, *Carnap's Construction of the World*, 86.

aan tijd-ruimtelijke quadrupels. Hierdoor ontstaat de mogelijkheid de waarnemingswereld om te vormen tot de wiskundige wereld van de fysica. Deze omvorming gebeurt slechts op conventionele gronden: er bestaat altijd een één-meervoudige relatie tussen de waarnemingswereld en de fysische wereld. Bovendien is het mogelijk de fysische wereld intersubjectief te ordenen, omdat zij opgebouwd is uit een deelbaar tijd-ruimtelijke mathematisch kader. Hiermee heeft Carnap het domein van de fysische objecten afgesloten en gaat hij over naar de constitutie van de vreemdpsychische objecten. Carnap wendt daarbij de belangrijke uitdrukkingen -en tekengevingsrelaties aan, om een link te leggen tussen psychische inhouden en fysische objecten. Nu rest hem enkel de constitutie van de geistige objecten a.d.h.v. de psychische...

3.4 Geestige objecten zijn niet geestig bedoeld

Alan Richardson schrijft in zijn systematische behandeling van Carnaps systeem van de Aufbau dat de constitutie van culturele objecten geen nieuwe epistemologische problemen aanboort en daarom niet behandeld zal worden.¹⁰² Hoewel geestige objecten misschien niet het centrale aandachtspunt vormen van de Aufbau, is het de doelstelling van de volgende twee delen aan te tonen dat Richardson zich vergist. Carnap ontmoet een aantal epistemologische problemen met betrekking tot geestige objecten en deze problemen hebben wel degelijk relevantie binnen het project van de Aufbau. In de inleiding tot het werk benadrukt Carnap immers al dat zowel de fysicus als de historicus bijdragen tot de 'Gesamtwissenschaft' (Aufbau, XIV). Het zal aangetoond worden dat doorheen de rest van het werk dezelfde geest waait: het project van de opbouw van onze kennis via logisch-epistemische constitutie kan slechts slagen wanneer *alle* wetenschappelijke objecten hun plaats krijgen. Dat Carnap van nature uit meer interesse en voeling heeft voor de natuurwetenschappen, impliceert niet dat dit ook gereflecteerd wordt in zijn systeem. Het systeem van de Aufbau velst geen oordeel over de waarde van verschillende wetenschappen via zijn logische hiërarchie. Het mag ondertussen duidelijk zijn dat de verschillende niveaus van het systeem niets te maken hebben met waardeoordelen over de objectiviteit ervan, alsof de objectiviteit geleverd zou worden door de basis van het systeem en alle hogere niveaus aan epistemische validiteit zouden verliezen: de objectiviteit wordt gegarandeerd door de ordeningstructuur die het systeem in zijn geheel aanbrengt over de elementaire belevenissen.

Als Carnap zijn positie over de eenheid van wetenschappen wil waarborgen, moet hij duidelijk maken op welke manier ook het geestige domein een plaats krijgt in het systeem, zonder dat de zelfstandigheid, noch de objectiviteit van het domein aangetast wordt. Het project van een 'Gesamtwissenschaft' kan slechts slagen wanneer er eenheid binnen een complexe diversiteit is aangebracht; het constitutiesysteem is hierin de cruciale stap en de geesteswetenschappen vormen daarin misschien wel het meest heikele punt, omwille van hun eigen grote diversiteit en inherent gebruik van noties als intuïtief 'verstehen'. Carnap moet dus balanceren tussen enerzijds de verleiding om de geesteswetenschappen te herleiden tot een natuurwetenschappelijk project en anderzijds het gevaar de geesteswetenschappen en hun objectiviteit volledig los te koppelen van de natuurwetenschappen. In hoofdstuk 4 zal getoond worden dat het de expliciete doelstelling is van Ernst Cassirer om precies dezelfde balans te zoeken, waarbij hij de kritiek geeft op zowel Carnap als Rickert dat zij te veel overhellen naar één van de twee zijden. Eerst zal hier dan ook aandacht besteed worden aan de 'koorddanser' Carnap om aan te tonen dat de geestige objecten wel degelijk een epistemologische rol te

¹⁰² Ibid., 76. Het is overigens typerend dat de Engelse vertaling 'geestig' met 'cultural' weergeeft, terwijl beiden zeker niet noodzakelijk hetzelfde uitdrukken.

spelen hebben. Ten tweede zal er dieper ingegaan worden op de interessante epistemologische problematiek die hiermee samenhangt, namelijk de vraag naar het statuut van een intuïtief 'verstehen' binnen constitutietheorie.

3.4.1 Constitutie van geistige objecten

In hoofdstuk 2 is de epistemologische problematiek van de geistige of culturele objecten behandeld in het tijds kader van de Aufbau en Carnaps behandeling van de geesteswetenschappen moet dan ook daarin gekaderd worden. Aan het begin van de 20ste eeuw is er nog geen scherpe differentiatie tussen sociologie, geschiedenis en literatuurstudies: zij maken hetzelfde geistige sfeertje uit. Carnap ziet dan ook geen inherent onderscheid tussen deze drie domeinen en benoemt het geheel 'geestig'. Geestig is wellicht een rare term om bij een logisch-positivist als Carnap terug te vinden en al helemaal in een anti-metafysisch systeem dat weigert iedere idealistische categorie op te nemen. Carnap bevestigt dit ook zelf:

Die Verwendung der Ausdrücke “geistig” und “Geist” für das Psychische und die Subjektseinheit des Psychischen, die “Psyche”, oder für bestimmte Teilgebiete des Psychischen ist ja immer seltener geworden und wird am besten ganz vermieden. (Aufbau, §23)

Weinig sympathie dus voor iets in de richting van een cognitief subject, een Hegeliaanse Geist of psychologisering, een constante doorheen de hele Aufbau. Geistige objecten zijn voor Carnap eenmalige, uitgebreide gebeurtenissen, sociologische groepen, instellingen of stromingen binnen bepaalde cultuurgebieden. Zijn favoriete voorbeelden van geistige objecten zijn dan ook de 'staat' als sociologisch concept, de 'groet' als sociologisch gebruik en het 'expressionisme' als kunststroming. Het blijft doorheen het werk bij deze voorbeelden, Carnaps kennis van het geesteswetenschappelijke domein is naar alle waarschijnlijkheid zeer beperkt en gebrekkig. Desalniettemin spant hij zich in om naar zijn beste vermogen het geistige domein een plaats te geven en de belangrijkste epistemologische problematiek ervan, namelijk de 'Einfühlung' of het 'Verstehen' op te lossen. Dat Carnap wel degelijk op de hoogte was van de problematiek uit hoofdstuk 2, is al aangetoond in 3.2: een logica van het individu en de particuliere gebeurtenis moet mogelijk gemaakt worden door een functionalisering van het geistige concept (Aufbau, §12). Van dezelfde gevoeligheid geeft hij ook blijk in de rest van het werk. Uit het volgende citaat blijkt een duidelijk inzicht in het geistige domein en zijn historische ontwikkeling, waardoor onmiddellijk duidelijk wordt waarom de naam 'geisteswissenschaften' gekozen is.

Die Selbständigkeit der Gegenstandsart des Geistigen ist von der Philosophie des 19. Jahrhunderts nicht genügend beachtet worden. Die Ursache hierfür liegt darin, daß besonders die erkenntnistheoretischen und logischen Untersuchungen ihr Augenmerk überwiegend auf Physik und Psychologie als paradigmatische Sachgebiete richteten. Erst die neuere Geschichtsphilosophie (seit Dilthey) hat die methodische und gegenstandstheoretische Eigenart des Gebietes der Geisteswissenschaften herausgearbeitet. (Aufbau, §23)

Het geistige objectsdomein wordt in de Aufbau dan ook autonoom en onafhankelijk behandeld t.o.v. de andere. Carnap heeft geen intenties de geistige objecten te reduceren tot psychische of fysische fenomenen. Desalniettemin moeten de geistige objecten wel geconstitueerd worden uit de voorafgaande domeinen. Op zich vormt dit natuurlijk geen enkel probleem: logische constitutie heeft te maken met het invoeren van nieuwe objectsferen, die via gebruiksdefinities omgezet worden tot uitspraken over reeds gedefinieerde klassen en relaties, die op hun beurt uiteindelijk leiden tot logische zinnen waarin enkel de grondelementen en de grondrelatie voorkomen. Het balanceren tussen totale reductie en absolute autonomie is natuurlijk een moeilijke opgave en het verschil tussen constitutie en reductie is vanuit sommige standpunten misschien te klein om nog zinvol te zijn. Voer voor later...(hfst.3.5)

Hoewel de term cultuurwetenschappen tegen 1928 zeker al beschikbaar was voor Carnap, koos hij er vermoedelijk expliciet niet voor. Zij is immers geassocieerd met Badense theorieën die de conceptvorming in hun cultuurwetenschappen expliciet differentiëren van de natuurwetenschappen en daarvoor het culturele concept als waardeconcepten introduceren. Carnap kan in zijn logische definiëring van objecten niet plots waarden opnemen als constitutief onderdeel. Bovendien zet hij zich in dezelfde lijn als Cassirer af tegen hun manier om het wetenschappelijke concept te begrijpen. Gegeven de relatie tussen het psychische en geistige domein in het systeem van de Aufbau is de term geesteswetenschappen dan ook meer voor de hand liggend.¹⁰³ Het geistige domein wordt geassocieerd met Dilthey, niet alleen in naam, maar ook in de manier waarop het zijn plaats krijgt binnen het systeem. Carnap meent immers dat geistige objecten met psychische objecten hun gebondenheid aan een subject gemeen hebben. (Aufbau, §23) Geistige objecten kunnen enkel geconstitueerd

103 Thomas Mormann meent dat Carnap in de Aufbau precies een logische update geeft van het project van Rickert en veel meer aansluit bij de Badense school, dan bij Marburger neokantianisme. Naast de kritiek die Carnap geeft op zowel de conceptvorming bij de Badense school, als op hun scherpe splitsing van de natuur- en cultuurwetenschappen, waardoor de eenheid van de wetenschappen in gevaar komt, is de keuze voor 'geisteswissenschaften' een belangrijke indicator dat Mormann de relatie Carnap-Rickert te veel in de verf wilt zetten. Mormann legt de nadruk op de aanwezigheid van de natuur- én cultuurwetenschappen in de Aufbau, terwijl het gaat over geesteswetenschappen en cultuurwetenschappen als term nooit gebruikt worden. Terminologie is wellicht niet zomaar een spelerei: het is een indicator voor een andere visie op de humane wetenschappen. Mormann, "Between Heidelberg and Marburg," 36–41.

worden wanneer zij gedragen worden door een subject, net zoals de psychische.

In hoofdstuk 2 zagen we dat Dilthey de humane wetenschappen als geestig bestempelde, omdat zij direct, zonder abstractie, objecten in het bewustzijn bestudeerden. Geistige objecten staan altijd in een directe relatie tot een geleefde context, vandaar dat abstracties zoals ideaaltypen hier niet in thuis horen. De logica van het individu wordt dus bij Dilthey verzekerd doordat het object geconstitueerd wordt uit de direct geleefde ervaring. De Badense neokantianen slaan een andere weg in: zij constitueren objecten door ze te betrekken op waardeconcepten. Het cultureel object is inherent waardegeladen, met één of andere teleologische notie, bijv. cultuur. Bovenstaand citaat wijst erop dat Carnap waarschijnlijk vrij bewust kiest om zijn objecten geestig te noemen, omdat ook hij die sterke relatie met een subject en direct geleefde ervaring eist. Er kan geen geestig object zijn, onafhankelijk van een subject waarin het levendig wordt.

Twee verschillende relaties worden besproken om de geistige objecten te constitueren uit de psychische, namelijk de manifestatie- en documentatierelaties (Aufbau, §24). Vanuit Diltheyaans oogpunt is Carnaps bespreking van de manifestatie zeer relevant:

Ein Geistiger Gegenstand, der während einer gewissen Zeit existiert, braucht nicht zu allen Zeitpunkten dieser Zeitstrecke aktuell zu sein, d.h. in Erscheinung zu treten. Die psychische Vorgänge, in denen er jeweils in Erscheinung tritt oder "manifest" wird, nennen wir seine "(psychischen) Manifestationen".

Zoals altijd geeft Carnap om de zaak helder te maken een gemakkelijk voorbeeld, in dit geval het gebruik om de hoed af te nemen als groet aan een voorbijganger. Het gebruik als een geestig object bestaat maar bij gratie van de psychische dispositie in een individu om onder bepaalde omstandigheden de hoed als groet af te nemen. Het is een psychische dispositie, aangezien het gebruik gedurende lange tijd latent kan blijven, zonder zich te manifesteren. Geistige objecten bestaan (in constitutionele zin, niet in realistische) dus zo lang een subject de juiste dispositie heeft. De mogelijkheid om op behavioristische wijze louter en alleen de link te leggen tussen het zien van een andere man en het bewegen van een arm om een hoed af te nemen en zo het sociale gebruik te constitueren, verwerpt Carnap: er moet een manifestatie van die groet zijn in de psychische toestand van een individu. Manifestaties blijven altijd 'grundlegend' voor het geestig object. Met Dilthey heeft Carnap gemeen dat hij het geistige object constitueert uit de bewustzijnsstructuur van een subject. Belangrijk is dat dit voor Carnap een psychologisch subject is, zoals we het via uitdrukkingsrelaties en tekengevingsrelaties kunnen constitueren. Of Carnap daarmee het geistige domein gepychologiseerd heeft, wordt behandeld in 3.5.

De tweede mogelijke relatie, de documentatierelatie is de mogelijkheid van constitutie van

een geestig object uit het fysische domein: documentaties zijn blijvende fysische constructies waarin zekere geistige objecten verward zijn. In zijn voorbeeld spreekt Carnap over *belichamingen* van kunststromingen in gebouwen, schilderijen en beeldhouwwerken die tot de stijl behoren, ook over de documentatie van het spoorstelsel in de rollende voertuigen, of de verschillende schriftstukken van de spoorwegactiviteit. (Aufbau, § 24) Fysische objecten worden zo producten, dinglijke tuigen en documenten van het Geestige. Deze relatie is natuurlijk van een onschatbare waarde voor alle geistige objecten die niet meer gedragen worden door een levend individu en dus voor alle historische disciplines. Opnieuw is de relatie met Dilthey niet zo ver weg, aangezien deze spreekt over geobjectiveerde structuren van het 'Leven'. De documentaties van geistige objecten begrijpt ook Carnap op een gelijkaardige manier: zij zijn fysische uitdrukkingen van de psychische manifestaties waarin ze levendig worden.¹⁰⁴

Nun geschieht aber die Dokumentation eines geistigen Gegenstandes notwendig mit Hilfe einer Manifestation. Denn wenn ein physischer Gegenstand so geschaffen oder umgeformt werden soll, daß er Dokument, Ausdrucksträger, für den geistigen Gegenstand wird, so bedingt das einen Akt des Schaffens oder Umformens durch ein oder mehrere Individuen und damit psychische Vorgänge, in denen der geistige Gegenstand *lebendig* wird, die also seine Manifestationen sind. (Aufbau, §55, mijn cursivering)

Documentaties hebben slechts betekenis voor de constitutie van geistige objecten in zoverre zij omgevormd worden door individuen en dus door hun psychische toestand waarin de geistige objecten terug tot leven komen. Carnap verklaart deze passage niet verder, geeft nergens nog uitleg wat moet begrepen worden onder het feit dat een geestig object 'levendig' wordt in een bewustzijnstoestand, maar een vergelijking met Dilthey blaast deze ietwat mysterieuze passus wel enig leven in, waardoor de link tussen het geestig object en de geleefde ervaring van het individu toch duidelijk kan worden.

De constitutie van het volledige geistige domein is natuurlijk niet eenvoudig op te lossen door documentaties te herleiden tot manifestaties en dus alle geistige objecten te puren uit rechtstreeks of onrechtstreeks toegankelijke psychische toestanden. Het voorbeeld dat een hint moet geven op welke manier dit eventueel zou kunnen gebeuren, gaat als volgt: "het gebruik om een hoed af te nemen als groet" bestaat in een bepaald volk of sociologische groep, gedurende een bepaalde tijdsperiode, wanneer bij de leden van dat volk, in dat tijdsvak

104 Carnap is natuurlijk geen Diltheyiaan: zijn geistige objecten zijn geen uitdrukkingen van het metafysisch aandoende geobjectiveerde 'Leven' bij Dilthey. De relatie tussen geistige objecten en psychische manifestaties is bij Carnap enkel een logische relatie. Hoe de relatie geconstitueerd zou kunnen worden, vertoont echter gelijkenissen met Dilthey.

er een psychische dispositie aanwezig is die stelt dat onder bepaalde omstandigheden een zekere wilstoestand ontstaat. (Aufbau, §150) Deze beweging brengt op zich een enorme complexiteit met zich mee die Carnap zelf niet probeert op te lossen, maar precies als toekomstige taak ziet binnen het nieuwe project. Een eigen logica van de geesteswetenschappen zal moeten bestudeerd worden:

Alle primären geistigen Gegenstände sind auf Grund ihrer Manifestationen in der angedeuteten Art zu Konstituieren. Welche Gegenstände der verschiedenen Kulturgebiete als primäre geistige Gegenstände zu konstituieren sind, müßte von einer Logik der Geisteswissenschaften untersucht werden; und eine Phänomenologie der Geisteswissenschaften müßte dann für den einzelnen primären geistigen Gegenstand feststellen, auf Grund welcher psychischen Gegenstände als seiner Manifestationen und in welcher Art er zu konstituieren ist. (Aufbau, §150)

Carnap maakt een onderscheid tussen primaire en secundaire geistige objecten: de eersten worden geconstitueerd uit psychische objecten, de tweede maken de hogere objecten uit die geconstitueerd kunnen worden uit een samenspel van psychische, fysische en primair geistige (Aufbau, §151). Het complexe begrip van een staat probeert Carnap als volgt te constitueren: het is een constructie van relaties die gelden onder mensen om onder bepaalde omstandigheden de dispositie te hebben op bepaalde manieren bewust t.o.v. andere mensen te handelen. Sociologische groepen zijn altijd relaties volgens Carnap, aangezien verschillende groepen dezelfde leden kunnen hebben: de betekenis van een groep komt voort uit de relaties die de leden ervan t.o.v. elkaar aangaan. Op een gelijkaardige manier meent Carnap dat het mogelijk is alle objecten, toestanden, relaties, gebeurtenissen van alle cultuurgebieden te constitueren, zijnde de techniek, de economie, het recht, de politiek, de taal, de kunst, de wetenschap (als sociologisch construct dus), de religie, enz. (Aufbau, §151)

De constitutie van geistige objecten via de manifestatie- en documentatierelatie, als een fysische uitdrukking van manifestaties, is alles behalve een simpele en gemakkelijke opdracht. De hele problematiek om deze relaties beter te bepalen en ook logisch te definiëren en te coördineren met de psychische objecten, behoort volgens Carnap tot de moeilijke taak van de geesteswetenschappen en enkel door een logische sluiting van hun begrippen en objecten zullen deze disciplines in staat zijn hun epistemologische validiteit te verkrijgen. 'In den beiden Zuordnungsproblemen liegen also für die Geisteswissenschaften die Aufgaben der Begriffsbestimmung und Erkennungskriterien ihrer Forschungsobjekte.' (Aufbau, §24) Hopelijk is echter aangetoond dat zo'n logische sluiting van begrippen en objecten helemaal niet neerkomt op een simpele reductie tot natuurwetenschappelijke begrippen. De constitutie van

geestige objecten brengt een geheel eigen problematiek voor de dag, namelijk de opdracht om psychische manifestaties van geestige objecten logisch te determineren. De richting waarin een dergelijke formele constitutie moet gebeuren, is in de Aufbau helemaal niet uitgewerkt. Dit is echter een problematiek waar ook de andere empirische wetenschappen mee geconfronteerd worden. Zelfs in het fysische domein waagt Carnap zich niet aan het geven van een logische sluiting: logische definities eindigen in het domein van het eigenpsychische. Dus ook in het domein waarmee hij het meest vertrouwd is en dat door sommigen als het minst problematische en zekerste der wetenschappen wordt beschouwd, blijft het bij beloftes en intentieverklaringen. De Aufbau is dan ook grotendeels een belofte, of eerder een werkplan voor de volgende generaties en dit geldt des te meer voor de geesteswetenschappen:

Da es sich hier hauptsächlich um die Frage der Möglichkeit der Konstitution der geistigen Gegenstände aus psychischen handelt, und weniger um die Frage, in welcher genauen Form diese Konstitution vorzunehmen ist, so werden dies Hinweise genügen. (Aufbau, §150)

3.4.2 Verstehen

Er is echter nog een onopgeloste spanning die epistemologisch problematisch is, indien Carnap een mogelijkheid wil laten voor de geesteswetenschappen binnen constitutietheorie : het belang van het zogenaamde 'intuïtief verstaan' van de geesteswetenschappen tegenover de systemische noodzaak om alles te kunnen vatten in logische definities. De spanning tussen intuïtie en rationeel-logische rechtvaardiging loopt doorheen het hele werk en wordt al aangekondigd in het voorwoord, waarin Carnap een belangrijk onderscheid maakt tussen een gevoel of drijfveer die leidt tot de ingesteldheid om iets als thema te nemen, tegenover de rationele manier waarop men vervolgens een these moet gronden (Aufbau, XV). Hij komt er op het einde van het werk ook op terug. Het fenomeen van het geloven en het gebruik van intuïtie spelen niet alleen in het praktische leven een belangrijke rol, maar ook in het gebied van de kennis. Uit intuïtie komt echter zelf geen kennis voort, alleen een grondinstelling, een psychische toestand die een gunstig effect kan hebben in het verwerven van kennis: het kan leiden tot de rationele rechtvaardiging van de intuïtie door logische stipulering in een kennissysteem. (Aufbau, §181) Doorheen de Aufbau zelf komt het gebruik van deze intuïtie ook terug. Zo hebben wij allemaal intuïtief een begrip van de uitdrukingsrelatie als koppeling tussen fysische en psychische objecten. In de constitutie van psychische objecten komt het er op aan deze intuïtie (of "Einfühlung") theoretisch te expliciteren. Als kind leren wij via taal en expressie de toestand van andere mensen te begrijpen zonder dat we ooit expliciet de uitdrukings- en tekengevingsrelatie aangeleerd worden. Het constitutiesysteem heeft tot doel

deze intuïtie te rationaliseren en expliciet te maken. (Aufbau, § 21/143). Het logisch-epistemische systeem van de Aufbau heeft immers expliciet de taak een rationele na-constructie te vormen voor de manier waarop een individu tot kennis komt. Carnap gebruikt het voorbeeld van een botanicus:

Der Botaniker muß sich bei der Nachkonstruktion der Erkennung der Pflanze fragen: was war in der erlebten Wiedererkennung das eigentlich Gesehene, und was war daran die apperzeptive Verarbeitung?; aber er kann doch diese beiden im Ergebnis vereinten Komponenten nur durch Abstraktion trennen. So muß die Konstitutionstheorie in der rationalen Nachkonstruktion, nicht für den einzelnen Fall, sondern für den gesamten Bewußtseinsverlauf, durch eine Abstraktion die Trennung zwischen dem reinen Gegebenen und der Verarbeitung machen. (Aufbau, §100)

In het licht van deze houding tegenover het intuïtieve is het niet moeilijk te voorspellen hoe Carnap het probleem van het 'verstehen' zal aanpakken: we moeten via abstractie proberen deze intuïtie logisch te expliciteren. In §49 behandelt Carnap het probleem van de karakterisering van een stijlkenmerk van een kunstwerk. Meestal worden dan geen of slechts vage begrippen gebruikt en beroept men zich in zijn oordeel op de 'Einfühlung'. Dat is voor Carnap geen enkel probleem in het praktische verloop van de wetenschappelijke arbeid. Het gebruik van intuïtieve criteria komt echter met een voorwaarde: men moet in staat zijn om een karakterisering te geven zonder te steunen op intuïtie of op zijn minst moet men de zoektocht naar zo'n karakterisering op de wetenschappelijke agenda zetten. Soms is het immers te omstandig om de intuïtief aangevoelde karakterisering te expliciteren. Wanneer echter de categorie van de intuïtie wordt gebruikt zonder dat zij in theorie omgevormd kan worden tot begrippelijke criteria, plaatst men zich buiten het wetenschappelijke domein (Aufbau, §49). Carnap zegt onmiddellijk erna dat deze voorwaarde ook geldt voor de geesteswetenschappen, maar dat dit geen probleem vormt. Het is immers volgens hem in die disciplines geen expliciet uitgesproken voorwaarde, maar in de praktijk een noodzakelijke eis. Over intuïtie die zich niet laat vatten in begrippen, kan men immers niet discussiëren.¹⁰⁵

Op het eerste zicht lijkt dit opnieuw een gemakkelijheidsoplossing van Carnap, die om het probleem heen cirkelt. Dit is echter niet het geval. Diltheyiaans 'verstehen' heeft immers niets

¹⁰⁵ Zo spreekt Carnap in §181 de volgende Wittgensteiniaanse woorden: "Ähnlich steht es bei der Intuition. Entweder sie hat ein aussprechbares Ergebnis; dann wird dieses Ergebnis durch die Formulierung in Begriffe gefaßt und damit der Gesetzmäßigkeit der begrifflichen Erkenntnis unterworfen. Oder aber es ist etwas Unausprechbares gemeint; dann kann eine solche Intuition wiederum nicht Anspruch darauf erheben, als Erkenntnis zu gelten. Noch weniger kann behauptet werden, daß auf diesem Wege Fragen gelöst würden, deren Antwort die Wissenschaft schuldig bliebe. Denn von Frage und Antwort kann nicht die Rede sein, wenn es sich um Unausprechbares handelt."

te maken met een beroep doen op intuïtie, alsof men gebruik maakt van een buikgevoel om kennis mee op te bouwen. 'Verstehen' duidt voor Dilthey precies op het plaatsen van het studieobject in de context van geleefde ervaring, tegenover de natuurwetenschappelijke bepaling van objecten via abstractie van de concrete geleefde context. Carnapiaans gezien, bestaat 'verstehen' uit een gelijkaardige, uitvoerig logische bepaling van een object via zijn psychologische manifestaties. Kunstwetenschappen is mogelijk precies omdat zij in staat zijn het intuïtieve samenplaatsen van kunstwerken logisch-begrijpelijk te maken en dit aan de hand van constituties uit psychische manifestaties. Het uitgangsmateriaal van de geesteswetenschapper is altijd een verzameling van manifestaties en documentaties en nooit iets zuiver ideëels dat komt aanzweven, zoals de manier waarop soms over intuïtie wordt nagedacht. Carnap kende Dilthey's theorie niet rechtstreeks, maar had wel uitvoerig contact tijdens en na zijn opleiding in Jena met Diltheyiaans geïnspireerde filosofen.¹⁰⁶ Uit de behandeling van de geistige objecten in de Aufbau blijkt misschien slechts een rudimentaire vertrouwdheid met het domein, maar evenzeer een sterke invloed van Diltheyiaanse theorieën.

Geistige objecten zijn niet geestig bedoeld en vormen geen verplicht nummertje voor Carnap. Zij vormen een integraal deel van het constitutiesysteem en roepen interessante problemen op over hun constitutie vanuit het fysische en psychische domein. Binnen het project van een gesamtwissenschaft zal het nodig zijn logisch de documentatie- en manifestatierelaties op te stellen, zodat de geistige objecten geconstitueerd kunnen worden. De Aufbau is in die zin de eerste schetsmatige stap in de richting van de logische sluiting van geesteswetenschappelijke concepten. De invloed van Dilthey valt daarbij niet alleen terminologisch op te merken, ook constitutief blijkt zijn invloed: geistige objecten moeten altijd geconstitueerd worden uit de psychologische toestanden van individuen. Het intuïtief 'verstehen' dat verbonden is met de geesteswetenschappen vormt daarbij geen probleem voor het systeem, het kan mee opgenomen worden in de taken van constitutietheorie. Het heeft immers enerzijds zijn parallellen met de uitdruktingsrelatie, die wij ook allemaal intuïtief toepassen en die ook een constitutionele taak vormt binnen de rationele naconstructie in het psychische domein. Anderzijds is het mogelijk 'verstehen' op eenzelfde manier te begrijpen als bij Dilthey: het geistige object uitvoering bepalen door het te linken aan de geleefde ervaring van een individu.

106 Damböck, "Rudolf Carnap and Wilhelm Dilthey," 75–78.

3.5 Diversiteit in eenheid: de paradox van de logische en epistemische waarde

Dit deel behandelt de koorddanser Carnap, balancerend tussen naturalistische reductie en historicistische splitsing van de geesteswetenschappen. In het vorige hoofdstuk werd getoond hoe de spanning tussen logische constitutie en intuïtief 'verstehen' een constante was doorheen de hele Aufbau en eigenlijk snel opgelost kon worden, in het voordeel van logica: intuïtie heeft geen plaats in het kennissysteem zelf en krijgt alleen ruimte in wat letterlijk voor de wetenschappelijk arbeid gebeurt. De spanning tussen reductie en constitutie is ook al van in het begin aanwezig en komt telkens weer opduiken in Carnaps behandeling van de geesteswetenschappen. Deze spanning zegt ons iets over het epistemologische project van de Aufbau, namelijk dat er een opvallende scheiding ontstaat tussen het analytische constitutiesysteem dat de objectiviteit van wetenschappelijke uitspraken moet garanderen en de epistemische waarde van die uitspraken in wetenschappelijke systemen. Specifiek het statuut van de geesteswetenschappen als apart domein van geestige objecten, met een eigen karakter en onafhankelijkheid t.o.v. de natuurwetenschappen, is het meest opvallende en hoofdbrekende aspect wanneer je de Aufbau bekijkt vanuit de epistemologische problematiek uit hoofdstuk 2: hoewel de objectiviteit van haar uitspraken gegarandeerd wordt door de noodzakelijke logische terugvoering van haar objecten tot de objecten van de natuurwetenschappen, kan zij toch haar onafhankelijkheid t.o.v. de natuurwetenschappen bewaren. De gedeeltelijke oplossing voor de paradox bestaat erin aan te tonen dat Carnaps geestige objecten voor hun objectiviteit niet wezenlijk afhankelijk zijn van de fysieke.

In de inleiding tot het systeem (Aufbau, §4) benadrukt Carnap zijn doel om het project van een 'Gesamtwissenschaft' op te stellen: de objecten van de wetenschappen vallen niet onder te verdelen in verschillende, onsamenhangende gebieden. Er is slechts één gebied van objecten, waarover de wetenschappelijke uitspraken gaan en er is dus maar één wetenschap! Toch behouden de verschillende wetenschapsdisciplines hun autonomie. Niet toevallig gebruikt Carnap een geestig voorbeeld om dit aan te tonen.

Der Gegenstand "Staat" wird z.B. im Konstitutionssystem aus psychischen Vorgängen zu konstituieren sein; das bedeutet aber nicht etwa, daß er eine Summe psychischer Vorgänge sei. (Aufbau, §4)

Even later, in zijn eerste introductie van geestige objecten krijgen we een gelijkaardige uitspraak:

Die geistigen Gegenstände sind auch nicht aus psychischen (und etwa physischen) zusammengesetzt. Es handelt sich um völlig disparate Gegenstandsarten; die geistigen Gegenstände gehören anderen "Gegestandsspären" an als die physischen und die psychischen Gegenstände. Das besagt, daß kein geistiger Gegenstand in eine Aussage über einen physischen oder einen psychischen Gegenstand mit Sinn eingesetzt werden kann. (Aufbau, §23)

In 3.3 werd getoond hoe Carnap een niveau van het constitutiesysteem begreep, namelijk als een objectsfeer (een klasse van objecten die dezelfde argumentposities van propositionele functies kunnen innemen)¹⁰⁷. Logisch volgt daaruit dat een object uit de ene sfeer niet de posities van objecten van een andere sfeer kan innemen. Ruwweg nemen de geistige objecten zo'n objectsfeer in: zij hebben hun eigen soort van propositionele functies waar ze als argumenten kunnen in optreden en waar geen fysische of psychische objecten dezelfde plaats kunnen innemen. De propositionele functies waarover het hier gaat, zijn natuurlijk de geesteswetenschappelijke uitspraken en constitutietheorie maakt heel duidelijk dat zij niet 'gereduceerd'¹⁰⁸ kunnen worden tot natuurwetenschappelijke uitspraken. Carnap beseft zeer goed dat de lezer van zijn boek dit niet goed begrijpt: hij heeft immers net uitgelegd dat de geistige objecten geconstitueerd moeten worden door ze te terug te voeren op psychische of fysische. Wat volgt, karakteriseert Carnap als een minutieuze koorddanser¹⁰⁹.

Het logisch-epistemische constitutiesysteem dat de objectiviteit van wetenschappelijke uitspraken mogelijk maakt, constitueert de ene objecten uit de andere, wat neerkomt op de logische omzetting van uitspraken waarin object a voorkomt tot uitspraken waarin objecten b,c voorkomen, met behoud van de waarheidswaarde van de zin. Toch betreft het hier geen reductie van het ene domein tot het andere. De zelfstandigheid van de verschillende domeinen wordt immers gegarandeerd door de logische theorie die stelt dat de niveaus van het systeem, als objectsferen, een volledige onafhankelijkheid hebben, aangezien objecten uit de verschillende sferen niet kunnen voorkomen in elkaars propositionele functies (ze kunnen wel constitutioneel omgevormd worden, maar dit is blijkbaar geen reductie). De geesteswetenschapper die aan het begin van de 20ste eeuw om de oren wordt geslagen met

107 Technisch gaat het over een klasse van alle sfeerverwante objecten. Twee objecten zijn sfeerverwant als ze dezelfde argumentposities kunnen innemen. Op deze manier sluiten objectsferen elkaar uit, aangezien per definitie geen enkel object van de ene sfeer verwant mag zijn aan een object uit een andere sfeer (dan waren ze immers sfeerverwant en behoorden ze tot dezelfde objectsfeer).

108 De Engelse vertaling geeft consistent 'zurückführung' weer met 'reduction', terwijl men in het Duits wel de mogelijkheid heeft om 'reduzieren' te gebruiken. Hier begint wellicht veel verwarring. Hoe verhoudt terugvoering zich tot reductie? Carnap, *The Logical Structure of the World and Pseudoproblems in Philosophy*.

109 Carnap probeert het evenwicht tussen autonomie en terugvoering voortdurend te behouden: §§24, 55, 151 benadrukken telkens het anti-reductionisme van de Aufbau om de geesteswetenschapper gerust te stellen.

theorieën die zijn domein willen weerhouden van een reductie tot de natuurwetenschappen, wordt waarschijnlijk ongerust: dit lijkt eerder een logisch trucje dan een oprechte behandeling van zijn domein.

Misschien begrijpen we Carnap beter wanneer hij het uitlegt op een andere manier: er is namelijk een verschil tussen een geheel en een logisch complex. (Aufbau, §36) Het geheel bestaat volledig uit zijn delen en wordt erdoor gekarakteriseerd. Een logisch complex daarentegen is een object dat teruggevoerd wordt op andere objecten, zijn elementen. Het verschil bestaat erin dat het logische complex niet gelijkgesteld mag worden aan de som van zijn elementen. Op deze manier zijn alle quasi-objecten van het constitutiesysteem complexen van de grondobjecten, de elementaire belevenissen. De quasi-objecten als klassen van klassen enz. van de grondelementen vormen verschillende niveaus van het constitutiesysteem die elk sfeervreemd zijn van elkaar, wat wil zeggen dat de objecten van het ene niveau niet kunnen voorkomen in uitspraken over objecten van de elementen waaruit dat niveau geconstitueerd is. (Aufbau, §36) Gehelen daarentegen bestaan uit hun delen en dus kan het geheel als 'samenstelling' of som van zijn delen wel dezelfde argumentpositie als zijn delen innemen, wat het complex niet kan doen. Carnap geeft het voorbeeld van een muur die als geheel bestaat uit zijn stenen. Als complex bepaalt het quasi-object van de klasse van de stenen de muur, maar de klasse behoort dan wel een andere objectsfeer toe dan de stenen of de muur (de muur als geheel dat bestaat uit de som van de stenen): de stenen of de muur kunnen immers voorkomen in proposities als 'x is rood', maar de klasse kan dit niet. (Aufbau, §37)

Of de geesteswetenschapper hiermee gerust is, is onduidelijk. Hij blijft immers verbaasd over het precieze epistemische statuut van zijn uitspraken. Deze moeten misschien wel niet gereduceerd worden tot uitspraken over psychische objecten, omdat hierdoor psychische objecten zouden voorkomen in uitspraken waar enkel geestige objecten mogen staan. Hierdoor behoudt het geestige domein zijn autonomie. De objectiviteit van de geesteswetenschapper lijkt daarentegen wel afhankelijk te zijn van de logische constitutie van zijn objecten uit het psychische domein en uiteindelijk de logische terugvoering van zijn objecten tot de elementaire belevenissen. Constitutietheorie stelt immers dat de objectiviteit van uitspraken slechts mogelijk is bij gratie van de constitutie van de objecten waarover de uitspraak gaat, binnen een constitutiesysteem en het voorgestelde systeem van de Aufbau constitueert geestige objecten uit psychische, wat neerkomt op een logische terugvoering van uitspraken over het geestige domein tot uitspraken over het psychische domein. De objectiviteit van de geesteswetenschapper is dus afhankelijk van zijn logische 'reductie' en toch behouden zijn uitspraken een onafhankelijk karakter t.o.v. de natuurwetenschappen, aangezien zijn objecten niet kunnen voorkomen in uitspraken van de natuurwetenschapper, noch omgekeerd.

Hoewel aan Carnap geen briljant cultuurfilosoof verloren is gegaan, had hij misschien wel

een onovertroffen koorddanser kunnen zijn en dat blijkt des te meer uit de cruciale § 50. Daarin maakt hij een opmerkelijk onderscheid tussen de *logische* waarde en de *kenniswaarde* van een uitspraak. Bij constitutionele definiëring wordt een regel gegeven om uitspraken over objecten a om te zetten naar uitspraken over objecten b,c, waarbij de logische waarde niet verloren gaat. De waarheidswaarde blijft geheel onveranderd bij constitutionele omvorming. De kenniswaarde daarentegen verandert wel degelijk. Carnap verstaat daar onder 'der vorstellungsmäßige Sinn des Satzes und damit sein Wert für die Erkenntnis'. De constitutionele methode is echter zuiver logisch en niet 'psychologisch', waardoor de verandering van de kenniswaarde niet problematisch is.

Bei einer konstitutionalen Umformung kann z.B. aus einer wahren, erkenntnismäßig wertvollen Aussage eine Trivialität werden; in einem solchen Falle sagen wir, daß der "Erkenntniswert" sich geändert habe; da aber die triviale Aussage auch wahr ist, so hat sich der logische Wert nicht geändert. (Aufbau, §50)

De grote vraag wat de kenniswaarde precies is, blijft verder onbeantwoord. Er wordt een onduidelijk onderscheid gemaakt tussen kennis/voorstelling en de logische formulering, maar het is duidelijk dat dit iets te maken heeft met de onafhankelijkheid van de objectsniveaus binnen het systeem en begrepen moet worden als garantie tegen iedere reductionistische interpretatie van constitutietheorie. Enkele paragrafen later wordt het onderscheid immers ingeroepen om duidelijk te maken dat constitutietheorie enkel de mogelijkheid van een omvormingsregel eist en niet de vervanging van de betekenis van het geistige in het psychologische (Aufbau, §56).¹¹⁰ Het kan enkel vastgesteld worden dat Carnap hiermee de logische waarde samen met de objectiviteit van een zin scheidt van de betekenis die zij heeft buiten de louter logische, wat hij het domein van de 'Erkenntnis' noemt. De paradox is daarmee natuurlijk compleet: het logisch-epistemologische (logisch-erkentnismäßige) constitutiesysteem staat in voor de objectiviteit van uitspraken, zonder dat zij iets zegt over haar kenniswaarde. De paradox lijkt verre van opgelost en het is precies deze paradox die de de koorddanser inzet om zich heel zelfbewust te positioneren binnen de hele problematiek uit hoofdstuk 2, waarmee hij zich toont als een uitdager voor de andere koorddanser van deze masterproef, Ernst Cassirer:

Dem *naturwissenschaftlichen Denken* liegt die Auffassung nahe, daß ein Staat,

110 Nicht als ob der Sinn dessen, was über geistige Gegenstände ausgesagt wird, sich in Aussagen über psychische Gegenstände wiedergeben ließe (dies ist zuweilen, aber nicht immer der Fall). Sondern die Behauptung der Möglichkeit der Umformung im konstitutionalen Sinne meint nur die Möglichkeit einer Umformungsregel, beideren Anwendung der logische Wert, nicht immer auch der Erkenntniswert, ungeändert bleibt. Das ist schon früher erortert werden. (§50f.)

eine Sitte, eine Religion aus den psychischen Vorgängen besteht, in denen das betreffende Gebilde sich manifestiert, wie ein Stück Eisen aus einen Molekülen besteht. Demgegenüber pflegt *das geisteswissenschaftliche Denken* diese Gebilde als Gebilde eigener Art aufzufassen, nicht als bloße Summen psychischer Vorgänge. Die Konstitutionstheorie behauptet zwar die Zurückführbarkeit der geistigen Gegenstände auf psychische und konstituiert in einer der Systemformen jene aus diesen. Sie läßt aber trotzdem die genannte Auffassung der Geisteswissenschaften zu Recht bestehen. *Die geistigen Gegenstände sind nicht aus psychischen zusammengesetzt.* (Aufbau, §56, mijn cursivering)

Carnap spreekt over twee verschillende manieren van 'denken' en probeert aan beiden een toegeving te doen. Het natuurwetenschappelijke denken heeft gelijk wanneer zij meent dat geistige objecten 'bestaan' uit psychische toestanden, terwijl het geesteswetenschappelijke denken zeker niet zomaar gereduceerd kan worden tot het natuurwetenschappelijke. Constitutietheorie kan een compromis sluiten tussen beide houdingen: de objectiviteit van de geistige objecten is afhankelijk van hun constitutie uit het psychische domein, maar dat komt niet neer op een reductie van een of andere vorm. Carnap zegt in het citaat hierboven dat constitutietheorie neerkomt op een terugvoering van het geistige tot het psychische: 'bestaan' in constitutionele zin, metafysisch neutraal, impliceert precies die terugvoering. Daarbij verwacht Carnap opnieuw constitutietheorie met het constitutiesysteem van de Aufbau. De specifieke constitutie van het geistige uit het psychische is immers een eis van het epistemische terugvoeringssysteem dat ervoor zorgt dat men moet vertrekken vanuit het eigenpsychische domein. Zelf merkt hij immers aan het begin van §56 op dat het denkbaar is om precies een omgekeerd constitutiesysteem op te stellen. Constitutietheorie eist geen *epistemisch systeem* als abstractie van het werkelijke proces waarin men tot kennis komt. Carnaps positivisme en zijn verlangen een neutrale basis te geven voor alle epistemologische theorieën daarentegen wel.

Hierdoor wordt het wellicht duidelijker waarom de scheiding van kenniswaarde en logische waarde voor Carnap zelf niet zo problematisch was. De logische waarde heeft immers enkel betrekking op de voorwaarde dat een object een plaats moet krijgen binnen een logisch systeem om een heldere en intersubjectief toegankelijke betekenis te krijgen. Welke vorm dat systeem aanneemt, is op zich niet zo belangrijk; alleen dat er een systeem is waarin een object een plaats krijgt binnen de structuur is bepalend. Dit is de ultieme voorwaarde voor objectieve kennis. Over de inhoud van een object en zijn betekenis voor de manier waarop men ermee omgaat, de kenniswaarde, is dan natuurlijk nog niets gezegd. §153-155, die als 'overslaanbaar' bestempeld worden, kunnen hiervoor als bewijs aangedragen worden: het perfecte logische systeem zorgt ervoor dat de grondrelatie zelf ook structureel gedefinieerd

wordt, waardoor zelfs voor deze geen extra-structurele betekenis¹¹¹ nodig is. Carnap droomt van de mogelijkheid de betekenis van alle wetenschappelijke termen volledig structureel te kunnen bepalen. Op dit moment is de geesteswetenschapper waarschijnlijk tevreden. De objectiviteit van de natuurwetenschapper is immers evenzeer afhankelijk van de noodzaak een plaats te krijgen in het geheel van het systeem. Over posities binnen de structuur van een systeem kan men nog discussiëren, maar au fond is geen enkele plaats in het geheel van het systeem nog meer waard dan een ander: allemaal hebben ze immers het hele systeem nodig om te functioneren.

In § 151 herhaalt Carnap zijn positie een laatste maal, 'sei wieder einmal nachdrücklich darauf hingewiesen': de geistige objecten worden niet ge-psychologiseerd. Dat zou er immers op neerkomen dat psychische objecten voorkwamen in geesteswetenschappelijke uitspraken en dat wordt door constitutietheorie expliciet verboden, aangezien het gaat over twee verschillende niveaus. Objecten uit zuivere objectniveaus mogen niet voorkomen in uitspraken waarin objecten van andere niveaus staan: een quasi-object dat tot één van de niveaus behoort is een complex dat door een omvormingsregel bepaald is door objecten uit de lagere niveaus, maar als klasse van objecten uit de lagere niveaus mag het complex niet voorkomen in de uitspraken die precies zijn elementen als mogelijke argumenten hebben. Het reductionistische psychologisme moet daarom op logische gronden verworpen worden. Het resultaat blijft echter een problematisch onderscheid tussen de logische en de epistemische waarde van een uitspraak, waarbij de logische begrepen kan worden als voorwaarde voor de objectiviteit en de epistemische schijnbaar buiten het systeem wordt geplaatst (als een psychologische notie of voorstelling die belangrijk is voor kennis), hoewel het een logisch-epistemisch systeem betreft. Deze paradox lost zich gedeeltelijk op door te wijzen op het belang van het volledige terugvoeringssysteem voor de objectiviteit. De totale logische structuur van omvormingsregels levert de objectiviteit, en niet de terugvoering naar één soort specifieke objecten, zoals psychische of fysische.

111 Het idee is om de grondrelatie, Er, structureel te definiëren als de enige relatie die het mogelijk maakt om een complexe structuur uit de hogere regionen van het systeem te constitueren. Carnaps voorstel loopt echter mank, zoals hij zelf aangeeft. Het is het ultieme bewijs dat Carnap een louter structurele definiëring als desideratum heeft en geen enkele extra-structurele bepaling als grondlegend zou willen beschouwen. Richardson, *Carnap's Construction of the World*, 87–89.

Excursus, over reduceren:

Hoewel dit niet het onderwerp kan zijn van verdere discussie in deze masterproef, is het nodig kort aan te duiden dat er tussen de Aufbau van 1928 en de verschillende, reductionistische verdedigingen van de eenheid van de wetenschap uit de jaren '50 iets veranderd is. In de Aufbau argumenteert Carnap immers voor de eenheid van de wetenschappen op basis van de terugvoering van alle wetenschappelijke uitspraken tot uitspraken over de elementaire belevenissen, maar hij ontkent dat dit een reductionistische positie inhoudt. Drie jaar na de publicatie van de Aufbau verschijnt Carnaps artikel 'Die physikalische Sprache als Universalsprache der Wissenschaft' waarin een ietwat gelijkaardige positie verdedigd wordt. Het verificatiecriterium begint echter al een belangrijke rol te spelen, ook eenheid van wetten wordt tot onderwerp gemaakt. Het woord 'reductie' komt er echter nergens in voor en Carnap verwijst expliciet naar zijn positie van de Aufbau om de achtergrond van dat artikel te duiden.¹¹² Zeven jaar later verschijnt het artikel 'logical foundations of the unity of science' waarin Carnap voor het eerst spreekt over 'reductie'. Daarin wordt een reductie van wetenschappelijke termen als noodzakelijk naar voor geschoven, samen met de wenselijke reductie van wetenschappelijke wetten en verklaringen.¹¹³ Carnap besteedt in dat laatste artikel veel aandacht aan zijn 'logische' verdediging van reductie die hij apart zet van een praktische reductie.¹¹⁴ Het statuut en het belang van zo'n reductie impliceren duidelijk niet dat de psychologie of de sociologie plots hun objecten moeten behandelen alsof het biologische of fysische zijn. Vervolgens verschijnen in de jaren '50 de werken van Nagel, Oppenheim en Putnam waarin zowel gepleit wordt voor een reductie van wetenschappelijke termen, als wetenschappelijke wetten en verklaringen.

Oppenheim en Putnam differentiëren zich duidelijk van Carnaps positie:

Sometimes the "reduction" asserted is the definability of all the terms of science in terms of sensationalistic predicates [Aufbau]; sometimes the notion of "reduction" is wider [Testability and Meaning] and predicates referring to observable qualities of physical things are taken as basic [logical foundations]. These theses are epistemological ones, and ones which today appear doubtful. The epistemological uses of the terms 'reduction', 'physicalism', 'unity of science', etc., should be carefully distinguished from the use of these terms in the present chapter.¹¹⁵

Hun eigen positie van 'eenheid van de wetenschappen' verwijst dan naar een eenheid van

112 Carnap, "Die physikalische Sprache als Universalsprache der Wissenschaft," 451.

113 Carnap, "Logical Foundations of the Unity of Science."

114 Ibid., 394.

115 Oppenheim and Putnam, "Unity of Science as a Working Hypothesis," 5.

wetenschappelijk vocabularium en verklarende principes, teweeg gebracht via micro-reducties binnen en tussen verschillende wetenschappelijke domeinen. De precieze aard van het verschil tussen Carnaps zogezegde 'epistemologische' reductie is daarbij niet duidelijk; zeker niet wanneer Carnap zelf zijn positie karakteriseert als een logische en deze afschermt van een psychologische analyse, verbonden met de representatieve aard van de natuurlijke taal. De zaak wordt enkel ingewikkelder als blijkt dat het artikel van Oppenheim en Putnam zelf als een epistemologische reductie gecatalogeerd wordt in een overzichtsartikel van Jordi Cat.¹¹⁶ Oppenheim en Putnams lezing van de Aufbau uit het citaat klopt niet: het is geen werk waarin alle wetenschappelijke objecten gereduceerd worden tot sense-data (de Quine-lezing); Carnap zet zich bovendien expliciet af tegen reductionistische lezingen in de Aufbau. Dat Carnaps positie in 10 jaar tijd op een of andere manier veranderd is, staat vast. Het is alleen niet duidelijk wanneer en hoe hij precies van gedacht veranderde.

Het volgende is een ruwe schets. Reductie van wetten is een thema dat de Aufbau vreemd is en pas later op de agenda komt te staan. In 'Universalsprache' en 'Logical foundations' is het echter nooit een noodzakelijke eis: de eenheid van de wetenschappen wordt gegarandeerd door de eenheid van de wetenschappelijke taal en niet op basis van wetten. In de jaren '50 wordt reductie van wetten één van de centrale problemen. Een tweede verandering is de opkomst van de term reductionisme zelf, die pas opduikt in 'Logical foundations'. Daarvoor ging het altijd over 'Zurückführung', zoals het in de Aufbau begrepen werd. Gegeven het feit dat Carnap doorheen het 'Logical foundations' de nadruk legt op zijn 'logische' analyse tegenover de praktische organisatie van een wetenschap, is het mogelijk de vraag te stellen waartoe zijn reductie dient. Vanuit de Aufbau zou het antwoord komen dat Carnap nog steeds de objectieve inhoud van wetenschappelijke claims via een logisch systeem probeert te garanderen. Een filosofisch/logisch project van een 'einheitswissenschaft' kan op die manier een leidraad zijn voor een praktisch project van een 'Gesamtwissenschaft' dat alle vormen van objectief spreken insluit. Dat is echter een ander project dan Oppenheim en Putnam voor ogen hebben; zij bannen in hun artikel geen vormen van spreken uit, om de wetenschap als objectief spreken te vrijwaren van metafysische claims. De vraag wordt dus in hoeverre Carnap in Aufbau-modus blijft verder werken: moeten alle intersubjectieve vormen van spreken logisch verenigd worden om die vormen van spreken die niet intersubjectieveerbaar zijn, uit te sluiten van het wetenschappelijke discours? En vormt de logische fundering van de wetenschappelijke uitspraken hiervan de basis?

Omdat Carnaps 'Universalsprache' nog een paar keer terug zal komen, aangezien Cassirer dit artikel gebruikt in zijn kritiek op Carnap, is nodig kort de continuïteit tussen dat artikel en de Aufbau aan te duiden. Carnap verdedigt in 'Universalsprache' de eenheid van de wetenschappen op basis van de mogelijkheid alle wetenschappelijke uitspraken om te vormen

116 Cat, "The Unity of Science," para. 1.5.

tot uitspraken over de intersubjectieve taal van de fysica.¹¹⁷ Hij benadrukt opnieuw dat deze opvatting niet verkeerd begrepen mag worden:

Die physikalistische These darf man nicht dahin mißverstehen, als solle in jedem Wissenschaftsgebiet die Terminologie verwendet werden, die man in der Physik zu verwenden pflegt. Daß jedes Gebiet eine den besondern Verhältnissen angepaßte Sonderterminologie entwickelt, ist durchaus zweckmäßig. Unsere These behauptet nur, daß alle Terminologien, sobald sie formal einwandfrei in Form von Definitionssystemen aufgebaut sind, auf physikalische Bestimmungen zurückgehen.¹¹⁸

Wanneer hij de mogelijkheid behandelt om de psychologische objecten om te vormen tot fysische, verwijst hij expliciet naar de Aufbau als grondigere uitwerking hiervan.¹¹⁹ In die zin verandert er eigenlijk zeer weinig. Alleen komt nu de nadruk te liggen op de taal van de fysica als intersubjectieveerbare taal waarin alle andere wetenschapsgebieden via een definitiesysteem als subtalen opgenomen kunnen worden. Carnap gebruikt de fysische taal echter louter vanuit pragmatische overwegingen: zij stelt ons in staat de belangrijke procedure van intersubjectivering teweeg te brengen en is in staat via een definitiesysteem alle andere wetenschappelijke domeinen op te nemen. 'Die Wissenschaft ist das System der intersubjektiv gültigen Sätze.'¹²⁰ Aangezien de fysische taal voor Carnap op dat moment de beste mogelijkheid lijkt om intersubjectiviteit te bereiken, én dat was in de Aufbau ook zo, neemt hij deze als de basis van waaruit hij vertrekt. Hij merkt daarbij wel expliciet op, zoals in de Aufbau, dat de fysische taal niet noodzakelijk de enig mogelijke intersubjectieve taal is: 'niet nur die physikalistische, sondern jede universale Sprache würde ein Vereinheitlichung der Wissenschaft bewirken.'¹²¹ Hij meent echter geen betere pretendentes te vinden, en schuift dus de fysische taal naar voor om de eenheid van de wetenschappen logisch aan te tonen. 'Universalsprache' zal nog een paar keer terugkomen, maar hopelijk is het duidelijk dat het geen radicaal verschillende positie inneemt dan de Aufbau: de eis van intersubjectivering blijft dezelfde en terugvoering blijft een logisch fenomeen dat niet impliceert dat psychologen plots moeten werken met fysische objecten.

117 Carnap, "Die physikalische Sprache als Universalsprache der Wissenschaft," 463.

118 Ibid., 462.

119 Ibid., 451.

120 Ibid., 448.

121 Ibid., 462, 448.

3.6 Conclusie: het statuut van geistige objecten in Carnaps constitutiesysteem

In de vorige delen werd de Aufbau behandeld vanuit geesteswetenschappelijk oogpunt. Het blijkt dat de logisch-positivist Rudolf Carnap niet alleen nadacht over het statuut van de geesteswetenschappen, maar ook vrij bewust van hun specifieke problematiek, hen een plaats heeft gegeven in zijn epistemologische systeem. Als de Aufbau een empiristisch project zou geweest zijn dat de objectiviteit van kennis probeert te verzekeren door de logische reductie van uitspraken tot de directe en zekere percepties waaruit alle kennis is opgebouwd, zou het statuut van de geesteswetenschappen problematisch geweest zijn: hoe verder verwijderd van de basis, hoe afhankelijker het hele domein wordt van de logische constitutie op de lagere niveaus, dus van de psychische en fysische objecten. Een empiristische lezing van de Aufbau zou de validiteit van de geesteswetenschappen hebben willen reduceren tot die van de natuurwetenschappen, waardoor een autonoom geesteswetenschappelijk project onmogelijk zou zijn. Noch een empiristische lezing, noch een reductionistische zijn echter de juiste lezing van de Aufbau. Ten eerste heeft het niveau van de elementaire belevenissen geen enkel epistemologisch krediet. Het niveau moet eerder overwonnen worden om uiteindelijk tot kennis te komen, dan dat het kennis constitueert: een logisch-epistemisch constitutiesysteem, waarin objecten structureel hun betekenis krijgen, is nodig om vanuit de elementaire belevenissen kennis mogelijk te maken. Ten tweede vormt een constitutiesysteem allesbehalve een reductie van de hogere niveaus tot de lagere. Een reductie houdt immers in dat uitspraken van één domein samengesteld zijn uit objecten uit een ander domein en dit wordt expliciet door de logische theorie over de verschillende niveaus van de Aufbau verboden.

Het statuut van de geesteswetenschappen mag dus niet empiristisch-reductionistisch geïnterpreteerd worden. Nergens stelt Carnap dat men in het geistige domein enkel kennis kan verwerven door zich te beroepen op de natuurwetenschappen of nog erger door zich te beroepen op directe waarnemingen.¹²² Integendeel, de geesteswetenschappen vormen een autonoom domein, met eigen objecten en uitspraken. De belangrijke vraag blijft natuurlijk waar hun objectiviteit vandaan komt en wat hun relatie is met de natuurwetenschappen. De vraag naar objectiviteit houdt ook Carnap bezig in de Aufbau: hij wilt aantonen hoe een logisch constitutiesysteem in staat is om de meest subjectief denkbare elementen om te zetten naar objectieve kennis. Eender welk systeem kan dit bewerkstelligen, zolang het alle wetenschappelijke concepten een plaats geeft binnen een structureel veld bestaande uit

¹²² Zelfs in de natuurwetenschappen determineert de waarnemingswereld niet volledig het fysische systeem: er is noodzakelijk een conventioneel element, cf. 3.3.2

niveaus als objectsferen. Daarnaast vereist Carnap dat zo'n systeem ook de cruciale voorwaarde van intersubjectivering kan leveren: het systeem moet op een bepaald moment in haar niveaus de constitutie mogelijk maken van intersubjectief geordende objecten. Constitutietheorie stelt dus dat eender welk systeem met (1) intersubjectivering en (2) zuiver structurele definities in staat moet zijn om objectieve kennis te genereren.¹²³

Carnap meent dat het logisch-epistemische constitutiesysteem van de Aufbau aan de juiste voorwaarden voldoet. Bovendien levert het niet alleen de noodzakelijke voorwaarde voor objectieve kennis, het voldoet ook aan twee belangrijke voorwaarden die Carnap extra-systemisch stelt. Ten eerste is het systeem in staat de eenheid van de wetenschappen aan te tonen, aangezien het alle wetenschappelijke concepten kan omzetten naar uitspraken over de basiselementen, namelijk de elementaire belevenissen. Hierdoor wordt het project van wetenschappelijke conceptvorming een gedeeld project van alle wetenschappen: Carnaps idee van een 'Gesamtwissenschaft', dat voor hem ook belangrijke praktisch-politieke implicaties met zich meebracht. Ten tweede levert het systeem ook een neutrale basis voor alle epistemologische scholen die op een of andere manier menen dat onze kennis vertrekt vanuit de gegeven elementaire belevenissen. Hierdoor kan het constitutiesysteem van de Aufbau de eindeloze strijd tussen de filosofische scholen laten ophouden. Deze twee desiderata zijn de redenen waarom Carnap kiest voor het voorgestelde constitutiesysteem van de Aufbau, waarin de geistige objecten geconstitueerd worden uit de psychische. Op zichzelf determineert constitutietheorie niet deze verhouding tussen het geistige en het psychische domein: zelf hint Carnap meerdere keren op de mogelijkheid van andere logische systemen die vertrekken vanuit een Hegeliaans aandoende Geist of Wereldsobject. Dit impliceert dat de objectiviteit van de geesteswetenschappen helemaal niet afhankelijk is van de natuurwetenschappelijke objecten, maar in de eerste plaats van een totaal structureel systeem waarin zowel de geistige, psychische als fysische objecten intersubjectief geconstitueerd kunnen worden uit elkaar. Welke verhouding tussen de drie domeinen bestaat in het systeem is daarbij voor de objectiviteit ervan niet belangrijk, aangezien objectiviteit niet afhangt van de relatie tot waarnemingen, alleen van de structuur waarin objecten hun betekenis krijgen. Richardson legt in zijn bespreking van het constitutiesysteem van de Aufbau sterk de nadruk op het belang van de kwantificeerbare, mathematisch-fysische objecten voor de procedure van intersubjectivering.

Thus, although intersubjectivizing can proceed *only through the mathematical forms of the physical world*, once we intersubjectivize the physical world we have the ability to intersubjectivize for all realms. The intersubjective world is a world

¹²³ Dit vertoont opvallende gelijkenis met Carnaps positie drie jaar later in 'Universalsprache': de fysische taal garandeert de intersubjectiviteit van de eengemaakte wetenschappen en het definitiesysteem zorgt ervoor dat alle wetenschappelijke objecten kunnen uitgedrukt worden binnen het bereik van intersubjectivering.

that contains the riches of all sciences, including psychology, sociology, and economics.¹²⁴

Voor het specifieke epistemische constitutiesysteem van de Aufbau, dat een rationele naconstructie van de werkelijke kennisverwerking geeft als neutrale epistemologische basis, klopt het inderdaad dat de procedure van intersubjectivering in de hogere niveaus afhankelijk is van het kwantificeerbare fysische domein en dus dat de objectiviteit van de geistige objecten in zekere zin afhangt van het fysische domein. Omdat de fysische objecten geconstitueerd kunnen worden in een mathematisch intersubjectief deelbaar, tijdruimtelijk referentiekader, zijn zij en dus ook alle objecten die uit hen geconstitueerd worden, objectief in Carnaps betekenis.¹²⁵ Constitutiethorie, als overkoepelend filosofisch standpunt, dat betrekking heeft op de logische theorie van mogelijke constitutiesystemen, eist echter nergens dat de procedure van intersubjectivering enkel mogelijk kan zijn vanuit fysische objecten, gevat binnen een wiskundige beschrijving. Zoals hierboven aangetoond, herhaalt Carnap in 'Universalsprache' dat de intersubjectiviteit niet wezenlijk verbonden is met de fysische taal en slechts een pragmatische oplossing biedt voor het logische systeem. De objectiviteit van objecten is niet afhankelijk van de intersubjectieveerbare fysische, maar van een systeem waarin ze ingebed zijn dat de procedure van intersubjectivering mogelijk maakt (op welk niveau die ook plaats vindt). Ook Christian Damböck maakt dit punt in een recente paper over de invloed van Dilthey op Carnap en de overeenkomst tussen beiden: wanneer het systeem van de Aufbau faalt in de constitutie van de fysische objecten, hoeft dit op zich geen argument te zijn tegen constitutiethorie.¹²⁶ Carnap heeft immers geen interesse meer om in zijn epistemologisch project van de Aufbau een aprioristische studie uit te voeren over wat de kern uitmaakt van de objectieve betekenis van concepten of objecten, in dezelfde zin als de neokantianen dit wel nog probeerden. De neokantiaanse claim dat objectieve kennis voor de natuurwetenschappen enkel bereikt kan worden a.d.h.v. een mathematische conceptuele vorm, is een typisch voorbeeld van zo'n claim over de wezenlijke eigenschap van objectieve inhoud. In hoofdstuk 5 wordt deze relatie tussen Ernst Cassirer en Rudolf Carnap dieper uitgespit: Carnap heeft geen behoefte meer om de wezenlijke, objectiverende structuur van het natuurwetenschappelijke of cultuurwetenschappelijke denken door te lichten. Het epistemologisch project om de a priori voorwaarden voor objectieve kennis van een cognitief subject te achterhalen, heeft Carnap immers omgevormd tot de zoektocht naar het logische systeem dat formeel de objectieve betekenis van de wetenschappelijke theorie kan garanderen, namelijk constitutiethorie die objectiviteit garandeert door de procedure van intersubjectivering en zuiver structurele definitie.

124 Richardson, *Carnap's Construction of the World*, 86. mijn cursivering

125 *Ibid.*, 85.

126 Damböck, "Rudolf Carnap and Wilhelm Dilthey," 91.

Een van de meest opmerkelijke gevolgen van het project van de Aufbau is natuurlijk de gelijkschakeling van de natuur -en de geesteswetenschappen, zonder dat ze aan autonomie moeten inboeten. Het blijven twee verschillende objectsdomeinen, met eigen, specifieke objectsferen, waardoor geen van de objecten uit het ene domein mag voorkomen in uitspraken over het andere. Een gelijkaardige positie kan men terugvinden bij Ernst Cassirer: eenheid in de wetenschappen, zonder de diversiteit te ontkennen. Carnap maakt deze positie mogelijk door de objectiviteit van wetenschappelijke uitspraken los te koppelen van de kennissystemen waarin zij voorkomen en afhankelijk te maken van de logische structuur waarin hun objecten geconstitueerd kunnen worden. Wat de waarde is van objecten in geesteswetenschappelijke theorieën, kan niet gezegd worden binnen constitutietheorie. Alleen de logische waarde van een object binnen een logisch constitutiesysteem staat in voor objectiviteit en behoort tot het domein van de filosofische arbeid. Hoe objecten of concepten opkomen of verdwijnen in wetenschappelijke theorieën, is niet meer de inhoud van de zoektocht naar objectiviteit die de Aufbau nog steeds is. Carnap heeft epistemologie immers volledig losgekoppeld van iedere dynamiek: geen cognitief subject, noch een opeenvolging van logische acten van een steeds evoluerende kennis (overgangen van conceptuele systemen die zich laten begrijpen als convergerend naar de waarheid, als betere vormen van kennis).

Deze lezing van de Aufbau die sterk de nadruk legt op de scheiding van de logische en epistemische waarde van een uitspraak en de aanverwante afwezigheid van kennisdynamiek in Carnaps epistemologische project, toont zich het duidelijkst in de behandeling van de geesteswetenschappen. Daar moet Carnap al zijn vaardigheden als koorddanser bovenhalen om enerzijds de Dilttheyiaanse autonomie te verdedigen en anderzijds zijn project van een 'Gesamtwissenschaft' te behouden. Om niet aan dit spagaat ten onder te gaan, is Carnap verplicht een strikte scheiding in te voeren tussen de logische waarde, waarmee ook de objectiviteit verbonden is, en de epistemische waarde, die begrepen kan worden als de betekenis van objecten voor kennissystemen. Over de kenniswaarde kan Carnap echter niets meer zeggen.

Als laatste element moet herhaald worden dat Carnap zich zeer specifiek positioneert binnen de epistemologische problematiek van hoofdstuk 2. Hij weigert zowel een strikte methodische scheiding voor beide soorten wetenschappen, als een scheiding op basis van conceptvorming. De objectiviteit van zowel natuurwetenschappelijke als geesteswetenschappelijke concepten heeft een gemeenschappelijke grond en wordt gegarandeerd door de positie in een constitutiesysteem. Geesteswetenschappelijke concepten worden dus gevormd zonder een relatie met waarden, waardoor heel veel problemen van de Bandense neokantianen i.v.m. hun objectiviteit verdwijnen. Bovendien neemt Carnap meer over van Dilthey dan zijn terminologie: objecten worden Dilttheyiaans

geconstitueerd uit de psychologische dispositie van een subject, ook het 'verstehen' laat zich in het constitutiesysteem hertalen. Op de achtergrond van het geheel speelt Cassirers nieuwe, functionele begrip van het wetenschappelijk concept mee, waardoor de noodzakelijke scheiding van de Badense school tussen individueel feit en algemene wet kan vermeden worden.

4 Zur Logik der Kulturwissenschaften

zoekt de weg tussen historicisme en naturalisme

4.1 Een veelvoud van functies in de kritiek van cultuur

In hoofdstuk 3.2 werd de complexe relatie tussen de vroege Ernst Cassirer in S&F en Carnaps Aufbau uitgespit. Beiden scharen zich achter een nieuwe manier om een wetenschappelijk concept te begrijpen, namelijk als een ordeningsconcept dat de particuliere objecten waarover het geldt, volgens een regel samenbrengt. Hiermee keren beiden zich af van wat Cassirer 'afbeeldingstheorieën' noemt die kennis opvatten als een afbeelding of kopie van een voorafgaande realiteit. Daarnaast proberen beiden het dualisme tussen 'zijn' en 'gelden', tussen de gegeven elementaire belevenissen en de ordenende wetten te vertalen naar relaties binnen het kennissysteem zelf. Bij deze vertaling toont zich onmiddellijk ook het grootste verschil: Carnap weigert ieder dynamisch aspect van kennis op te nemen in zijn kennistheorie en vermijdt iedere verwijzing naar de dynamische opeenvolging van specifieke determinerende concepten, sterk verbonden met een sturend waarheidsideaal. Carnaps kennistheorie is een zuiver formeel-analytische aangelegenheid, waarin geen "metafysische" positie ingenomen wordt over de aard van het constitutiesysteem zelf, als noodzakelijke formele structuur die de objectiviteit van kennis kan garanderen, noch over de opeenvolging van mogelijke ordeningssystemen. Carnaps geconstitueerde objecten zijn dan ook zuiver structureel, volledig gedetermineerd en staan in scherp contrast met neokantiaanse grensbegrippen of X-objecten die een steeds betere bepaling krijgen naarmate onze kennis vooruitgaat (in de richting van een waarheidsideaal dat begrepen wordt als een voortdurend betere relatie tussen de concepten en de objecten die eronder vallen in het licht van de waarnemingen). Voor Carnap is filosofie een formele, logische discipline geworden, die de grens van het rationeel bediscussieerbare volledig insluit, waardoor uitspraken over de geldigheid van logica zelf geen deel meer kunnen uitmaken van een rationeel spreken.

Daartegenover laat Cassirer de hoop niet varen dat filosofie, als aparte discipline naast de formele en empirische wetenschappen, in staat kan zijn op een rationele manier aan te geven hoe objectieve kennis mogelijk is, specifiek waarom logisch-mathematische ordeningsconcepten ons objectieve kennis kunnen opleveren over de natuur en waarom

bepaalde systemen beter zijn dan andere. Carnaps constitutietheorie kan ook een antwoord bieden op de vraag hoe objectieve kennis tot stand kan komen, maar het kan onmogelijk de geldigheid van zichzelf op de agenda plaatsen. Deze zelf-reflectieve vraag over het natuurwetenschappelijke concept treedt eminent op de voorgrond in Cassirers latere werk: hoe moeten we de wetenschappen als objectiverende vorm begrijpen tegenover andere, gelijkaardige vormen?

Denken staat niet stil en de encyclopedische geest van Cassirer is niet blijven steken bij zijn behandeling van de natuurwetenschappelijke kennis. In 1923 komt het eerste deel van zijn *Philosophie der Symbolischen Formen* (PSF) uit, over de taal.¹²⁷ Dit is geen volledig nieuw project, maar wel een duidelijke verruiming en heroriëntering van de filosofische problematiek waarmee Cassirer zich tot dan toe bezig hield. Cassirers behandeling van de cultuurwetenschappen en zijn kritiek op Carnap m.b.t specifiek dit punt, vindt zijn filosofische achtergrond in dit nieuwe project. Het is de bedoeling in dit hoofdstuk de noodzakelijke achtergrond mee te geven om Cassirers visie op de cultuurwetenschappen te kunnen begrijpen, maar tegelijk ook aan te tonen dat het verschil tussen Carnap en Cassirer over het statuut van de objectiviteit van de wetenschappen uit 3.2 eigenlijk hetzelfde blijft en zich enkel duidelijker aftekent. Aan het eind van 4.2 moet duidelijk worden dat Cassirer enkel in onmin is met Carnap omwille van hun verschil over de taak van filosofie en de manier waarop dit zich reflecteert in het objectieve statuut van de cultuurwetenschappen, en niet over een probleem in verband met een reductionistische en empiristische behandeling van die wetenschappen bij Carnap (ook al lijkt Cassirer het zelf vooral zo begrepen te hebben).

4.1.1 Vernieuwing en continuïteit

Het project van PSF is geen radicale vernieuwing.¹²⁸ Cassirer blijft vasthouden aan zijn ideeën over natuurwetenschappelijke concepten uit S&F: zij zijn geen passieve afbeelding van een gegeven zijn, maar een mathematisch symbool, een functie die individuele instanties ordent en betekenis geeft. Objecten zijn nooit gegeven aan ons, maar zijn het resultaat van het actief samenbrengen van empirische sensaties met mathematische ordeningsconcepten.¹²⁹ Het belangrijkste resultaat van het moderne natuurconcept is precies de loskoppeling van ieder voorstellingsvermogen. De objectiviteit van de natuurwetenschappen

127 In 1925 komt het tweede deel uit, *Das mythische Denken*, en in 1929 het hieronder heel kort behandelde, maar heel belangrijke derde deel, *Phänomenologie der Erkenntnis*. Indien men Cassirer wil begrijpen, is het nodig na te gaan hoe hij in PSF argumenteert voor zijn posities; dit kan niet gebeuren in deze masterproef. Cassirers theorie wordt hier behandeld als belangrijke contrasterende positie met Carnap: het is in eerste instantie de bedoeling twee even consistente visie op de humane wetenschappen weer te geven en niet zozeer te kijken wie het nu bij het rechte eind heeft.

128 Men kan de verschuiving karakteriseren als een overgang van een studie over de mogelijkheidsvoorwaarden van objectieve kennis naar een studie over de mogelijkheidsvoorwaarden van betekenisgeving en symbolen. Krois, *Cassirer*, 36.

129 Cassirer, *Philosophie Der Symbolischen Formen 1: Die Sprache*, 5.

wordt verzekerd door een zuiver logisch-symbolisch systeem dat hun objecten tot stand kan brengen.¹³⁰ Terwijl een dogmatisch-metafysische kennisleer probeert een relatie tussen kennis en substantiële delen van de werkelijkheid aan te tonen, blijft de taak van kritische filosofie daarentegen de zoektocht naar een algemene, noodzakelijke objectieve structuur die kennis mogelijk moet maken:

Staat mit der dogmatischen Metaphysik nach der absoluten Einheit der Substanz zu fragen, in die alles besondere Dasein zurückgehen soll, wird jetzt nach *einer Regel* gefragt, die die konkrete Mannigfaltigkeit und Verschiedenheit der *Erkenntnisfunktionen* beherrscht und die sie, ohne sie aufzuheben und zu zerstören, zu einem einheitlichen Tun, zu einer in sich geschlossenen *geistigen Aktion* zusammenfaßt.¹³¹

Onmiddellijk wordt het verschil tussen Carnap en Cassirer wederom duidelijk: het logische systeem dat de natuurwetenschappelijke kennis mogelijk maakt, is voor Cassirer het resultaat van een 'geestige' actie, het is een functie van het denken, het is één, specifieke manier om een objectieve wereld te constitueren. Omdat Cassirer niet moet stoppen bij de vaststelling dat een logisch systeem kennisobjecten kan constitueren, maar daarnaast ook het systeem zelf als een functie van mentale activiteit kan beschouwen, is Cassirer i.t.t. Carnap in staat om zich de filosofische vraag te stellen naar andere vormen van objectiverende structuren dan de louter logisch-mathematische van de moderne natuurwetenschappen. Sinds S&F begrijpt Cassirer objectiviteit als het vatten van een individueel principe onder een algemene wet en de natuurwetenschappelijke concepten zijn één vorm om die objectiviteit teweeg te brengen, om subsumptie van een particulier onder een universeel te begrijpen. In PSF opent Cassirer het rijk van de objectiviteit naar andere vormen van subsumptie.

Aber neben dieser Form der intellektuellen Synthesis, die sich im System der wissenschaftlichen Begriffe darstellt und auswirkt, stehen im Ganzen des *geistigen Lebens* andere Gestaltungsweisen. Auch sie lassen sich als gewisse Weisen der "Objektivierung" bezeichnen: d.h. als Mittel, ein Individuelles zu einem Allgemeingültigen zu erheben; aber sie erreichen dieses Ziel der Allgemeingültigen auf einem völlig anderen Wege als auf dem des logischen Begriffs und des logischen Gesetzes.¹³²

130 cf. Aufbau, §12: een zuivere structuurbeschrijving, het doel van ieder constitutiesysteem geeft ons 'die höchste Stufe der Formalisierung und Entmaterialisierung.'

131 Cassirer, *Philosophie Der Symbolischen Formen 1: Die Sprache*, 8. mijn cursivering.

132 Ibid., 8–9. mijn cursivering

Er zijn verschillende symbolische vormen waarmee onze mentale activiteit voor zichzelf een werkelijkheid kan vormen. Kunst, religie en mythe zijn de drie typische vormen van objectivering die naast kennis, uit de flux van sensaties een wereld van objecten vorm kunnen geven aan de hand van hun eigen principes en wetten. Geen van deze vormen is echter minderwaardig t.o.v. de anderen, geen van hen kan tot de ander worden teruggevoerd.¹³³ Cassirer ziet zijn nieuwe project als een bevestiging van het meest fundamentele principe van kritische filosofie, namelijk als de definitieve overwinning van het primaat van “functie” tegenover het “object”.¹³⁴ Naast een kennisfunctie, bestudeert PSF ook de manieren waarop functies van de taal, de religie/mythe en de kunst een weg kunnen vormen naar een gemeenschappelijke wereld. Cassirer omschrijft deze omwenteling als een verandering van de 'Kritik der Vernunft' naar een 'Kritik der Kultur'.¹³⁵

Het is belangrijk op een juiste manier Cassirers gebruik van de notie cultuur te begrijpen, omdat zij sterk samenhangt met de manier waarop hij de cultuurwetenschappen begrijpt. Cultuur mag zeker niet begrepen worden als een 'beschaving'. Het is geen tijd-ruimtelijke gemeenschap van mensen met bepaalde typische denk- of handelingspatronen. In die zin speelt cultuur duidelijk een andere rol dan bij de Badense neokantianen uit hoofdstuk 2: Rickert gebruikte cultuur als een overkoepelend waardepatroon van een menselijke gemeenschap, waardoor hij ook de lastige vragen importeerde over hoe men culturen kan afbakenen t.o.v. elkaar en hoe de geldige waarden binnen culturen objectief vastgesteld kunnen worden. Cassirer gebruikt cultuur om in algemene termen menselijke productie aan te geven.¹³⁶ Cultuur is het resultaat van de scheppende mens. Dit idee komt zeer duidelijk naar voor in Cassirers behandeling van Giambattista Vico's geschiedenisfilosofie als eerste maal dat in de moderne tijd een programma voor cultuurwetenschap naar voor geschoven wordt. Voor Cassirer is Vico van fundamenteel belang, omdat hij gesteld heeft dat de mens zichzelf slechts kan begrijpen via de studie van zijn eigen creaties.¹³⁷ In het voorbeeld van de Griekse vaas uit hoofdstuk 2 kreeg deze voor Rickert een speciale, culturele betekenis, omdat zij gewaardeerd werd binnen een cultuur. Cassirer keert de pijl om: de vaas wordt gewaardeerd omdat zij een specifieke uitdrukking is van de menselijke mentale activiteit en slechts omdat zij als cultureel product, als uitdrukking van menselijke betekenis herkend wordt, kan zij waarde krijgen.¹³⁸ De vaas kan ook bestudeerd worden binnen de objectiverende vorm van de natuurwetenschappen, waardoor zij in eerste plaats een tijd-ruimtelijk object wordt. Zij is

133 Ibid., 9.

134 Denn das Grundprinzip des kritischen Denkens, das Prinzip des “Primats” der Funktion von dem Gegenstand, nimmt in jedem Sondergebiet eine neue Gestalt an und verlangt eine neue selbständige Begründung. Ibid., 11.

135 Ikonen, “Cassirer’s Critique of Culture.” Ikonen stelt dat dit door Cassirer zelf beschouwd werd als een uitbreiding van de kantiaanse, transcendentale methode: de nieuwe kritiek heeft tot doelstelling de grenzen aan te geven van de verschillende vormen van cultuur, van de verschillende mentale functies.

136 Krois, *Cassirer*, 73.

137 Cassirer, *Zur Logik der Kulturwissenschaften. Fünf Studien*, 12–13.

138 Ibid., 67.

echter evenzeer een uitdrukking van de menselijke betekenisgevende productiviteit en kan in deze zin begrepen worden, zowel vanuit de objectiverende vorm van kunst als van de religie. Een kritiek van cultuur beschouwt dus alle materiële, menselijke producties als tekens van een mentale (geestige) activiteit. De verschillende vormen van objectivering kunnen immers enkel bestudeerd worden vanuit hun resultaten die weergegeven zijn in de verschillende culturele producten: de menselijke taal, de kunst, de religieuze uitdrukkingen, mythen, wetenschap, techniek, enz.¹³⁹ Deze producties als tekens van symboliserende activiteit zijn niet alleen middelen tot uitdrukking van een afgewerkte gedachte, maar zijn het instrument waarmee de gedachte-inhoud zelf zijn volledige bepaling meekrijgt.¹⁴⁰

4.1.2 Een grammatica van symbolische functies

Het doel van de kritiek van cultuur kan dan als volgt uitgedrukt worden:

Wir besäßen als dann eine Art Grammatik der symbolischen Funktion als solcher, durch welche deren besondere Ausdrücke und Idiome, wie wir sie in der Sprache und in der Kunst, im Mythos und in der Religion von uns sehen, umfaßt und generell mitbestimmt würden.¹⁴¹

Zo'n grammatica van symboliserende functies bestudeert dus de regels van de mentale activiteit. Het is de uitdaging van PSF om de gemeenschappelijke grond aan te wijzen waarin alle verschillende vormen overeenkomen, zonder dat deze grond zich bij allen op dezelfde manier manifesteert.¹⁴² Cassirer maakt daarvoor een onderscheid tussen kwaliteiten en modaliteiten van vormen. De kwaliteit van een vorm is een algemene ordeningsregel die individuele elementen volgens een wet in rijen plaatst. Iedere ordeningsregel kan echter volgens verschillende modaliteiten werkzaam zijn.¹⁴³ Cassirer geeft het voorbeeld van tijd, ruimte en causaliteit als ordeningsregels, als kwaliteiten die elk verschillende modaliteiten hebben. Tijd plaatst als functie bepaalde elementen na elkaar. Dit kan echter op een strikt uniforme manier gebeuren, zoals in Newtoniaanse theorie of veel minder strikt, zoals in de esthetische perceptie van een muziekstuk. Op eenzelfde manier is de ruimte van het schilderij anders dan de ruimte van de mythe, of de fysica. Het project van PSF heeft tot doel om deze gelijkenissen tussen kwaliteiten en verschillen in modaliteiten binnen de diverse symbolische vormen aan te geven en uit te werken.

139 Rudolf Carnaps lijstje van studieobjecten voor de geesteswetenschappen uit §151 vertoont hiermee een opmerkelijke gelijkenis; alleen voegt Carnap ook nog de economie, het recht en de sociologie toe die voor Cassirer een tussenpositie hadden. Krois, *Cassirer*, 127.

140 Cassirer, *Philosophie Der Symbolischen Formen 1: Die Sprache*, 18.

141 Ibid., 19.

142 Ibid., 16.

143 Ibid., 29–32.

Cassirer onderzoekt dus kritisch hoe men op verschillende manieren tot een 'objectieve' werkelijkheid kan komen. Belangrijk is echter dat filosofie zich op deze manier enkel bezig houdt met de studie van de mogelijkheidsvoorwaarden van de menselijke cultuur, van de verschillende werelden die de mens voor zichzelf kan scheppen via symbolen. Cassirer kan aangeven hoe de intersubjectieve wereld van cultuur mogelijk is, waarin wij als mensen samen werelden delen via taal, kunst, religie en wetenschap, maar hij kan niet doordringen tot de complexe structuur van de culturele wereld zelf. Het intuïtief verstaan van elkaar kan ook omgevormd worden tot een wetenschappelijke studie van cultuur, die tot doel heeft de totaliteit van vormen waarin het menselijke leven zich voltrekt, te bestuderen.¹⁴⁴ De verdere invulling van deze cultuurwetenschap wordt behandeld in 4.2. Het is belangrijk nu al in te zien dat de filosofie als kritisch project gezien wordt, om louter en alleen de mogelijkheid van objectiviteit voor deze wetenschap aan te geven, zonder zelf wetenschap te willen worden. PSF is zelf geen wetenschap van cultuur, beweert geen kennis over menselijke cultuur als dusdanig mee te geven; zij is wel een belangrijke prolegomena tot die wetenschappelijke activiteit, omdat zij aangeeft hoe haar concepten verwant zijn met de verschillende symboliserende functies.

Ook vanuit het project van PSF blijkt de affiniteit met Carnaps constitutietheorie als logische theorie die de mogelijkheid voor objectieve kennis duidelijk wil maken. Zowel Carnap als Cassirer zijn en blijven kantianen in de ruime zin van het woord. Alleen lijkt Cassirer zijn blik op zo'n manier verruimd te hebben dat er ook andere vormen van objectiviteit kunnen bestaan en dit heeft zijn repercussies voor het statuut van de cultuurwetenschappen. Het is enkel mogelijk te begrijpen hoe er meer dan één vorm van objectiviteit mogelijk is, wanneer men afstand doet van de idee dat object en subject vaste categorieën of substanties zijn van waaruit men moet denken.¹⁴⁵ Object en subject zijn net zoals het onderscheid tussen 'vorm' en 'materie' van onze kennis of 'gelden' en 'zijn' enkel abstracties die gemaakt kunnen worden binnenin objectiverende functies. Het object krijgt slechts zijn specifieke betekenis vanuit de voorafgaande functie:

Noch schärfer, als es in der Beschränkung auf die rein intellektuelle Funktion möglich ist, tritt in all diesen Beispielen hervor, daß wir in der Analyse der geistigen Formen nicht mit einer feststehenden, dogmatischen Abgrenzung des Subjektiven gegen das Objektive beginnen können, sondern daß ihre Begrenzung und die Feststellung ihres Bereichs erst durch diese Formen selbst vollzogen wird.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Cassirer, *Zur Logik der Kulturwissenschaften. Fünf Studien*, 80.

¹⁴⁵ Cassirer benadrukte dit in een artikel 'Was ist Subjektivismus?', geschreven in het positivistische Zweedse klimaat waarin hij was beland tussen 1935-1941. Hij wil zich daarmee distantiëren van een subjectief idealistische positie die men hem daar toeschreef. Krois, *Cassirer*, 110.

¹⁴⁶ Cassirer, *Philosophie Der Symbolischen Formen 1: Die Sprache*, 26.

De drie belangrijkste vormen van object-subject scheiding kunnen elk verbonden worden met een specifiek wereldbegrip. Op die manier krijg je de uitdrukkingfunctie, de representatieve en de significatieve functie, respectievelijk verbonden met de mythe, de taal en de (natuur)wetenschap. Cassirer behandelt de relatie tussen deze drie in een bespreking van het belang van de uitdrukkingswaarneming voor theoretische kennis in PSF 3.¹⁴⁷ De uitdrukkingswaarneming is de primaire vorm van waarneming waarin wij geconfronteerd worden met een flux van de realiteit: er zijn nog geen ding-categorieën, nog geen onderscheidende delen, alleen het leven in zijn totaliteit toont zich aan ons. In de eerste instanties van de zuivere uitdrukkingswereld is er zelfs nog geen volledige differentiatie tussen de categorie van het 'ik' en de 'andere individuen'. De wereld van zuivere uitdrukking is een levende totaliteit.¹⁴⁸ Slechts via de taal is de mens in staat om voor het eerst een realiteit te creëren waarin individuele elementen onderscheiden kunnen worden van elkaar: het geven van een naam schept voor het eerst de mogelijkheid om een ding apart van de rest van de wereld te plaatsen. Woorden zijn innig verbonden met de ding-categorie.¹⁴⁹ Hier treedt de representatieve functie naar voor en zij creëert op die manier een nieuwe werkelijkheid, voorbij de ongedifferentieerde totaliteit van het mythische denken. De volgende stap bestaat erin het ding zelf van iedere substantiële eigenschap te ontdoen en het louter als een betekenisgevende, logisch-mathematische functie te begrijpen. Dat is het domein van de significatieve functie die verbonden kan worden met het moderne natuurwetenschappelijke concept en zijn realiteitsconceptie; het is de overgang van een concept als substantie naar een concept als functie.¹⁵⁰

Vanuit deze beschrijving van de overgang van verschillende functies en hun specifieke realiteitsconcepties, stelt Cassirer zich de vraag welke rol de uitdrukkingfunctie nog kan spelen voor het moderne, theoretische denken. Is een terugkeer naar de wereld van de mythische schaduwen immers geen regressie naar een primitiever stadium?¹⁵¹ Cassirers antwoord op deze vraag vertrekt vanuit een Hegeliaans inzicht, namelijk dat 'geestige' activiteit een concrete eenheid vormt, waarin alle vorige mentale stadia steeds op de achtergrond blijven meespelen. Aangezien de uitdrukkingfunctie zelf het eerste stadium is van iedere waarneming, is het onmogelijk het zomaar te loochenen en over te gaan naar een gezuiverde waarneming van louter dingen, zonder de erkenning van de waarneming van een 'Jij'.

Es muß erwartet werden, daß die grundtendenz, von der diese Wahrnehmung sich beherrscht zeigt, so sehr sie durch andere Weisen des Sehens verdrängt und

147 Cassirer, *Philosophie Der Symbolischen Formen 3: Phänomenologie Der Erkenntnis*, chap. 1.2.

148 Ibid., 90.

149 Ibid.

150 Ibid., 99.

151 Ibid., 91.

in sich selber modifiziert wird, damit doch nicht schlechthin erlischt.¹⁵²

De uitdrukkingswaarneming heeft in het moderne denken wel degelijk nog een plaats, namelijk binnen het rijk van de kennis van andere subjecten. Niet in de kennis van de natuurlijke, tijd-ruimtelijke dingen, maar in de kennis van andere subjecten speelt de uitdrukkingsfunctie nog een fundamentele rol. De ervaring van de werkelijkheid enkel en alleen willen beperken tot ding-waarneming is een gevolg van de evolutie binnen de menselijke, mentale activiteit; deze reductie van de totale waarneming is echter een arbitraire theoretische vernauwing die zelf geen grond vindt in de totaliteit van de verschillende functies, omdat de uitdrukkingsfunctie precies de meest primaire van allen is.

Dieses Wissen, das Wissen vom "Fremdseelischen", hat freilich, so natürlich es sich dem Ganzen unserer Erfahrungserkenntnis einfügt und als ein so unentbehrlicher und "selbstverständlicher" Bestandteil desselben es erscheint, seit jeher die eigentliche *crux* für die erkenntnistheoretische und psychologische Reflexion gebildet. ...

Die Wahrnehmung des "Du" auf die generelle Form Dingwahrnehmung zurückzuführen, die eine auf andere zu reduzieren, erschien daher als die eigentliche Aufgabe, um die die Theorie sich immer aufs neue bemühte. Aber eben dieser Ansatz bildet vielmehr das *πρῶτον ψεῦδος*. Denn das *Ganze* des Erfahrbaren als einen *Komplex* zu denken, der entweder in dinglichen Inhalten besteht oder sich aus ihnen, als Bestandteilen, notwendig *zusammensetzen* muß: dies war selbst schon eine willkürliche theoretische Einengung des reinen Erlebnis-Horizontes.¹⁵³

Voor er overgegaan wordt naar de bespreking van Cassirers behandeling van de cultuurwetenschappen, is het nodig nog één belangrijk aspect aan te stippen dat binnen de hele PSF voorkomt en ook in het vorige citaat opdook, namelijk Cassirers expliciete verwerping van een specifiek soort reductionisme. Cassirer speelt voortdurend met de oppositie tussen de notie van een *complex* en de *som* van de delen die een complex als regel kan constitueren. De gelijkschakeling tussen het complex en de som van zijn elementen is de fout van iedere empiristische filosofie: zij verklaart complexen, wat eigenlijk ordenende concepten zijn, als simpele sommen van hun elementen. Het typische voorbeeld is Hume die het concept van de tijd meent te kunnen afleiden uit de opeenvolging van de tonen van een

152 Ibid., 92.

153 Ibid., 93–94.

fluit.¹⁵⁴ Deze empiristische naïviteit moet vermeden worden:

Gerade dieses Verhältnis des “Teils” zum “Ganzen” ist es jedoch, was in den echten Synthesen des Bewußtseins prinzipiell überwunden ist. In ihnen entsteht das Ganze nicht erst aus den Teilen, sondern es konstituiert dieselben und gibt ihnen ihre wesentliche Bedeutung.¹⁵⁵

Hierin toont zich onmiddellijk de gelijkenis en ook het verschil met de positie van Carnap uit hoofdstuk 3.5. Ook Carnap maakt immers een onderscheid tussen een *geheel* als som van zijn delen en een *complex* dat geconstitueerd wordt uit zijn elementen. Constitutietheorie reduceert niets, omdat het in staat is steeds nieuwe complexen in te voeren, als objectniveaus, zonder dat objecten van het ene niveau met recht kunnen voorkomen in uitspraken van andere niveaus. Ook Carnap kan niet akkoord gaan met de empiristische filosofie wanneer zij zou stellen dat complexen begrepen kunnen worden als sommen van de elementen die de complexen constitueren. Alleen weigert Carnap dit soort reductionisme omwille van logische redenen: de aard van de verschillende niveaus van constitutietheorie zijn sfeervreemd. Cassirer weigert het daarentegen omdat hij de complexen begrijpt als functies die het synthetiserende bewustzijn gebruikt om objectiviteit te bereiken, wat wil zeggen dat de elementen beschikbaar worden omdat zij onder ordenende concepten geplaatst worden. Opnieuw duikt dezelfde oppositie op tussen een zuiver logisch onderscheid en de mentale activiteit.

In dit hoofdstuk werd aangetoond dat het verschil tussen Cassirer en Carnap uit 3.2.3 zich enkel duidelijker aftekent in Cassirers nieuwe project van PSF. Daar opent Cassirer immers het rijk van de objectiverende vormen, alternatieve manieren om zich een wereld vorm te geven dan de natuurwetenschappelijke. Cassirers notie van cultuur is een manier om om de verschillende vormen van betekenisgeving in de menselijke wereld weer te geven: culturele objecten zijn producten van de verschillende symbolische vormen als betekenisgenererende functies, het zijn verschillende manier waarop de dynamische werking van de geistige activiteit van de mens zich manifesteert. In de ontwikkeling van die geistige activiteit zijn drie functies van groot belang: de uitdrukkingsfunctie, de representatieve functie en de significatieve functie. De significatieve functie die uitgedrukt wordt via het functionele natuurwetenschappelijke concept, is daarbij de laatste evolutie, maar daarom niet de enig geldige: ook de uitdrukkingsfunctie blijft een fundamentele rol spelen in de geistige activiteit van de mens en vormt via de uitdrukkingswaarneming een belangrijke grond voor de wereld

¹⁵⁴ Cassirer, *Philosophie Der Symbolischen Formen 1: Die Sprache*, 28.

¹⁵⁵ Ibid., 38. zie ook p. 27/37

van betekenis die wij delen met andere mensen. Het volgende hoofdstuk is een weergave van Cassirers meest systematische behandeling van de cultuurwetenschappen enerzijds, maar gaat ook verder op het ontdekte verschil tussen Carnap en Cassirer. Het betreft een verschil tussen objectieve structuren die ontstaan uit statische logica en objectiverende vormen als uitdrukking van de dynamische geistige activiteit.

4.2 Eenheid in diversiteit: een logica van de cultuurwetenschappen

Cassirer bekritiseert Carnap in zijn hele oeuvre slechts één maal. In het werk 'Zur Logik der Kulturwissenschaften'¹⁵⁶ (ZLK) gebruikt hij Carnap als modern voorbeeld van een reductionistische, fysicalistische visie op de cultuurwetenschappen. Het moge duidelijk zijn dat dit niet het beeld is van Rudolf Carnap zoals het verdedigd werd in hoofdstuk 3, maar eerder het typische spookbeeld van de logisch-positivistische positie zoals men dat vandaag ook nog wel eens durft tegen te komen. In dit hoofdstuk wordt grondig uitgespit **a)** op welke gronden Cassirer Carnap meent te moeten weerleggen, **b)** hoe deze weerlegging zijn redenen vindt in het nieuwe project van PSF en **c)** wat het echte meningsverschil tussen beide filosofen uitmaakt, voorbij een simplistisch beeld van Carnap. Deze laatste doelstelling is vooral een reactie op de artikels van Ikonen en Mormann die het 'virtuele debat' tussen Carnap en Cassirer lijken te behandelen vanuit Cassirers kritiek en te weinig vanuit het 'hypothetische' antwoord dat de complexe positie van de Aufbau oplevert. Als men iets uit het virtuele debat zou kunnen leren, is het niet de triomf van de cultuurfilosoof en de nederlaag van de fysicalistische Wiener Kreis, maar eerder twee verschillende, even consistente visies op de taak van filosofie, de positie van epistemologie en de daarmee verbonden plaats van de cultuurwetenschappen. In hfst. 5 wordt dit thema hernomen.

ZLK¹⁵⁷ is een zeer rijk werk dat veel thema's uit vorige werken van Cassirer terug oprakelt en binnen het nieuwe kader van de cultuurwetenschappen behandelt. Het bulkt van historische inzichten in de evolutie van het wetenschappelijke denken en zou op zichzelf voldoende stof opleveren voor een masterproef om alle thema's grondig te behandelen. Daarom wordt de behandeling van ZLK beperkt tot de noodzakelijke puntjes om de vorige drie doelstellingen te beargumenteren en de conclusie in hoofdstuk 5 te ondersteunen. Vooral het vierde en vijfde essay, *Formproblem und Kausalproblem* en *Tragödie der Kultur* zullen daarbij niet behandeld worden. Dit hoofdstuk is opgedeeld in drie grote stappen in de richting van Cassirers cultuurwetenschappen: de eerste stap breidt onze notie van objectiviteit uit, de

156 Cassirer schrijft het werk in de lente van 1940, wanneer hij nog in Zweden verblijft. Cassirer, *The Logic of the Cultural Sciences*, xvii–xix.

157 Het werk bestaat uit vijf studies, die een zekere eenheid vormen. De eerste behandelt het probleem van culturele objectiviteit. De tweede verbindt culturele objectiviteit met de uitdrukingswaarneming. De derde argumenteert voor een andere vorm van concept in de cultuurwetenschappen, verbonden met een eigen soort objectiviteit. Het vierde eigent de cultuurwetenschappen, in het licht van een andere conceptvorming, ook een eigen vorm van causaliteit toe. Het vijfde gaat over het creatieve, nooit voltooide aspect van menselijke cultuur en staat in zekere zin meer afgesloten van de andere vier, omdat het niet rechtstreeks gaat over cultuurwetenschap, hoewel voor Cassirer zelf dit onderscheid waarschijnlijk niet erg scherp was (wat uitdrukt in hoeverre zijn filosofie vervreemd is van het logisch-positivistische project, als logisch-epistemologisch project van de rationale wetenschap). Niet geheel ontovallig heeft men in de Felix Meiner Verlag uitgave er het essay 'naturalistische und humanistische Begründung der Kulturphilosophie' aan toegevoegd. De cultuurwetenschap kan niet zonder een cultuurfilosofie, in contrast met Carnaps idee van een Gesamtwissenschaft, waarin filosofen eigenlijk logici zijn die samenwerken met de wetenschappers. cf. hfst. 5

tweede stap geeft weer met welke objectiviteit de cultuurwetenschappen geassocieerd moeten worden en waar hun legitimiteit vandaan komt en ten slotte verbindt de derde stap een eigen soort van culturele concepten aan de nieuwe vorm van objectiviteit.

4.2.1 Voorbij logische logica

De titel, *Zur Logik der Kulturwissenschaften*, vertelt op zichzelf reeds veel: Cassirers werk is bedoeld als een stap in de richting van een 'logica' van de cultuurwetenschappen. Logica moet hier in de brede zin van het woord begrepen worden, als een filosofisch project sinds de Griekse filosofie waarin λόγος aangeeft hoe de mens zijn eigen individualiteit kan overstijgen.¹⁵⁸ Dit is dan ook precies wat Cassirer zal proberen aan te geven, namelijk hoe de mens een gemeenschappelijke wereld constitueert via een specifieke mentale functie van zijn denken, die als objectieve basis kan dienen voor de cultuurwetenschappen. In 3.2 werd aangehaald dat Carnap het project van een 'Logik der Individualität' van Dilthey, Windelband en Rickert, verbond met de doelstelling van zijn eigen constitutietheorie. Opnieuw duikt het verschil tussen beiden op: Cassirer verbindt het idee van logica van de cultuurwetenschappen met een specifieke mentale functie (waarvan de formele theorie eerder een afgeleide is), terwijl Carnap logica als een formele structuur begrijpt die niet verdedigd mag worden vanuit de activiteit van een cognitief subject. Carnaps project om een logica van de geesteswetenschappen op te stellen heeft immers enkel en alleen betrekking op de logische constitutie van geestige objecten, door relaties aan te geven met reeds structureel gedefinieerde objecten uit andere niveaus.

Het eerste essay van ZLK, *der Gegenstand der Kulturwissenschaft*, brengt het onderscheid tussen logica als structuur en logica als functie onder de volle aandacht, aangezien het de historische evolutie behandelt van de functie van het wetenschappelijke denken en de plaats van het culturele object daarin. Niet toevallig begint Cassirers uiteenzetting met het mythologische denken en de verering van het hemelgewelf: 'Hier zuerst vermochte der Mensch sich aus dem Dumpfen Bann des Gefühls zu befreien und sich zu einer freiern¹⁵⁹ und weiteren Anschauung über das Ganze des Seins zu erheben.'¹⁶⁰ De Griekse filosofie introduceert voorbij het mythische denken het idee van de algemene eenheid van het zijn, door het concept van de λόγος in te voeren, dat via christelijke en middeleeuwse denkers in het vroegmoderne denken nog steeds van fundamenteel belang is. Vervolgens zijn het Kepler en Galilei die het idee van een logisch geordende κόσμος verbinden met een wiskundig begrip

158 Cassirer, *Zur Logik der Kulturwissenschaften. Fünf Studien*, 6–7.

159 'Vrijheid' staat hier niet zomaar gratis; het is een centraal begrip voor Cassirers notie van cultuur. De culturele uitdrukkingsvormen vinden immers nooit een voltooiing en zijn een voortdurend proces van bevrijding. Het proces van cultuur is niets anders dan een oneindige uitdrukking van menselijke zingeving, waarbij ieder antwoord een nieuwe vraag uitlokt. De tragedie van de cultuur bestaat erin dat mensen steeds proberen de essentie, de Goddelijke aanschouwing achter of in hun culturele uitdrukking te zoeken. Ibid., 110–112; Krois, *Cassirer*, 174–176.

160 Cassirer, *Zur Logik der Kulturwissenschaften. Fünf Studien*, 3.

van de natuur. De orde die op de werkelijkheid wordt gelegd, is een orde van het getal en zij wordt beheerst door de wetmatigheid van de geometrie.¹⁶¹ Vanaf dit punt in de ontwikkeling van het wetenschappelijke denken, vindt er een zeker verraad plaats: het natuurwetenschappelijke object wordt als model geplaatst voor het begrijpen van de menselijke cultuur.¹⁶² Vico en Herder zijn volgens Cassirer de eersten die het overreiken van de toepassing van het natuurwetenschappelijke concept op de wereld van de menselijke cultuur aanklagen.¹⁶³ Het gaat immers over een contingente vernauwing van de mogelijke structuren waarmee een objectieve wereld opgebouwd kan worden. Sinds Descartes lijkt de filosofie beheerst door een panmathematisch denken, waarin de enig mogelijke kosmos een fysische is. Vico en Herder gaan tegen dit ideaal in en Cassirer kan vanuit deze denkers de link leggen met zijn eigen programma:

Der mathematische und der physikalisch-astronomische Kosmos ist nicht der einzige, in dem die Idee des Kosmos die Idee einer durchgreifenden Ordnung, sich darstellt. Diese Idee ist nicht auf die Gesetzmäßigkeit der Naturphänomene, auf die Welt der "Materie" eingeschränkt. Sie tritt uns überall entgegen, wo an einem Mannigfaltigen und Verschiedenen ein bestimmtes einheitliches Strukturgesetz sichtbar wird. Das Walten eines solchen Strukturgesetzes: das ist der allgemeinste Ausdruck für das, was wir im weitesten Sinne mit dem Namen der "Objektivität" bezeichnen.

Eine "Kosmos", eine objektive Ordnung und Bestimmtheit, ist überall dort vorhanden, wo verschiedene Subjekte sich auf eine "gemeinsame Welt" beziehen und denkend an ihr teilhaben. Dies ist nicht nur dort der Fall, wo wir uns durch das Medium der sinnlichen Wahrnehmung das physische Weltbild aufbauen.¹⁶⁴

Deze visie op objectiviteit is de voornaamste kritiek tegenover iedere positie die de culturele objecten wil reduceren tot fysische objecten. Twee opmerkingen moeten hier gemaakt worden over de relatie tot Carnaps positie. Ten eerste is het duidelijk dat het constitutiesysteem van de Aufbau gezien kan worden als precies zo'n systeem dat alle intersubjectieve objecten wil opbouwen vanuit zintuiglijke waarnemingen. Vanuit de verschillende zintuiglijke kwaliteiten bouwt Carnap immers de fysische wereld op en deze is intersubjectief omdat de toewijzingsrelatie kan gebeuren binnen een deelbaar geometrisch referentiestelsel. Deze

161 Ibid., 8–9.

162 Der menschliche Geist sollte aufhören, einen "Staat im Staate" zu bilden; er sollte aus den gleichen Prinzipien erkannt werden und derselben Gesetzmäßigkeit unterliegen wie die Natur. Ibid., 10.

163 In 4.1 werd al gewezen op het feit dat Cassirer zijn idee van een menselijke cultuur, als de producten van menselijke betekenisgeving, verbindt met Vico's opvattingen.

164 Cassirer, *Zur Logik der Kulturwissenschaften. Fünf Studien*, 15.

ordering in de opbouw van het systeem (vanuit het eigenpsychische naar het fysische) is voor Carnap in de eerste plaats een pragmatische keuze: het stelt ons in staat een neutrale basis te vinden van de verschillende epistemologische scholen en het fysische domein staat reeds in grotere mate open voor de mogelijkheid tot zuiver structurele definiëring in vergelijking met de andere domeinen. Zo komen we onmiddellijk bij het tweede punt: Carnap verdedigt nergens in de *Aufbau* de positie dat dit het enig mogelijke systeem kan zijn. De twee voorwaarden van constitutietheorie voor objectieve kennis zijn de aanwezigheid van intersubjectivering op één van de niveaus van het systeem enerzijds en de noodzaak dat het systeem alle wetenschappelijke objecten kan constitueren binnen zuiver structurele definiëring anderzijds. Constitutietheoretisch stemt Carnap dus grotendeels in met het idee van objectiviteit als het heersen van een structuurwet, of deze nu mathematisch-fysisch is of niet. Ook drie jaar later herhaalt Carnap dit in 'Universalsprache': 'Nicht nur die physikalistische, sondern jede universale Sprache würde eine Vereinheitlichung der Wissenschaft bewirken.'¹⁶⁵ Wanneer Cassirer kritiek geeft op Carnap alsof hij de idee van objectiviteit te nauw begrijpt, is het op z'n minst mogelijk voor de Carnap van de *Aufbau* om dit tegen te spreken: objectiviteit wordt enkel geleverd door de logisch-formele structuur van een ordenend systeem en een fysicistisch systeem is daar slechts één voorbeeld van (zij het wel pragmatisch bevoordeeld).

Nu zou het mogelijk zijn om te denken dat Carnap en Cassirer het dus eens zijn met elkaar over het statuut van objectiviteit. Cassirers vervolg op het vorige citaat leert ons echter het tegendeel. Daar toont hij immers dat de manier waarop hij objectiviteit begrijpt, niet vatbaar is binnen een zuiver structurele, logische definiëring.

[Die Sprache] ist kein einfaches Produkt, sondern ein konstituierlicher, sich ständig erneuernder Prozeß...Der Name wird somit nicht einfach an die fertige und vorhandene gegenständliche Anschauung, als ein äußeres Kennzeichen, angefügt, sondern in ihm drückt sich ein bestimmter Weg, eine Weise und Richtung des Kennlernens aus.¹⁶⁶

In hoofdstuk 3.2.3 werd al aangetoond dat Carnaps objecten niet dynamisch opgevat worden, zij zijn volledig structureel gedetermineerd binnen het constitutiesysteem. Carnap kan dus onmogelijk de taal als objectiverende vorm begrijpen, zoals Cassirer ze hier beschrijft, namelijk als een actief proces waarin de activiteit van het naamgeven zelf tot nieuwe objecten leiden kan. De relatie tussen de passieve Kennzeichnung¹⁶⁷ en het actieve Kennlernen, het woordspel van Cassirer, is precies wat Carnap wil vermijden via zijn (epistemo)logische

¹⁶⁵ Carnap, "Die physikalische Sprache als Universalsprache der Wissenschaft," 462.

¹⁶⁶ Cassirer, *Zur Logik der Kulturwissenschaften. Fünf Studien*, 16.

¹⁶⁷ 'Zuiver structurele definiëring' wordt in de *Aufbau* weergegeven met 'rein strukturelle *Kennzeichnung*'.

project: er is geen dynamisch subject meer dat structuren gebruikt om voor zich objecten te genereren, er zijn alleen nog maar logische structuren.¹⁶⁸

Precies omwille van de dynamische notie van objectiviteit, als resultaat van een mentale activiteit is het voor Cassirer mogelijk om het probleem van de cultuurwetenschappen een aparte, epistemologische behandeling te geven t.o.v. de natuurwetenschappen. Cassirer ziet dit als een uitbreiding van het kritische project van Kant, die aan het eind van de 18de eeuw nog niet geconfronteerd was met de explosie van allerlei cultuurwetenschappen en de daarbij horende epistemologische problematiek. Het is een historische tekortkoming van de kantiaanse filosofie, maar geen structureel gebrek.¹⁶⁹ Gegeven de evolutie die in 4.1 uiteengezet werd, blijkt uit het volgende citaat hoe Cassirer deze uitbreiding van het kritische project voor de cultuurwetenschappen begrijpt:

In dieser Hinsicht kann eine "Philosophie der symbolischen Formen" den Anspruch auf Einheit und Universalität festhalten, den die Metaphysik in ihrer dogmatischen Gestalt aufgeben mußte. Sie kann nicht nur die verschiedenen Weisen und Richtungen der Welterkenntnis in sich vereinen, sondern darüber hinaus jedem Versuch des Weltverständnisses, jeder Auslegung der Welt, deren der menschliche Geist fähig ist, ihr Recht zuerkennen und sie in ihrer Eigentümlichkeit begreifen. Erst auf diese Weise wird das Problem der Objektivität in seiner ganzen Weite sichtbar, und, so gefaßt, umspannt es *nicht nur den Kosmos der Natur, sondern auch den der Kultur*.¹⁷⁰

Eenheid van de menselijke, objectiverende activiteit kunnen aantonen zonder de diversiteit te negeren van de verschillende vormen om een realiteit tot stand te brengen, is dus het resultaat van de uitbreiding. Zoals zo dadelijk aangetoond zal worden, erkent Cassirer de verschillende epistemologische problemen in de twee soorten van wetenschap, zonder het unificerende ideaal van een 'wetenschap' in één van beiden te verliezen. Als Carnap een koorddanser was, is Cassirer dit even zeer: 'Eine kritische Kulturphilosophie kann sich keiner der beiden Erklärungsarten gefangen geben. Sie muß ebensowohl die Scylla des Naturalismus wie die Charybdis der Metaphysik vermeiden.'¹⁷¹ Het doel is noch de cultuurwetenschappen te herleiden tot de methoden en objectiviteit van de natuurwetenschappen, noch de cultuurwetenschappen volledig los te snijden door hun

168 Natuurlijk is het mogelijk om de logische symbolen zo te lezen alsof zij een dergelijk proces weergeven.

Dat is precies wat Carnaps taal van de 'fiktive Konstruktion' doet (Aufbau, §99). Die taal is echter slechts een manier om de enige verantwoorde taal, de symbolische te benaderen en drukt geenszins iets uit over een metafysisch, cognitief subject. De garantie van logische structuur is het absolute minimum waar Carnap genoeg mee lijkt te nemen.

169 Cassirer, *Zur Logik der Kulturwissenschaften. Fünf Studien*, 18.

170 Ibid., 22. mijn cursivering

171 Ibid., 53.

concepten te verbinden met een of andere metafysische Volksgeist. De eerste stap naar de cultuurwetenschap is nu bereikt: objectiviteit, als een gedetermineerde en geünificeerde wet, is ook mogelijk buiten een fysische ordening.

4.2.2 Reductie van de 'Ausdruckswahrnehmung': het reële debat

Voor de tweede stap en het definitieve breekpunt met Carnap wordt het tweede essay behandeld, *Dingwahrnehmung und Ausdruckswahrnehmung*, dat dieper ingaat op de relatie tussen de verschillende vormen van waarneming en de verschillende vormen van objectiviteit die verbonden kunnen worden met de twee soorten wetenschappen. Om de essentie van het culturele object te begrijpen meent Cassirer immers dat het noodzakelijk is om verder te gaan dan een analyse van het culturele concept. Het belangrijkste verschil tussen beide wetenschappen bevindt zich immers niet op het conceptuele niveau, maar op het dieper liggende niveau van de fenomenologie¹⁷² van de waarneming.¹⁷³

Wenn wir die Wahrnehmung in ihrem einfachen phänomenalen Bestand zu beschreiben suchen, so zeigt sie uns gewissermaßen ein doppeltes Antlitz. Sie enthält zwei Momente, die in ihr innig verschmolzen sind, deren keines sich aber auf das andere reduzieren läßt.¹⁷⁴

De twee 'momenten' die Cassirer onderscheidt zijn precies de 'Dingwahrnehmung', waarin objecten zich onderscheiden van elkaar op basis van hun tijd-ruimtelijke karakter enerzijds en de 'Ausdruckswahrnehmung', waarin andere individuen zich aan ons tonen anderzijds. De fundamentele opposities binnen deze verschillende aspecten van de waarneming zijn het 'Ich-Es' en het 'Ich-Du'; ze hebben elk een eigen manier om het subject-object onderscheid te maken. De oppositie 'Ich-Du' geeft weer dat het object in deze geconstitueerde wereld zich niet toont als een tijd-ruimtelijke object, gevat onder bepaalde eigenschapconstanten en wetmatigheden, maar het toont zich daar in eerste instantie als een uitdrukking, een product van een ander subject. Zoals in 4.1 aangehaald ontstond volgens Cassirer de Dingwahrnehmung uit de Ausdruckswahrnehmung en is zij een abstractie van het primaire

172 De term 'fenomenologie' wordt bij Cassirer meer in de Hegeliaanse zin gebruikt: het is de studie van de totaliteit van alle culturele vormen waarin de Geist of misschien eerder de geistige activiteit zich objectiveert, het is de studie van alle kennisvormen waarin deze activiteit verschijnt. Cassirer weigert echter, zoals Hegel, de verschillende symbolische vormen in een lineaire ontwikkeling te plaatsen. Krois, *Cassirer*, 78–79; Cassirer, *Philosophie Der Symbolischen Formen 3: Phänomenologie Der Erkenntnis*, VI–VII.

173 Cassirer, *Zur Logik der Kulturwissenschaften. Fünf Studien*, 42/60. Cassirer geeft niet onmiddellijk een argument waarom een conceptuele analyse niets kan uithalen, maar gegeven de structuur van het werk lijkt het duidelijk: men kan slechts de aard van het cultuurwetenschappelijke concept ontdekken en begrijpen, wanneer men aanvaardt dat het niet gegrond is in de natuurwetenschappelijke objectiviteit, in de barre wereld van de tijd-ruimtelijke dingen. Om tot dit laatste besef te komen is het nodig om terug te keren naar een dieper liggend niveau waarin zich op verschillende manieren een wereld kan tonen.

174 *Ibid.*, 42.

fenomeen dat wij een wereld met andere mensen delen. Deze primaire vorm van de uitdrukkingswaarneming behoeft geen verdere verantwoording of bewijs, zij is een factum dat geen verdere verklaring kan krijgen.¹⁷⁵ De fout van een fysicistisch wereldbeeld bestaat er dan ook in dat het de realiteit van een ander subject en de wereld van cultuur die wij delen met andere mensen, probeert te constitueren uit de tijd-ruimtelijke dingen van de fysische wereld, terwijl deze dinglijke wereld slechts een tweede orde abstractie is van het primaire feit dat wij een wereld met anderen delen. De waarneming van dingen, als tijd-ruimtelijke objecten, is ontstaan uit een tendens van theoretisering die leidde tot het moderne natuurwetenschappelijke denken, maar deze tendens heeft nooit het fundamentele substraat van de uitdrukkingswaarneming kunnen verdrijven. Wanneer men echter enkel nog fysische dingen als objectief beschouwt, omdat zij geconstitueerd kunnen worden uit de kwantitatief geïnterpreteerde, zintuiglijke kwaliteiten, vergriipt men zich aan een arbitraire theoretische vernauwing, die de primordialiteit van de uitdrukkingswaarneming ontkent.¹⁷⁶ Cassirer begrijpt Carnaps positie als precies zo'n theoretische vernauwing, waarin alle vragen naar het bestaan van een wereld gedeeld met anderen, niet gesteld kunnen worden ofwel gereduceerd moeten worden tot de zuiver fysische wereld.

Wenn die Philosophie nichts anderes als Erkenntniskritik wäre und wenn sie den Begriff der Erkenntnis so einschränken dürfte, daß er lediglich die 'exakte' Wissenschaft umfaßt, so könnte man sich mit dieser Entscheidung begnügen. Die physikalische Sprache wird dann die *einzig* "intersubjektive Sprache", und alles, was ihr nicht angehört, fällt als bloße Täuschung aus unserem Weltbild heraus.¹⁷⁷

Cassirer verwijst hierbij naar Carnaps 'Die physikalische Sprache als Universalsprache der Wissenschaft' en naar 'Scheinprobleme in der Philosophie' (gepubliceerd als metafysica-kritiek samen met de Aufbau). Zijn conclusie dat Carnap meent dat de fysische taal de *enig* mogelijke intersubjectieve taal is, waarin alles zich laat vertalen (cf. de twee voorwaarden van constitutietheorie), is echter fout. Carnaps positie is niet dat de fysische taal in wezen epistemologisch bevoordeeld is, omdat het als enige objectiviteit kan opleveren. De fysische taal is, zoals hierboven aangehaald, hoogstens een pragmatisch bevoordeelde taal. Carnap zegt nergens dat het de enig mogelijk optie is. De objectiviteit van de wetenschappelijke objecten wordt dus niet geleverd omdat zij inherent verbonden is met de fysische objecten,

¹⁷⁵ Das der Mensch die Wirklichkeit in dieser doppelten Weise erlebt, ist unverkennbar und unbestritten. Hier handelt es sich um ein einfaches Faktum, an dem keine Theorie rütteln und das sie nicht aus der Welt schaffen kann. Ibid. Cassirer noemt dit ook een 'Urphänomen': iets wat geen verdere verklaring kan krijgen, het kan niet verder geanalyseerd worden in onderscheidende onderdelen. Krois, *Cassirer*, 55–56; Ikonen, "Cassirer's Critique of Culture," 192.

¹⁷⁶ Cassirer, *Zur Logik der Kulturwissenschaften. Fünf Studien*, 42–43.

¹⁷⁷ Ibid., 44.

maar door het volledige systeem waarin alle objecten hun zuiver structurele betekenis krijgen. Cassirer was waarschijnlijk onbekend met Carnaps idee over zuiver structurele definiëring en zijn belang voor de intersubjectiviteit.¹⁷⁸ Een van Cassirers meest pregnante tegenvoorbeelden is de notie van rite binnen de religiewetenschappen, waarvan hij meent dat zij een duidelijke, onwenselijke vernauwing zou krijgen binnen het Carnapiaanse 'reductionisme'.

Die Religionsgeschichte hätte es etwa mit jenen Verhaltungsweisen zu tun, die wir mit dem Namen Ritus und Kultus, Gebet und Opfer bezeichnen. Art und Verlauf dieser Verhaltungsweisen könnte sie aufs genaueste beschreiben, aber sie müsste sich jedes Urteils über ihren "Sinn" enthalten: Sie besäße kein Kriterium, durch welches sie diese "heiligen Handlungen" von anderen, die in das Gebiet des "Profanen" fallen, unterscheiden könnte.¹⁷⁹

Op het eerste zicht lijkt dit te kloppen. Over de betekenis, voorbij een tijd-ruimtelijke beschrijving van een religieuze handeling kan een fysicalistisch systeem niets meer zeggen, waardoor er geen onderscheid meer gemaakt kan worden tussen het heilige en het profane. Toevallig geeft Carnap in §55 van de Aufbau zelf het voorbeeld van de constitutie van een religie. Deze wordt niet geconstitueerd uit de fysische, tijd-ruimtelijke beschrijving, maar uit de voorstellingen, gevoelens, gedachten en wilsacten van de participerende individuen, waarbij ook hun geschriften, beeldhouwwerken en gebouwen als hulp kunnen dienen (herinner: fysische documentaties zijn artefacten van het levend worden van de geistige objecten in individuen). Carnap constitueert religie helemaal niet naïef, maar vanuit de psychische manifestaties die gepaard gaan met de religieuze ervaring en de fysische documentaties waarin die ervaring levend wordt. Dat daarbij geen onderscheid gemaakt zou kunnen worden tussen profane en religieuze handelingen is niet correct: de zeer exacte structurele definiëring heeft precies tot doel een onderscheid te maken tussen het profane en het religieuze op basis van psychische toestanden, als disposities van individuen in de context van een religieuze handeling. Indien er geen onderscheid gemaakt zou kunnen worden, zouden beide soorten handelingen immers op eenzelfde manier in het systeem gedefinieerd zijn en zou er helemaal geen geconstitueerde religie kunnen zijn. Carnap heeft misschien geen geesteswetenschappelijk apparaat ter beschikking waarmee hij de exacte aard van de constitutie kan opstellen (uit de Aufbau blijkt dat een Diltheyiaans idee duidelijk meespeelt),

178 Als Cassirer de Aufbau had gelezen, zou hij de passages over de geisteswissenschaften niet over het hoofd hebben kunnen zien, zeker niet wanneer hij specifiek Carnap probeert te bekritisieren door een bespreking van het statuut van de humane wetenschappen. Omdat de erudiet Cassirer Carnap waarschijnlijk niet verkeerd had geïnterpreteerd, indien hij de Aufbau had geconsulteerd en hij nergens in zijn kritiek op Carnap verwijst naar de Aufbau, wordt er van uitgegaan dat Cassirer de Aufbau niet gelezen heeft.

179 Cassirer, *Zur Logik der Kulturwissenschaften. Fünf Studien*, 45.

maar dat was ook nooit zijn bedoeling. Daarvoor zijn er specialisten die meewerken aan het project van een 'Gesamtwissenschaft', vorsers binnen het nieuwe (epistemo)logische project van de Aufbau. Dit toont opnieuw het verschil aan in de manier waarop Carnap omgaat met de geesteswetenschappen: zij zijn een onderdeel in een groots project dat geünificeerd is onder constitutietheorie, namelijk de vraag naar één logisch, structureel systeem. Daarin kan men wel objectieve kennis vergaren over religie, onderscheiden maken tussen verschillende soorten religies, religieuze objecten binnen verschillende samenlevingen en de rol van die objecten in handelingen. Men kan echter niet de vraag stellen naar het statuut van religie als een vorm van menselijke betekenisgeving, als een vorm van 'geistige' activiteit. Dat soort van vragen introduceert immers een cognitieve activiteit, een 'geistige Aktion', wat onmogelijk zelf geconstitueerd kan worden. Vragen over menselijke betekenisgeving maken deel uit van het metafysische, dogmatische domein dat Carnap uit de wetenschappen wil bannen. Daarover kan men toch niet argumenteren op zo'n manier dat men het ten gronde eens kan worden. Ook in 'Universalsprache' sluit Carnap zo'n schijnbegrippen uit, zoals 'objektiver Geist' en 'Sinn der Geschichte'.¹⁸⁰

Cassirer heeft dus enerzijds ongelijk dat Carnaps geesteswetenschappen niets meer zijn dan een verzameling van tijd-ruimtelijke gebeurtenissen, waarin geen interessante differentiaties meer aangebracht kunnen worden. Anderzijds stelt Cassirer terecht dat Carnap een specifiek soort vragen uitsluit, namelijk over het statuut van religie als menselijke, 'geistige' activiteit. Deze uitsluiting vindt Carnap echter geen probleem, omdat zij perfect past in de manier waarop hij de wetenschappen wilt behoeden voor een ondoorwaadbaar, metafysisch moeras waarin de ene filosoof na de andere zijn visie op de 'geistige' activiteit poneert, zonder dat dit tot overeenstemming leidt (wat niet verwonderlijk is, aangezien die activiteit niet logisch gedefinieerd kan worden en alles wat daar niet binnen valt, daarover kan niet gediscussieerd worden op zo'n manier dat het oplosbaar is).

Naast hun verschillende visie op het statuut van logica, hun visie op de ordende structuur en de constitutie van geistige/culturele objecten, kan ook gewezen worden op de verschillende manieren waarop beiden omgaan met het fenomeen van de 'Ausdruck'. Carnap gebruikt Ausdrucksbeziehung immers om toegang te krijgen tot het psychische domein, terwijl Cassirer de Ausdruckswahrnehmung gebruikt om een feit uit te drukken dat we altijd in onze waarneming al een wereld delen met andere mensen. 'Ausdruck' heeft voor beiden een gelijkaardige functie, het genereert de toegang tot de andere mens en zijn mentale gedachten. Alleen gaat het bij Carnap over een constitutionele, logische relatie tussen psychische toestanden en bepaalde fysische gebeurtenissen (heel specifieke gedefinieerde lichaamshoudingen, gelaatsuitdrukkingen, toonhoogtes, soorten taalgebruik, enz.). We kennen de andere mens slechts vanuit onze waarneming van alles wat hij doet en zoals

180 Carnap, "Die physikalische Sprache als Universalsprache der Wissenschaft," 451.

Carnap aangeeft, is deze constitutionele relatie één van de moeilijkste oefeningen binnen constitutietheorie.¹⁸¹ Voor Cassirer daarentegen is het een fenomenaal vertrekpunt van onze waarneming, van waaruit men vervolgens de abstractie kon maken tot de tijd-ruimtelijke dingen. Het is een symboliserende vorm die zich toont in de manier waarop wij ons uitdrukken. In de activiteit van de mens zelf toont zich de wereld die wij delen met anderen.¹⁸² Het fenomeen van de 'Ausdruck' heeft bij beiden dezelfde functie, maar zij is bij de ene louter een logische relatie en bij de ander een dynamische, actieve, mentale vorm. Cassirer omschrijft in het voorwoord van PSF 3 zijn project als volgt: '...die Erkenntnis nicht sowohl in ihrem Ergebnis, in ihrem bloßen Produkt, sondern in ihrem reinen Prozeß-Charakter, in der Art und Form des "Procedere" selbst, zu verstehen.'¹⁸³ Dit fundamentele verschil heeft zijn gevolgen voor de reikwijdte van vragen binnen de humane wetenschappen: kunnen vragen gesteld worden over betekenisgeving als menselijke activiteit of niet? Hier hebben we de tweede stap tot Cassirers cultuurwetenschappen bereikt: de objectiviteit van de cultuurwetenschappen is gegrond in het onontkenbare feit dat er in onze waarneming altijd een substraat van de uitdrukkingswaarneming achterblijft. Er is altijd een wereld voorhanden die wij delen met anderen. Deze wereld is niet opgebouwd uit tijd-ruimtelijke dingen, maar uit betekenisvolle objecten, uitdrukkingen van zingeving.

4.2.3 Culturele concepten

Tot hertoe heeft Cassirer alleen de objectiviteit van een culturele wereld verdedigd, maar heeft hij nog niet aangetoond hoe een wetenschap van de menselijke cultuur mogelijk is. Dit doet hij in de derde studie, *Naturbegriffe und Kulturbegriffe*, die zoals de titel aangeeft, het cultuurwetenschappelijke concept wil positioneren t.o.v. het natuurwetenschappelijke. Het is al enkele malen aangehaald dat Cassirer ondanks het feit dat hij beide wetenschappen verbindt met verschillende soorten van objectiviteit, gegrond in verschillende momenten van de waarneming, toch in staat is aan te geven op welke manier beiden een 'wetenschap' genoemd kunnen worden. Dit wordt mogelijk gemaakt door het wetenschappelijke concept in het algemeen te karakteriseren als een subsumptie van individuele elementen onder algemene. Het wetenschappelijke concept drukt eigenlijk Cassirers notie van objectiviteit zelf uit, aangezien hij objectiviteit begrijpt als de mogelijkheid om via een regel unificatie teweeg te brengen onder diverse elementen (zie supra). Het natuurwetenschappelijke concept is daar

181 §21 spreekt hij over de moeilijke opdracht iets zinvol te doen met hersentoestanden (wat vandaag nog steeds een belangrijk thema is), ook de relatie tussen uitdrukkingen en gedachten staat nog ver van enig fundamenteel inzicht. Vooral de relatie tussen tekengeving en denken is een probleem van onoverzienbare omvang. Geen van de drie vormt echter een fundamenteel probleem voor het psychische domein.

182 Im Gebrauch der Sprache, im künstlerischen Bilden, im Prozeß des Denkens und Forschens drückt sich je eine eigene Aktivität aus, und erst in ihr finden sich Ich und Du, um sich gleichzeitig von einander zu scheiden. Cassirer, *Zur Logik der Kulturwissenschaften. Fünf Studien*, 54.

183 Cassirer, *Philosophie Der Symbolischen Formen 3: Phänomenologie Der Erkenntnis*, VII.

slechts één voorbeeld van: het drukt de relatie tussen particulier en universeel uit a.d.h.v. wiskundige wetten. Er zijn echter nog andere manieren waarop een wetenschap het probleem van subsumptie kan oplossen.

Wir verstehen eine Wissenschaft in ihrer logischen Struktur erst dann, wenn wir uns klargemacht haben, in welcher Weise sie die Subsumption des Besonderen unter das Allgemeine vollzieht. Aber in der Beantwortung dieser Frage müssen wir uns vor einem einseitigen Formalismus hüten. Denn es gibt kein generelles Schema, auf das wir uns hier beziehen und berufen könnten. Die Aufgabe besteht für alle Wissenschaften in gleicher Weise; aber ihre Lösung schlägt sehr verschiedene Wege ein.¹⁸⁴

Cassirer geeft zelf de voorbeelden van structurele vormen in taal en kunst aan als mogelijke culturele concepten, zij proberen los van historische vragen of waardeoordelen te bepalen wat het is om een taal of een bepaalde kunststijl te zijn via structurele beschrijving¹⁸⁵. Deze structurele vormen kunnen dan vervolgens gebruikt worden om interessante historische inzichten over de evolutie in taal en kunst duidelijk te maken of om waardeoordelen te vormen over bepaalde kunststijlen en taalevoluties, maar ze zijn zelf niet inherent betrokken op historische inzichten of waarden. Wanneer Rickert zijn cultureel concept begrijpt als 'Wertbeziehung' van een object op algemeen geldende waarden in een cultuur, begrijpt hij de aard van het culturele concept verkeerd. Het culturele concept moet eerst geconstitueerd worden voor er een waardeoordeel over uitgesproken kan worden.¹⁸⁶

Cassirer noemt zijn voorbeelden in de taal- en kunstwetenschappen 'stijl- en vormconcepten' en stelt hen apart van het subsumptieschema van de natuurwetenschappen, dat strikt nomothetisch werkt. Daarin kan er immers nooit een afwijking zijn t.o.v. de algemene wet: ofwel is de algemene wet fout ofwel moet het object anders beschouwd worden. Het natuurwetenschappelijke concept determineert alle objecten die eronder vallen volledig. De culturele concepten daarentegen behoeven een veel minder strikte behandeling: zij karakteriseren de individuen, zonder ze te determineren.¹⁸⁷ Cassirer geeft hiervoor het

184 Cassirer, *Zur Logik der Kulturwissenschaften. Fünf Studien*, 73.

185 Ibid., 66.

186 Ibid., 67.

187 Ibid., 77. Cassirer gebruikt de naam 'ideaaltype' zelf niet en verwijst ook niet naar Weber, maar de parallelie tussen beiden is natuurlijk wel aanwezig. Ook Weber gaf het voorbeeld van de grammatica van een taal als ideaaltype, dat een taal karakteriseerde, maar niet iedere mogelijke uitspraak deterministisch vastlegde. Of Weber evenzeer als Cassirer de nadruk legde op het feit dat het ideaaltype als concept noodzakelijk is om culturele objecten mogelijk te maken, zou een grondige studie moeten duidelijk maken van de manier waarop Weber het 'ideaaltype' gebruikt. Rudolf Makkreel maakt in zijn behandeling van de verschillen tussen Dilthey en de neokantianen te weinig het onderscheid tussen Cassirer en Rickert (Weber) in hun theorie over cultuurwetenschappen. Cassirers ideaaltype is geen abstractie van de individualiteit van concrete levende personen, maar stelt ons in staat om concrete levende personen als objecten van onze theorie te kunnen constitueren. Dat Michelangelo als renaissance mens ten tonele kan

typische voorbeeld van de 'renaissance-mens' bij Jacob Burckhardt. Daar wordt het immers duidelijk dat de grote individuen uit het 15de eeuwse Italië niet allemaal onder eenzelfde wetmatigheid vallen: zij handelen op verschillende en zelfs tegenstrijdige wijzen. Het concept van de renaissance-mens is echter in staat om precies deze individuen te verenigen, ondanks hun onderliggende verschillen:

...daß jeder von ihnen in seiner Weise am Aufbau dessen mitwirkt, was wir den "Geist" der Renaissance oder die Kultur¹⁸⁸ der Renaissance nennen. Es ist eine Einheit der Richtung, nicht eine Einheit des Seins, die damit zum Ausdruck gebracht werden soll. Die einzelnen Individuen gehören zusammen – nicht weil sie einander gleichen oder ähnlich sind, sondern weil sie an einer gemeinsamen Aufgabe mitwirken, die wir gegenüber dem Mittelalter als neu und die wir als den eigentümlichen "Sinn" der Renaissance empfinden.¹⁸⁹

Alle cultuurconcepten zorgen voor unificatie tussen individuele objecten volgens Cassirer omdat zij gekarakteriseerd kunnen worden als 'Sinnbegriffe'. Zij tonen aan hoe het culturele object het resultaat is van symbolische betekenisproductie die karakteristiek is voor een tijdsgewricht. Cassirers culturele concepten kunnen wel beschreven worden als structuren in taal of kunst, maar daar eindigt het niet: het project bestudeert verschillende structuren als verschillende manieren waarop een bepaalde symbolische vorm zich kan uiten en het bestudeert ook de interne eenheid tussen de verschillende symbolische vormen om de 'Geist' van een tijdperk te ontdekken. Cassirers culturele concept is dus sterk verbonden met zijn visie op de objectiviteit van de culturele objecten, als resultaten van symbolische vormen, die verschillende manieren zijn waarop een mens zich een geordende, intersubjectief toegankelijke wereld scheppen kan. Het onderscheid tussen de werking van het cultuurwetenschappelijke concept en het natuurwetenschappelijke concept drukt voor Cassirer de verschillen uit tussen de twee momenten binnen de waarneming. De tweevoudige richting van de waarneming als grond voor twee verschillende manieren om objectiviteit te bereiken,

verschijnen wordt mogelijk gemaakt door het concept van de 'renaissance-mens'. Het ideaaltype als concept vormt dus nooit een afbeelding of abstractie van het culturele object, maar maakt het juist mogelijk. Rickert daarentegen blijft in de knoel zitten, omdat hij vastzit in een abstractiologica. Makkreel maakt dit fundamentele onderscheid te weinig. Makkreel, "Wilhelm Dilthey and the Neo-Kantians," 435–440.

188 Merk op dat Cassirer hier cultuur begrijpt als een bepaalde configuratie van de 'geistige' activiteit, die karakteristiek genoemd kan worden voor een tijdsgewricht. Bijv. de kennisvorm van de renaissance is een andere dan die van de middeleeuwen, de kunstvorm enz... Daaruit kan men de 'Geist' van de renaissance vormen. In hoeverre Cassirer hiermee afwijkt van Hegel is niet zo gemakkelijk aan te geven; Cassirer zelf begrijpt zijn project van PSF in zekere zin als een fenomenologie van de Geest. Hiermee is de vraag verwant hoe Cassirer precies het statuut van de symbolische vormen als geistige activiteit begrijpt; dit is immers niet langer het resultaat van een zuiver constituerend subject. De 'metafysische' problemen die Carnap wilt vermijden, zijn nog maar net begonnen...Hoel, "Cassirer's Dynamic Conception of Form," 202.
189 Cassirer, *Zur Logik der Kulturwissenschaften. Fünf Studien*, 76.

enerzijds in de richting van de ander als een 'Jij' en anderzijds in de richting van het 'Ding', vertaalt zich in een andere conceptuele vorm voor de respectievelijke wetenschappen. Voor de natuurwetenschappelijke concepten verwijst Cassirer daarbij naar Kants *Kritik der reinen Vernunft*, waarin de fysieke werkelijkheid aan bepaalde voorwaarden moet voldoen: zij wordt gevat onder een algemene, systematische samenhang, in ruimte en tijd. De culturele wereld daarentegen is in de eerste plaats een wereld van betekenis. 'Wir leben in den Worten der Sprache, in den Gestalten der Poesie und der bildenden Kunst, in den Formen der Musik, in den Gebilden der religiösen Vorstellung.'¹⁹⁰ Zoals in 4.1 reeds aangehaald, is dit leven enkel een intuïtieve vorm waarin we elkaar kennen en is het precies de taak van de cultuurwetenschappen de totaliteit te doorgronden van de vormen waarin het menselijke leven zich voltrekt.¹⁹¹

Het resultaat van deze visie op de cultuurwetenschappen laat zich onmiddellijk zien in de manier waarop een discipline als de geschiedenis gerecupereerd wordt binnen het project. De historische kennis is weliswaar onontbeerlijk in de studie van de totaliteit van vormen, maar vormt geen doel op zichzelf. 'Die Aufgabe der Geschichte besteht nicht lediglich darin, daß sie uns vergangenes Sein und Leben kennen lehrt, sondern daß sie es uns deuten lehrt.'¹⁹² Het nieuwe culturele concept heeft implicaties voor de doelstelling van de cultuurwetenschappen: zij moeten voor ons de pluraliteit in de wereld van betekenis duidelijk maken.

4.2.4 Conclusie

In drie stappen werden de cultuurwetenschappen en hun concepten bereikt. Eerst was het nodig het rijk van de objectiviteit uit te breiden naar andere symbolische vormen, dan de natuurwetenschappelijke: niet alleen via natuurwetenschappelijke ordening van objecten in een wiskundige ruimte en tijd, kan een objectieve orde bereikt worden waarin mensen een werkelijkheid delen. Er zijn andere symbolische vormen die ook de objectiviteit kunnen genereren. Het is daarom nodig de totaliteit van de geistige activiteit van de mens te beschouwen, precies het project van PSF. Vervolgens heeft Cassirer uit de mogelijkheid van verschillende vormen van objectiviteit geargumenteed dat de onuitwisbare primordialiteit van de uitdrukkingswaarneming als grond kan dienen voor een nieuwe vorm van wetenschap. Deze vertrekt niet vanuit de intersubjectieve tijd-ruimtelijke objecten, maar gebruikt een andere waarnemingsvorm om objecten van menselijke betekenisgeving te constitueren. Omwille van de andere vorm van objectiviteit, als het resultaat van een alternatieve geistige activiteit, heeft deze nieuwe vorm van wetenschap ook een andere conceptuele structuur nodig. Stijl- en vormconcepten dienen zich aan als alternatieven voor het determinerende,

¹⁹⁰ Ibid., 79.

¹⁹¹ Ibid., 80.

¹⁹² Ibid.

wiskundige natuurwetenschappelijke concept: zij zijn in staat culturele objecten te unificeren a.d.h.v. de gemeenschappelijke betekenis die zij hebben in het geheel van de culturele wereld. Desalniettemin is Cassirer in staat de eenheid van de wetenschappen te behouden door de gemeenschappelijke aard van zowel het natuur- als cultuurwetenschappelijke concept aan te duiden, nl. de gedeelde structuur van subsumptie. Hiermee zijn de drie stappen aan het begin van dit hoofdstuk voltrokken. Nu zal blijken dat de drie vragen van het begin reeds opgelost zijn:

a) Carnaps systeem komt volgens Cassirer tekort, omdat het een systeem is waar de culturele objecten gereduceerd moeten worden tot fysische objecten. De enige taal van de wetenschap is voor Carnap een fysicistische taal. Carnap begrijpt niet dat er verschillende manieren zijn waarop objectiviteit mogelijk is en ontkent de uitdrukingswaarneming als een factum dat ons toegang verschaft tot een wereld die we met anderen delen, een wereld van betekenis.

b) PSF is de achtergrond van a) omwille van de uitbreiding van de notie van objectiviteit tot de andere symbolische vormen, samen met de nadruk op de primordialiteit van de uitdrukingswaarneming en het mythische denken t.o.v. de theoretiserende abstractie van de dingwaarneming.

c) Carnap en Cassirer verschillen van mening omdat beiden een 'logica' van de humane wetenschappen anders begrijpen. Carnap ziet het als een formele taak waarbij de verschillende manifestatie -en documentatierelaties logisch uitgewerkt moeten worden. Cassirer begrijpt het als een studie van de manier waarop men via verschillende symbolische vormen als geistige activiteit tot objectiviteit kan komen. Statische logica tegenover dynamisch denken. Beide systemen leveren echter de noodzakelijke objectiviteit voor de humane wetenschappen, maar vullen deze anders in, waardoor de praktische doelstellingen van de humane wetenschappen ook anders ingevuld zullen worden. Word vervolgd in hfst. 5...

4.3 Opmerkingen over de Carnap-Cassirer Forschung

In dit onderdeel wordt kort ingegaan op het werk van een aantal mensen die de relatie tussen Carnap en Cassirer van PSF besproken hebben. Wanneer eenmaal een ruimere blik is ingenomen, bestaat altijd het risico dat de exclusievere aanpak overkomt als een vernauwend en eng denken. Op Carnap-Cassirer toegepast, is het heel gemakkelijk om te besluiten dat Cassirer gelijk had het spectrum van de filosofie open te trekken tot het bestuderen van een veelvoud van symbolische vormen, naast het natuurwetenschappelijke wereldbeeld, waardoor Carnap overkomt als een bekrompen physicalist. Eens ZLK gelezen, is het gemakkelijk om mee te stappen in Cassirers kritiek. Indien men echter wil aangeven hoe Carnap en Cassirer even consistente visies hebben op de cultuurwetenschappen en hoe elk van de twee kritiek op de ander kan hebben, is het nodig de vernauwende blik op het debat tegen te gaan. Dit hoofdstuk moet duidelijk maken dat Carnap sinds Cassirers kritiek altijd in de hoek van de bekrompen physicalist is beland, terwijl dit nergens voor nodig is: op z'n minst in de Aufbau is het project van de geesteswetenschappen even ambitieus en even serieus als dat van de natuurwetenschappen. De kritiek die hier geuit wordt op de verschillende auteurs, is in zekere zin een toevoeging aan hun werk waarin de koorddanser Carnap, die in deze masterproef ontdekt werd, aan het woord wordt gelaten.

Ikonen beschrijft in haar artikel over Cassirers 'kritiek van cultuur' dat het Cassirers bedoeling was de rechtmatige grenzen aan te geven van de verschillende symbolische functies, waarbij hij enerzijds het dogmatisme van de Lebensphilosophie wil vermijden en anderzijds het scepticisme van de logisch-positivisten. Beide posities zijn immers polen van een dualistische visie op het fenomeen van de Ausdruck. De Lebensphilosophie meent dat we een directe, ongemedieerde relatie hebben met het leven dat we delen met anderen. Voor hen is alleen de uitdrukkingswaarneming de directe realiteit en vormt de conceptuele kennis de abstractie. Daartegenover ontkent de logisch-positivistische positie de uitdrukkingsfunctie alle realiteit, terwijl alle betekenis afgeleid moet worden uit de fysische werkelijkheid.¹⁹³ Cassirers 'kritiek van cultuur' is vervolgens in staat zowel het scepticisme als het dogmatisme i.v.m. de uitdrukkingsfunctie te vermijden door transcendentiaal de objectiviteit van de uitdrukkingservaring te onderzoeken en dus aan te geven wat de grenzen zijn van het legitieme gebruik van de uitdrukkingsfunctie, zonder haar objectiviteit te ontzeggen.¹⁹⁴ Ikonens argument probeert vooral aan te tonen hoe Cassirer zelf zijn project van PSF begreep als een uitbreiding van Kants methode en in die zin heeft zij ook gelijk door de positie van het logisch-

¹⁹³ Ikonen, "Cassirer's Critique of Culture," 195–199.

¹⁹⁴ Ibid., 199.

positivisme, aangetoond via Carnap, gelijk te stellen aan een fysicalistisch reductionisme dat sceptisch was ten aanzien van de uitdrukkingsfunctie. Cassirer begreep Carnap immers precies op die manier. Los van Cassirers zelfbegrip, is het echter nodig aan te tonen wat het echte meningsverschil tussen beide filosofen was en wat voor deze masterproef nog belangrijker is, welke gevolgen dit heeft voor hun visie op de humane wetenschappen. Daarom is het nodig het idee van een simplistisch reductionisme los te koppelen van ons beeld over Carnap: we moeten precies voorbij de plat gestreken paden treden om te komen tot het interessantste materiaal. Het volgende citaat van Ikonen over Carnap moet daarom bijgesteld worden:

The statements concerning other minds fall under the same category with the metaphysical propositions. In Pseudo-problems¹⁹⁵ Carnap argues that there is no way of empirically verifying propositions concerning the other's state of mind, like another's pain. The only verifiable, and therefore meaningful, knowledge we can have of others' experiences is by observing their physical behavior.¹⁹⁶

Allereerst lijkt Ikonen Carnaps positie te presenteren als een contradictie: hoewel alle proposities over andere geesten metafysisch en dus zinloos zijn, kunnen we toch kennis hebben over de ander via fysische observaties. In de *Aufbau* bestaat het volledige anderspsychische domein uit proposities over de mentale toestand van andere mensen en dit is een zeer rijk domein dat emoties, wilsacten, overtuigingen, enz. insluit. Het klopt dat Carnap deze constitueert uit fysische gedragingen, maar daarnaast ook uit fysische objecten zoals boeken of brieven die andere mensen schrijven. Een behavioristisch operationalisme is de *Aufbau* totaal vreemd: er kan zinvol gesproken worden over psychische processen bij andere mensen. Als je daar het anti-reductionistische aspect van de *Aufbau* aan toevoegt, laat de vraag zich stellen hoe men Carnaps 'scepticisme' over de *Ausdruck* moet begrijpen: hij gebruikt immers 'Ausdruckbeziehung' om tot de bewustzijnsprocessen van de ander te komen. Toch heeft Ikonen ook gelijk dat Carnap altijd bepaalde proposities uitsluit als metafysisch, er is inderdaad een zeker scepticisme over de uitdrukkingsfunctie. Om te begrijpen wat dit scepticisme inhoudt, is het nodig te beseffen dat zelfs Cassirer het waarschijnlijk met Carnap eens zou zijn dat we slechts toegang hebben tot de ervaringen van de ander door observatie van hun fysisch gedrag.

195 *Scheinprobleme in der Philosophie* werd samen met de *Aufbau* gepubliceerd en vormt een concrete toepassing van het constitutiesysteem op een aantal metafysische vraagstukken. In wezen staat er niets anders in t.o.v. de *Aufbau*. In §4 herhaalt Carnap bijvoorbeeld de mogelijkheden om tot kennis over bewuste en onbewuste bewustzijnsprocessen van een ander te komen: via zijn lichaamsuitdrukkingen, via zijn mededelingen, via voorafgaande kennis van zijn karakter. Skepsis over de toegang tot het denken van de ander is hier helemaal niet te bespeuren. Carnap, *Der Logische Aufbau Der Welt - Scheinprobleme in Der Philosophie*.

196 Ikonen, "Cassirer's Critique of Culture," 197.

Ein Kulturobjekt hat, wie jedes andere Objekt, seine Stelle in Raum und Zeit. Es hat sein Hier und Jetzt, es entsteht und vergeht. Und soweit wir dieses Hier und Jetzt, dieses Entstehen und Vergehen beschreiben, brauchen wir über den Kreis physischer Feststellungen nicht hinauszugehen. Auf der andern Seite aber erscheint in ihm eben das Physische selbst in einer neuen *Funktion*. Es "ist" und "wird" nicht nur, sondern in diesem Sinn und Werden "erscheint" ein anderes.¹⁹⁷

De uitdrukkingsfunctie is geen telepathisch contact dat gelegd wordt met andere wezens, zij gaat niet voorbij de ingesloten cirkel van de fysische wereld om toegang te krijgen tot een rijk daar voorbij. In de activiteit van het bewustzijn toont zich echter de fundamentele gespletenheid van onze ervaring, de twee momenten van het 'Ik-Jij' en het 'Ik-Het'. De uitdrukkingswaarneming voegt aan de fysische wereld een extra dimensie toe, namelijk de wereld van menselijke betekenisgeving. Ook Carnap voegt een extra dimensie toe aan zijn constitutiesysteem met het anderspsychische domein, alleen is dit voor Carnap geen specifieke *functie* van een cognitieve activiteit. De ander 'verschijnt' niet, hij wordt als structureel element toegevoegd aan het systeem. Carnaps scepticisme m.b.t. de uitdrukkingsfunctie gaat niet over de mogelijkheid om kennis te verwerven over de psychische inhoud van de ander, het gaat over het statuut van de constitutie van de ander. Voor Carnap is deze constitutie nooit het resultaat van een speciale mentale functie, van een aparte cognitieve activiteit van de mens. Dit is allesbehalve een filosofische *fait-divers*: het resulteert in een compleet andere taak voor de humane wetenschappen. Thomas Mormann begrijpt dit verschil tussen beiden veel beter:

According to Cassirer, logical empiricism was deeply "un-kantian" in that it put foundational "structure" at center stage, neglecting the role of "function".¹⁹⁸

As Cassirer pointed out, the concept of culture, however, cannot be detached from the fundamental forms and directions of human activity: in the general framework of a philosophy of culture "being" can be apprehended only in terms of "doing".¹⁹⁹

Mormann verbindt deze conclusie met het 'theoretische karakter' van de logisch-positivisten: zij weigerden ieder zogenaamd 'praktisch' probleem op te nemen en verwezen deze door naar het domein van 'Lebensgefühl'. Mormann geeft verder niet zoveel uitleg en besluit dat het virtuele debat tussen Carnap en Cassirer misschien niet zo representatief is

¹⁹⁷ Cassirer, *Zur Logik der Kulturwissenschaften. Fünf Studien*, 45–46. mijn cursivering.

¹⁹⁸ Mormann, "A Virtual Debate in Exile," 161.

¹⁹⁹ *Ibid.*, 162.

voor de analytisch-continentale split.²⁰⁰ Carnaps weigering om iets te zeggen over 'Lebensgefühl' of 'Geistige Aktion' heeft een dieper liggende oorzaak dan louter de weigering om 'praktische' aspecten van het leven of wetenschap op te nemen: het gaat over een weigering om mee te stappen in een 'metafysisch' debat over menselijke, mentale activiteit, waar men toch niet rationeel kan uit geraken. Carnap is zozeer bekommerd om rationeel spreken dat hij het niet wil blootstellen aan een eindeloze strijd. Mormann begrijpt Carnaps scepticisme over de uitdrukkingsfunctie als een weigering om kennis over andere subjecten op te nemen. Carnap zou zogezegd enkel kennis over de ander willen toelaten via radicaal behaviorisme, een ontkenning dus van de mogelijkheid iets te zeggen over bewustzijnsinhouden.²⁰¹ Ook Mormann is op die manier slachtoffer geworden van Cassirers kritiek op Carnap. De sceptische houding van Carnap die als het ware retorisch door Cassirer in het leven werd geroepen om zich als kantiaan te positioneren tussen het dogmatisme van de lebensphilosophie en het scepticisme van de logisch-positivisten, wordt steeds gezien als een ontkenning van kennis over de ander (wat de Aufbau manifest tegenspreekt en wellicht ook 'Universalsprache'²⁰²). Aangezien Carnap zowel voor Scheinprobleme als voor Universalsprache telkens de Aufbau als achtergrond neemt om zijn positie te verduidelijken, zonder verder te benadrukken dat zijn notie van terugvoering anti-reductionistisch is, en Cassirer precies die twee werken als voorbeelden neemt van Carnaps positie, zonder wellicht de Aufbau te hebben gelezen, blijft de nagel die Cassirer heeft geklopt bij iedereen steken.

Vanuit het programma van de Aufbau is er echter veel wetenschappelijke kennis te vergaren over de mens en zijn maatschappij, alleen niet over het statuut van culturele objecten als vormen van betekenisgeving. Aan de hand van die kennis over mens en maatschappij is het misschien mogelijk om waardeoordelen feitelijk in te perken. Relaties tussen waarden en feiten kunnen door logische analyse van waardeoordelen misschien aangetoond worden en samen met de wetenschappelijke kennis in domeinen van mens en maatschappij waar iedereen het over eens kan worden, is men misschien in staat vooruitgang te boeken in het domein van de ethiek. In een interview uit 1964 zegt Carnap het volgende:

I believe that if one pays careful attention to the differences between factual and value questions, then one better proceeds as follows: begin with clearing up the differences in views about facts and only when one has reached agreement in the most important points of this sort start with the discussion of the real value

200 Ibid., 163–164.

201 Ibid., 158.

202 Carnap verwijst expliciet naar de Aufbau en Scheinprobleme, om de terugvoering van het psychische naar het fysische te begrijpen. Carnap, "Die physikalische Sprache als Universalsprache der Wissenschaft," 451. Of Carnap ook nog in 'logical foundations' op eenzelfde manier deze terugvoering begrijpt, is een andere vraag. Voor het eerst duikt behaviorisme daar als belangrijke piste op, naast bijv. de betwistbare, maar niet a priori uitgesloten introspectieve methode. Carnap, "Logical Foundations of the Unity of Science," 402.

questions. I believe that in this way philosophy will not help us decide the value questions themselves in one way or another, but it will help us to find a clearer basis for the discussion of those questions.²⁰³

Voeg daar wat opmerkingen over 'action-research' en Apostels ambitieuze geest aan toe en plots verschijnt hier één vorm van wat men moraalwetenschappelijk onderzoek zou kunnen noemen. Een meer ethische impuls om de eindeloze metafysische disputen over geistige activiteit uit de wetenschappelijke praktijk te houden, kan men moeilijk vinden: het inperken van de onderdeterminatie van ethische oordelen slaagt enkel wanneer de feitelijke basis zelf niet volledig en eindeloos ondergedetermineerd is en dat is precies het risico van die metafysische discussies. Het benadrukken van de eventuele redenen waarom bepaalde claims over geistige activiteit uit het wetenschappelijke domein gehouden worden, is zeer belangrijk. Het Cassirer-perspectief duwt Carnap immers in een sceptische positie waar niet veel kracht meer lijkt uit te komen in het voordeel van mens en zingeving. De situatie is precies het omgekeerde: vragen over mens en zingeving kunnen misschien vooruitgeholpen worden door metafysische vragen over die zingeving uit het wetenschappelijke domein te houden.

Ook Michael Friedman neemt het Cassireriaanse perspectief op de zaak in, wanneer hij het volgende zegt:

Rather, the language of physics is privileged, for Carnap, because the exactness and precision of the mathematical representation employed therein make it an exemplary vehicle for the kind of purely formal meaning Carnap hopes to capture in purely structural definite descriptions. In other words, mathematical physics is privileged, for Carnap, because it provides the most highly developed example of what Cassirer calls the significative function of symbolic meaning.²⁰⁴

Hiermee zijn we natuurlijk echt tot de kern van de zaak doorgedrongen. Dat de taal van fysica geprivilegieerd is bij Carnap, lijkt duidelijk. Enerzijds vormt het fysische domein de basis voor de belangrijke procedure van de intersubjectivering van het systeem in de Aufbau, anderzijds verdedigt Carnap in 'Universalsprache' de unificatie van de wetenschappen door te stellen dat alle wetenschappen geformuleerd kunnen worden in de taal van de fysica. De vraag blijft echter wat het precieze statuut van dit privilege uitmaakt. Hierboven werd verdedigd dat dit een pragmatisch privilege is: de wiskundige formulering van de fysica leent zich gemakkelijk voor de zuiver structurele definiëring, terwijl andere domeinen nog in die richting ontwikkeld moeten worden. Desalniettemin zijn er op het niveau van constitutietheorie verschillende mogelijke basissen, naast de fysische, die principieel niet aan de kant te

²⁰³ Uebel, "Carnap, Philosophy and 'Politics in Its Broadest Sense'," 143.

²⁰⁴ Friedman, *A Parting of the Ways*, 125.

schuiven zijn. Constutietheoretisch gezien is er dus geen enkel criterium om de taal van de fysica te bevooroordeelen, behalve een louter pragmatisch voordeel dat het heeft in de vooruitgang van een 'Gesamtwissenschaft', die niet de luxe heeft om te wachten tot men in de psychologie en de geesteswetenschappen eindelijk een structureel gedefinieerd netwerk van concepten begint te gebruiken. Friedman vergelijkt in het citaat hierboven de gepriviligeerde taal van de fysica bij Carnap met de significantieve functie bij Cassirer, om vervolgens aan te geven dat Cassirer het spectrum van objectiviteit genererende functies uitbreidt.

De taal van de fysica kan voor Carnap echter niet gelijk gesteld worden met de significantieve functie van Cassirer, omdat deze laatste een uitdrukking is van een geistige activiteit. Cassirers symbolische vormen als geistige activiteiten zijn eigenlijk niets anders dan de dynamische werking van structuren die verschillende betekenisgevende processen mogelijk maken. Door de nadruk te leggen op het proces karakter en het dynamische motief kunnen zij zelf niet structureel-logisch gedefinieerd worden. Precies de onmogelijkheid om logische structuren als het resultaat van functies te beschouwen, onderscheidt Carnaps positie over de logische structuren als mogelijkheidsvoorwaarden voor objectiviteit, van Cassirers objectiviteit genererende functies. Voor Carnap is Cassirers positie dan ook zuivere metafysica. Friedmans vergelijking is slachtoffer van het Cassireriaanse perspectief, omdat hij de positie van de Aufbau beschrijft als een onderdeel van Cassirers project, terwijl Carnap juist de logische inhoud zuivert van de metafysische claims, die toch nooit kunnen leiden tot eensgezindheid. Deze inperking van de notie van objectiviteit tot logische structuur heeft echter niet noodzakelijk tot gevolg dat er geen zinvolle vragen meer gesteld kunnen worden over culturele objecten: in de Aufbau vallen er nog claims te maken over geistige objecten. Cassirers belangrijkste verwijt aan het adres van Carnaps was echter precies dat geen enkele claim over eender welk cultureel object nog gemaakt kon worden, voorbij zuivere tijd-ruimtelijke beschrijving. Nu blijkt dat dit wel nog het geval is, kunnen beide partijen als evenwaardige posities met eigen voor-en nadelen gepresenteerd worden.

5 Twee maal objectieve wetenschappen, twee verschillende gezichtspunten

5.1 Over diversiteit en eenheid

De vraag of en hoe de humane wetenschappen objectiviteit kunnen bereiken, is niet van alle tijden, maar is sterk verbonden met de opkomst van een aantal nieuwe epistemische praktijken in de 19de eeuw, zoals geschiedenis en filologie. Deze disciplines eigenden zichzelf een groter zelfbewustzijn toe en claimden hun autonomie t.o.v. de reeds aanwezige natuurwetenschappen. De opkomst en groei van een veelvoud van deze disciplines bracht de epistemologische problematiek van hun objectiviteit met zich mee en de daarmee verbonden vragen over hun methode, conceptvorming en studieobject. Al snel benadrukten bepaalde epistemologische theorieën de eigenheid van deze nieuw soorten wetenschappen, terwijl anderen pleitten voor een volledige reductie tot de natuurwetenschappen en hun methodes. Een zeer invloedrijk filosoof/geesteswetenschapper als Wilhelm Dilthey speelde hierin een belangrijke rol, omdat hij het geesteswetenschappelijke object plaatste op het niveau van de direct geleefde ervaring, i.t.t. tot het natuurwetenschappelijke object, dat altijd een abstractie was van deze ervaring. Daarnaast lag hij ook aan de basis van een eigen geesteswetenschappelijke methode, het 'verstehen', dat het geistige object in de context van geleefde ervaring moest bestuderen.

Een andere vorm van radicale splitsing is terug te vinden bij de Badense neokantianen: de natuurwetenschappen abstraheren van de menigvuldigheid van sensaties door algemeen geldende wetten op te stellen, terwijl de cultuurwetenschappen hun concepten vormen door de individuele gevallen te plaatsen binnen een teleologisch kader. Het culturele concept plaatst objecten immers onder de culturen/waardepatronen waarin zij voortkomen, en is dus inherent waardegeladen. Dilthey en de Badense neokantianen hebben gemeen dat zij een sterke scheiding doorvoeren tussen twee vormen van wetenschappen, zonder bekommerd te zijn om de wetenschappelijke eenheid die hen in naam althans verbindt. Zo bieden zich twee totaal verschillende vormen van kennis aan: het natuurwetenschappelijke denken enerzijds en het denken van de humane wetenschappen anderzijds. In het spectrum van mogelijkheden om met de nieuwe, epistemologische problematiek om te gaan, behoort naast radicale scheiding ook radicale reductie tot de mogelijkheden, zodat bijv. de grens van wetenschap geplaatst moet worden bij de verklarende structuur van een mathematische wet. De twee protagonisten van deze thesis hebben gemeen dat zij een positie proberen te vinden tussen

de scheiding en de reductie, waarin zowel de eenheid als de diversiteit binnen de verschillende vormen van wetenschap gewaarborgd kan worden. In die zin zijn Rudolf Carnap en Ernst Cassirer beiden 'koorddansers'. Toch vertrekken zij vanuit verschillende beweegredenen om enerzijds de reductie van de humane wetenschappen tot de natuurwetenschappen te vermijden en anderzijds een totale ontkoppeling tussen beide soorten wetenschappen uit de weg te gaan.

5.1.1 Gesamtwissenschaft

Aan de ene kant heb je het logisch-positivistische project van een 'Gesamtwissenschaft' dat de diverse epistemische praktijken van de wetenschappen wil samenbrengen onder één project dat alle mogelijke vormen van objectieve kennis insluit. Het doel is alle vormen van spreken die kunnen leiden tot overeenstemming onder mensen te verzamelen, om zo eindeloze, onbeslechte disputen te vermijden. Deze werkelijk universele wetenschap moet voor de meeste logisch-positivisten en zeker voor Carnap in dienst staan van de mensheid; een sterk ethische en maatschappelijke impuls is ermee verbonden. Deze unificatie van de wetenschap moet volgens Carnap verlopen op een logische manier: alle wetenschappelijke objecten kunnen logisch omgezet worden naar uitspraken over één grondrelatie. De nieuwe, symbolische taal die dit teweeg kan brengen (het constitutiesysteem), heeft de nodige striktheid en helderheid in huis om misverstanden te vermijden. Kennis weergeven in natuurlijke taal laat immers te veel ruimte voor interpretatiemogelijkheden (o.a. metafysische verwarringen en daaruit voortvloeiende disputen). Unificatie impliceert echter geen reductie: de historicus en de literatuurwetenschapper worden niet verplicht zich te voegen naar een natuurwetenschappelijke methodiek of wiskundige taal. De objecten/concepten die binnen hun domein gebruikt worden, behouden volledig hun eigenheid en kunnen niet zomaar vervangen worden door psychologische of fysische objecten.

Het project van een 'Gesamtwissenschaft' heeft enkel zin, wanneer alle wetenschappelijke domeinen mee op de boot stappen en aangetoond kan worden dat zij hun plaats in het project krijgen. Deze bekommernis is, zoals hierboven aangegeven, een constante doorheen de Aufbau. Carnap kan deze moeilijke balans tussen terugvoering en reductie verwezenlijken door enerzijds logisch aan te tonen dat alle objectsferen in het systeem 'zuiver' zijn, i.e. objecten uit de ene sfeer kunnen objecten uit een andere niet vervangen in wetenschappelijke uitspraken. Anderzijds moet hij toegeven dat terugvoering impliceert dat de logische waarde van de verschillende proposities dezelfde moet zijn. Omdat terugvoering geen reductie is, maar de logische waarde bij terugvoering dezelfde blijft, maakt Carnap een onderscheid tussen de kenniswaarde en de logische waarde. Deze laatste vormt echter een cruciaal onderdeel voor de objectiviteit van wetenschappelijke uitspraken: het behoud van de logische waarde na terugvoering garandeert dat het betreffende object geconstitueerd kan worden

binnen het systeem vanuit de grondrelatie. De scheiding tussen de epistemische en logische waarde krijgt weinig verklaring en lijkt intuïtief contradictorisch. Men zou verwachten dat de kenniswaarde verbonden is met de objectiviteit van een uitspraak, maar binnen Carnaps behandeling is objectiviteit enkel verbonden aan de mogelijkheid tot logische constitutie. Hoewel er weinig meer te zeggen valt over deze merkwaardige scheiding, is het duidelijk dat zij de anti-reductionistische rol speelt die Carnap noodzakelijk acht voor het welslagen van zijn project. Ook in 'Scheinprobleme' en 'Universalsprache' die vaak als reductionistische posities afgedaan worden, verwijst Carnap zelf terug naar zijn terugvoering uit de Aufbau, en deze is niet reductionistisch: de verschillende objectsferen behouden hun volledige autonomie. Carnap vertrekt dus vanuit de eenheid die een constitutiesysteem logisch teweeg brengt en probeert daarin de diversiteit van de verschillende wetenschappen logisch aan te tonen.

5.1.2 Filosofie van symbolische vormen

Aan de andere kant heb je Ernst Cassirers positie die eenheid wil brengen binnen de verschillende wetenschappen door een gelijkenis aan te duiden in de diverse objectiverende vormen. Cassirer heeft niet de praktische, dwingende impuls die het carnapiaanse project van eenheid drijft, maar vertrekt veel meer vanuit een filosofische bekommernis om het dogmatisme van de levensfilosofie en het scepticisme van de logisch-positivisten te ondermijnen en op zoek te gaan naar de noodzakelijke tussenpositie, die zonder een dogmatische houding aan te nemen het toch mogelijk acht om op een bediscussieerbare manier over verschillende intersubjectieve vormen van menselijke, mentale activiteit te spreken. Cassirer probeert daarbij te vertrekken vanuit de verdediging van verschillende objectieve manieren om voor zichzelf een gedeelde wereld te vormen. Hierdoor ontstaat in eerste instantie een diversiteit: waar de natuurwetenschappen a.d.h.v. een mathematische, conceptuele structuur proberen de wereld te beschrijven, hebben de cultuurwetenschappen tot doel de totaliteit van vormen waarin het menselijke leven zich voltrekt, te bestuderen, een wereld dus van menselijke betekenisgeving. De unificatie van de wetenschappen kan vervolgens plaats vinden door de gelijkenissen aan te duiden binnen de verschillende vormen van objectivering. Voor beide wetenschappen situeert deze gelijkenis zich in de subsumptievorm die elk wetenschappelijk concept gemeenschappelijk heeft.

5.2 Drie niveaus

Binnen het spectrum van mogelijke antwoorden op het epistemologische probleem dat zich aan het begin van de 20ste eeuw stelt, delen Carnap en Cassirer dezelfde tussenpositie. Wat hen onderscheidt van elkaar binnen deze tussenpositie, is het precieze statuut van objectiviteit van de humane wetenschappen, wat het gevolg is van hun meningsverschil over het statuut

van objectiverende ordeningsstructuren in het algemeen en hun positie over de mogelijkheid van een rationele metafysica, en dit heeft zijn gevolgen enerzijds voor de taak van de filosoof in de epistemische praktijk van de (humane) wetenschapper en anderzijds voor de specifieke doelen van de verschillende (humane) wetenschappen.

In het licht van Carnaps Aufbau kan de geesteswetenschapper enkel objectiviteit bereiken, wanneer hij in staat is de objecten die hij gebruikt in zijn wetenschappelijke uitspraken, te constitueren binnen het constitutiesysteem dat hij deelt met alle andere wetenschapstakken. Hierdoor kan hij immers aangeven dat zijn objecten voldoen aan de cruciale voorwaarde van intersubjectivering: de logische structuur waarin het object gedefinieerd is, is deelbaar met andere constituerende subjecten. Logische definiëring van zijn objecten, is echter geen gemakkelijke taak: complexe documentatie -en manifestatierelaties moeten bepaald worden om uit de psychische en fysische objecten (die in de Aufbau zelf ook geen logische constitutie hebben gekregen) de geistige objecten te constitueren. De geesteswetenschapper moet in staat zijn om zijn objecten te constitueren, maar moet dit zeker niet voortdurend doen in zijn epistemische praktijk. Hij mag bijv. gebruik maken van 'verstehen' om een kunstwerk onder het expressionisme te plaatsen, zolang hij maar in staat is bij twijfel of protest de logische constitutie van die verstehen-relatie weer te geven. De objectiviteit van de geesteswetenschappelijke uitspraken hangt dus af van de logische structuur waarin hun objecten ingebed kunnen worden. In het constitutiesysteem van de Aufbau speelt de mathematische, intersubjectief deelbare structuur van de fysische objecten daarin een belangrijke rol. In hfst. 3.6 en 4.2 werd echter geargumenteed dat de mathematische structuur van het fysische object geen noodzakelijke voorwaarde is die constitutietheorie oplegt aan het systeem. In de Aufbau, maar ook in 'Universalsprache' houdt Carnap de mogelijkheid open om andere logische structuren te vinden die dezelfde functie kunnen hebben. Mathematisering is dus zeker geen wezenlijk onderdeel van objectiviteit in het algemeen.²⁰⁵ Dit ondersteunt de claim dat de geesteswetenschapper voor zijn objectiviteit vooral moet steunen op de structurele eigenschappen van het gehele logische systeem en niet zozeer op de mathematisering van zijn objecten en aanverwante natuurwetenschappelijke methodes.

De cultuurwetenschapper krijgt bij Ernst Cassirer in mindere mate een handleiding tot objectiviteit: hij krijgt geen praktische taak mee binnen een project van 'Gesamtwissenschaft'. Zijn objectiviteit wordt filosofisch gegarandeerd door het feit dat zijn culturele studieobjecten uitdrukkingen zijn van een andere objectiverende, cognitieve activiteit, die zijn grond vindt in het factum of oerfenomeen van de uitdrukkingswaarneming, dat het originele substraat is van onze waarneming en de grond vormt voor het feit dat wij altijd leven in een gedeelde, zinvolle

²⁰⁵ Wie een dergelijke claim maakt over de noodzakelijke inhoud van objectieve structuur, is een metafysicus. Carnap verbindt objectiviteit niet wezenlijk met mathematisering, omdat hij geen claims wil maken die voorbij het constitutietheoretische niveau gaan en dus zelf niet intersubjectieverbaar zijn. cf. infra

wereld. Omdat de cultuurwetenschapper culturele objecten bestudeert als uitdrukking van andere objectiverende vormen dan de natuurwetenschappelijke, mag zijn conceptuele structuur (of subsumptievorm) ook anders zijn: geen determinerende, mathematische wetten, maar stijl-en vormconcepten die als ideaaltypen eenheid brengen in de diversiteit van culturele objecten.

Op deze manier lijken noch Carnap, noch Cassirer de humane wetenschappen enige objectiviteit te ontkennen. Toch kan Cassirer wel degelijk kritiek geven op Carnap (onafhankelijk van Cassirers verkeerde, reductionistische begrip van Carnaps positie) en deze kritiek vindt plaats op het tweede niveau, namelijk het statuut van objectiviteit genererende structuren zelf. Carnap sluit immers een bepaalde soort vraag uit voor de humane wetenschappen, die voor Cassirer precies de kern van hun taak uitmaakt, namelijk de vraag naar het statuut van culturele objecten als betekenisgevende symbolen, als uitdrukkingen van een specifieke mentale activiteit. Carnap ziet objectiviteit immers niet meer als het resultaat van een cognitieve activiteit en kan zijn geistige objecten dus niet beschouwen als resultaten van een alternatieve objectiverende activiteit. Constitutiethoretisch is er geen constituerende activiteit nodig om de geldigheid van objectiverende structuren te valideren; enkel de logische symbolen, de statische, logische structuur van het systeem is voldoende. Indien men toch objectiverende structuur zou willen beschouwen als het resultaat van een geistige activiteit, overschrijdt men de grens van constitutietheorie én dus de grenzen van intersubjectieve uitspraken waarover allen het eens kunnen geraken. Het verschil tussen Carnaps statische begrip van objectiviteit en Cassirers dynamische uit 3.2, is dus van fundamenteel belang voor hun verschillende visie op de humane wetenschappen.

Daarmee zijn we onmiddellijk beland bij het diepste niveau waarop Carnap en Cassirer van mening verschillen. Carnap meent dat Cassirers filosofische methode om te spreken over de verschillende ordeningsstructuren, de objectiverende, symbolische vormen, mank loopt. Deze methode kan niet leiden tot een neutrale overeenkomst tussen filosofen, omdat zij probeert te argumenteren over het statuut en de geldigheid van structurerende systemen zelf. En deze zelfreflectieve oefening kan slechts tot een bepaalde graad uitgeoefend worden in constitutietheorie. Het logische constitutiesysteem van de Aufbau kan zelf als intersubjectief toegankelijk object geconstitueerd worden op één van de hogere niveaus uit de psychologische objecten²⁰⁶, bijvoorbeeld als die symbolen die alle mogelijke constituerende,

206 Richardson merkt terecht op dat de manier waarop de taal gedefinieerd wordt in het vreemdpsychische domein, te naïef is om een complexe taal als die van de logica van de principia mathematica te constitueren. Richardson, *Carnap's Construction of the World*, 80. Carnap simplifieerde wellicht de manier waarop natuurlijke taal werkt (ruwweg, als een simpele referentie naar objecten waar men in een of andere psychologische relatie toe staat). Dit vormt constitutiethoretisch gezien echter geen fundamenteel bezwaar: de constitutie van de werking van een taal is moeilijker dan beschreven in de Aufbau, maar daarom nog niet onmogelijk. Zoals hierboven al aangehaald, bestaat de kans dat men wel iets verliest, namelijk de taal als betekenisgevende activiteit (cf. 4.2, Cassirers Kennzeichnung vs. Kennlernen).

psychologische subjecten kunnen gebruiken als beschrijving van hun constitutiesysteem, onafhankelijk van hun waardepatronen/metafysische standpunten. Constitutietheorie is immers volledig neutraal m.b.t. waarden of metafysische posities en geeft precies het formele systeem aan dat alle objectieve kennis onafhankelijk daarvan insluit. Met een dergelijke constitutie van constitutietheorie zelf is nog niet aangetoond dat constitutietheorie 'geldig' is op een of andere manier.²⁰⁷ Het feit dat constitutietheorie intersubjectief geconstitueerd kan worden, is hoogstens een verklaring dat het zelf-efficiënt is, dat het zichzelf insluit en dus effectief als neutrale basis kan dienen voor de universele kennis die uitgedrukt wordt in het project van een 'Gesamtwissenschaft'. Deze cirkelredering is echter geen verantwoording van de geldigheid van een ordeningsstructuur over sensaties. Toch is zij waarschijnlijk voldoende voor Carnap, aangezien iedere zoektocht naar geldigheid een verwijdering is van constitueerbare objecten en dus een onverantwoordbare metafysica moet inhouden. De cirkel sluit zichzelf zeer goed: eens gevormd, laten zich geen vragen meer stellen die er buiten vallen. De enige mogelijkheid die zich aandient om Carnap te weerleggen, is effectief aan te tonen dat ook niet constitueerbare claims kunnen leiden tot universele instemming, dat er wel degelijk een project is voor een metafysica die rationeel te verdedigen valt. Dit is natuurlijk een moeilijke opgave, maar het is Cassirers mening dat dit het kritische project uitmaakt en precies zijn 'kritiek van cultuur' vormt een uitbreiding van het originele, kantiaanse project waarin de cultuurwetenschappen een belangrijke rol spelen. Deze bestuderen immers de totaliteit van vormen waarin het menselijke leven zich voltrekt en leveren aldus stof op om specifieke claims te maken over die verschillende symbolische vormen als betekenisgevende activiteit van de mens:

Sie [philosophie und empirie] können die Erkenntnis vom "Wesen" des Menschen nur dadurch gewinnen, daß sie den Menschen in der Kultur und im Spiegel seiner Kultur erblicken; aber sie können diesen Spiegel nicht umwenden, um zu sehen, was hinter ihm liegt.²⁰⁸

We kunnen onszelf dus pas leren kennen door de spiegeling van onszelf in onze culturele producten. In die zin zijn de cultuurwetenschappen verbonden met een metafysisch project over de mens als betekenisgevend wezen. De claims van de cultuurwetenschapper willen altijd voorbij de loutere vaststelling gaan, naar een duiding van de 'zin' van culturele objecten als betekenisgevende instrumenten. De cultuurwetenschappen bereiken hun objectiviteit, omdat zij ondersteund worden door een kritiek van cultuur die de gelijkenissen en verschillen

²⁰⁷ cf. 3.2 Carnap hertaalt de notie van geldigheid als een logische relatie die opgaat ('geldt') tussen verschillende niveaus van het constitutiesysteem. Het systeem in zijn geheel bezit echter geen geldigheid. Dit zou immers opnieuw een metafysische claim uitmaken.

²⁰⁸ Cassirer, *Zur Logik der Kulturwissenschaften. Fünf Studien*, 107.

binnen de diverse symbolische vormen probeert aan te geven. Of dit project ultiem haalbaar is, ligt in de vraag of Cassirer Carnaps uitdaging heeft kunnen overwinnen: is de filosofie van de symbolische vormen een aanzet om metafysische claims rationeel te verdedigen, op zo'n manier dat iedereen het er mee eens kan zijn? Een complexe vraag, ongetwijfeld, die niet het onderwerp vormt van deze masterproef, maar wellicht wel de meest fundamentele vraag die ermee verbonden is. Deze metafilosofische vraag over de validiteit van filosofische argumentatieposities heeft immers zijn repercussies voor de institutionele en epistemische praktijk van de cultuurwetenschapper enerzijds en voor de plaats van de filosoof in deze praktijk anderzijds.

5.3 Gevolg van de drie niveaus

Rudolf Carnap vertrekt vanuit het project van een *Gesamtwissenschaft*, waarin de filosoof in nauwe samenwerking met de wetenschapper het logische systeem achter de wetenschappelijke uitspraken gaat onderbouwen, om zo de objectiviteit ervan te kunnen garanderen. Bovendien moet de logicus de wetenschapper duidelijk maken wanneer deze laatste probeert objecten te constitueren op zo'n manier dat zij voorbij de intersubjectieve grens gaan en dus metafysisch zijn. Na de *Aufbau* was er natuurlijk nog veel werk aan de winkel voor de logici: zowat het hele domein van de wetenschappelijke praktijk moest nog gevat worden, met alle verschillende problemen die daarbij komen kijken. In de *Aufbau* spreekt Carnap duidelijk over een logisch project van de geesteswetenschappen, dat rekening houdend met de 'Logik der Individualität' van Dilthey, Windelband en Rickert, geestige objecten moest constitueren. Eén van de belangrijkste uitdagingen daarin zou waarschijnlijk de constitutie van verstanden-relaties binnen de verschillende geesteswetenschappelijke disciplines geweest zijn, bijv. onder welke voorwaarden mag een kunstwerk onder het expressionisme geplaatst worden. Het is hierboven aangeduid dat Carnap terecht meende dat de verstehende methode geen intuïtieve methode is, die als het ware louter op een voorgevoel zou steunen. Integendeel, zij is precies een ingewikkelde procedure die een geestig object in verbinding brengt met andere (reeds geconstitueerde) geestige objecten, maar ook met psychische manifestaties.

Dit logisch/geesteswetenschappelijk project is voor Carnap de gedeelde praktijk van filosofen en geesteswetenschappers: de logicus heeft de resultaten en inzichten nodig van de wetenschapper om zijn logische systeem op te stellen en de wetenschapper heeft de logicus nodig om de objectieve grenzen van zijn wetenschappelijk spreken duidelijk te maken. Het resultaat van deze 'Gesamtwissenschaft' is niet alleen een nauwe samenwerking tussen filosofen/logici en wetenschappers, maar ook tussen de verschillende wetenschappelijke disciplines onderling. Deze laatste hebben elkaars objecten immers nodig om hun eigen objecten geconstitueerd te krijgen. De noodzaak voor zo'n interdisciplinaire samenwerking

komt het meest naar voor in het domein van de geesteswetenschappen, aangezien de constitutie van hun objecten zowat alle niveaus vereisen. Zowel fysieke, biologische, psychische als geestige objecten zijn nodig om de meest complexe geestige objecten, zoals de Duitse staat, te constitueren. Indien zo'n project kans wil hebben op slagen en voor Carnap is dit de enige kans voor de geesteswetenschappen om echte objectiviteit te bereiken, is een enorme interactie vereist tussen alle verschillende wetenschappelijke takken en deze interactie kan enkel mogelijk gemaakt worden door de 'unificatie' van de wetenschappen, niet op methodologisch niveau, maar op het niveau van constitutie. Hierbij speelt de logicus natuurlijk de belangrijkste rol.

Deze masterproef is begonnen met een reflectie op de schijnbare eenheid die de diverse faculteiten/disciplines binnen onze universiteit vertonen. Op dit moment delen alle disciplines vaak enkel het feit dat ze in een gelijkaardig sociaal netwerk geplaatst zijn: alles wat zij produceren moet door hun 'peers' beoordeeld worden. Dit is niet de eenheid die Carnap voor ogen had; voor hem was een voortdurende interactie nodig tussen de verschillende domeinen, waarbij logici een cruciale rol spelen, omdat zij het volledige constitutiesysteem kunnen overzien. Binnen één en dezelfde faculteit vereist Carnap ook meer interactie dan heden ten dage aanwezig is. De discipline van de literatuurwetenschap is misschien een voorbeeld waar Carnap zelf nooit aandacht aan heeft besteed, maar dat wel duidelijk kan maken wat volgens Carnap de taak van een geesteswetenschapper is, indien hij objectiviteit wil bereiken. De claims die gemaakt worden over de literatuur bezitten objecten zoals de 'auteur', de 'verteller', de 'personages', enz. Of personages bewustzijnstructuren zijn in de geest van de lezer, tekstuele constructen van een auteur, of reële individuen in mogelijke werelden, is één van de meer fundamentele vragen binnen zo'n discipline.²⁰⁹ Binnen het constitutiesysteem van de Aufbau zouden zij echter bestempeld worden als 'metafysisch'. Dat zijn immers vragen over het specifieke ontologische statuut van personages (resultaat van bewustzijn, inbeelding of tekst), terwijl het zou moeten draaien rond hun constitutionele definitie. Carnap zou alledrie de opties willen overwegen, zolang men maar aangeeft hoe het personage logisch geconstitueerd kan worden via één van de paden. Gegeven de manier waarop de Aufbau de relatie begrijpt tussen het psychische en het geestige, lijkt de constitutie van een personage uit de bewustzijnstructuur van een lezer een zeer aannemelijke optie. Carnap heeft echter geen enkel middel om één van de twee andere, mogelijke constituties uit te sluiten; misschien moeten ze alledrie toegevoegd worden aan het constitutiesysteem, omdat ze alledrie andere claims met zich meebrengen. Er is weliswaar één belangrijke voorwaarde, opdat alledrie de constituties hun objectieve statuut kunnen behouden: voor hun constitutie moet de

209 Margolin, "Character." Afhankelijk van het perspectief dat men inneemt op personages, worden natuurlijk andere onderzoeksmogelijkheden aangeboden en dus andere geesteswetenschappelijke claims gemaakt.

literatuurwetenschapper zeer duidelijk de relatie met andere wetenschappelijke objecten kunnen aangeven. Zo zal hij bijvoorbeeld voor de constitutie van een personage als tekstuele structuur iets moeten kunnen zeggen over de structuur van een verhaal en wellicht ook iets over de structuur van een taal. Daarbij mag hij wel in eerste instantie, voor het praktische verloop, gebruik maken van een zekere intuïtie. Deze moet echter ten gronde omgezet kunnen worden in een logische relatie en hier komt dus de logicus opnieuw op de proppen, om de literatuurwetenschapper te helpen in zijn praktijk. De institutionele en epistemische praktijk van de geesteswetenschapper is er voor Carnap waarschijnlijk één die sterk gericht is op interdisciplinariteit en nauwe samenwerking met de logicus.

Daartegenover is het beeld van de cultuurwetenschappelijke praktijk en de taak van de filosoof bij Ernst Cassirer anders. In de eerste plaats is er geen directe eis tot interdisciplinariteit om de objectiviteit van cultuurwetenschappelijke claims mogelijk te maken; er is ook geen unificerend project waar de cultuurwetenschapper zich moet achter scharen. Ten tweede wordt de taak van de filosoof niet beperkt tot logische hulp van de wetenschapper en zijn zoektocht naar objectieve claims. Desalniettemin blijft er een zeker samenwerkingsverband bestaan tussen de cultuurwetenschapper en de filosoof. Cassirer maakt immers voortdurend gebruik in zijn filosofie van verschillende wetenschappelijke inzichten, maar ook van historische evoluties om voor bepaalde 'metafysische' posities over de geistige activiteit te argumenteren. Daarnaast ziet hij zijn 'Logik der Kulturwissenschaften' als een prolegomena van een wetenschappelijke studie van de culturele producten, die kan aangeven waarom deze wetenschappen een andere conceptuele en oorzakelijke structuur vereisen dan de natuurwetenschappen. Cassirer is in staat om deze belangrijke vaststelling te maken, omdat hij filosofisch de middelen in handen heeft om aan te geven dat het culturele object op een andere manier tot stand is gekomen dan het natuurwetenschappelijke object, zonder dat één van de twee aan objectieve inhoud moet verliezen. De 'metafysische' filosofie van Cassirer zorgt er dus voor dat de eis voor autonomie van de cultuurwetenschappen ook inhoudelijk aangevuld wordt, met een alternatieve conceptuele en oorzakelijke structuur, waardoor onmiddellijk een filosofisch programma open ligt om in het licht van de cultuurwetenschappelijke praktijk die structuur beter te gaan uittekenen. Een dergelijke inhoudelijke claim kan Carnap niet op voorhand maken, omdat hij daarvoor een nauwe samenwerking met de praktijk van de geesteswetenschappen nodig heeft (en die had hij zeker niet). Carnap heeft geen filosofisch-metafysische claim om op voorhand een andere conceptuele en oorzakelijke structuur op te eisen. Dit geeft twee zaken aan. Enerzijds toont het de noodzaak tot samenwerking, indien Carnaps project wil slagen: alleen interactie tussen disciplines en filosofen kan aantonen dat de epistemische praktijk van de geesteswetenschapper een andere conceptuele structuur nodig heeft. Anderzijds bestaat het risico dat de eis tot unificatie bij Carnap verglijdt in methodische/conceptuele reductie,

aangezien er geen filosofische/metafysische redenen zijn om dit tegen te gaan (en deze vergelijding vond zeker plaats m.b.t. reductie). Alleen de praktijk kan dit bij Carnap eisen. Hoewel Cassirers 'metafysica' zijn filosofische positie extra belast, krijgt hij er twee zaken voor terug. Enerzijds verbreedt hij de inhoudelijke claims van de cultuurwetenschappen: zij kunnen iets wezenlijks zeggen over het culturele object als een betekenisgevend product. Anderzijds heeft Cassirer filosofisch het nodige materiaal om de cultuurwetenschappen te ondersteunen in hun autonomie door hen een alternatieve conceptuele en oorzakelijke structuur mee te geven, zonder dat zij aan objectiviteit moeten inboeten. Carnap heeft daarentegen een aantal andere voordelen. Ten eerste moet hij geen verantwoording afleggen voor een metafysica over menselijke, cognitieve activiteit. Al de interessante dynamiek gebeurt in de epistemische praktijk zelf, die zeer netjes door de logicus afgelijnd wordt a.d.h.v. logische constitutie. Ten tweede worden de geesteswetenschappen in een zeer interactief project geplaatst dat openlijk interdisciplinariteit bepleit.

5.4 Conclusie

Op dit moment is het bijna onontwarbare web gesponnen waarin de vraag naar de objectiviteit van de humane wetenschappen ons gestort heeft. Hoewel Carnap en Cassirer beiden een gelijkaardige tussenpositie innemen, speelt de rol van unificatie en diversiteit bij elk van hen een totaal andere rol. Carnap stelt de unificatie op de eerste plaats a.d.h.v. het constitutiesysteem van de Aufbau, vervolgens probeert hij daarin de diversiteit van de wetenschappen aan te tonen en hen een zekere autonomie toe te kennen. Hiervoor moet hij echter een onderscheid maken tussen terugvoering en reductie en wordt hij verplicht een (niet zo helder) onderscheid te maken tussen de logische en de epistemische waarde van zinnen. Cassirer daarentegen maakt een onderscheid in de objectiverende vorm die het object van de cultuurwetenschappen en de natuurwetenschappen tot stand brengen, om vervolgens de eenheid tussen beide vormen van wetenschap te plaatsen op het niveau van de gedeelde structuur van hun concepten, nl. subsumptie.

Dit onderscheid tussen Carnap en Cassirer is nauw verbonden met hun alternatieve visie op wetenschappelijke objectiviteit. Voor de eerste is dat immers enkel en alleen het resultaat van de logische structuur van het constitutiesysteem, terwijl dat voor de laatste altijd verbonden is met een cognitieve activiteit. Carnap verdedigt de autonomie van de geesteswetenschappen enkel op logische gronden, omdat hij de objectiverende structuur van het constitutiesysteem niet als activiteit wil begrijpen. Daartegenover verdedigt Cassirer de autonomie op basis van de 'metafysische' gelijkwaardigheid van verschillende objectiverende vormen, naast de natuurwetenschappelijke. Om dit verschil tussen statische logica en dynamische vormen te begrijpen, is het nodig te beseffen dat de eis voor unificatie bij Carnap gepaard gaat met de uitsluiting van metafysische posities, die principieel niet kunnen leiden tot

eensgezindheid, omdat zij objecten een inhoud willen geven voorbij hun constitutionele, intersubjectieveerbare, neutrale inhoud. Carnap heeft goeie gronden om alle claims voorbij zijn constitutietheorie als metafysisch te bestempelen: intersubjectieveerbaarheid sluit alle mogelijke inhouden in die we kunnen delen met anderen zonder verwarring of disputen. Cassirers claims over verschillende objectiverende vormen die allemaal geldig zijn voor het scheppen van een gedeelde wereld, zijn vanuit Carnaps oogpunt metafysische risicodomeinen, waar de logicus zich niet mag aan wagen. Wanneer Cassirer Carnap verwijt dat hij de inhoud van de culturele objecten noodzakelijk verarmt, heeft hij gelijk: over culturele objecten als betekenisgevende producten van menselijke, mentale activiteit laat zich niet meer wetenschappelijk spreken. Het is echter geenszins duidelijk wie de bovenhand heeft in dit debat. Vanuit Carnaps oogpunt maakt Cassirer onverantwoordbare, metafysische claims, terwijl Carnap vanuit Cassirers blik de notie van objectiviteit te zeer beperkt. Het ultieme meningsverschil over de grenzen van de objectieve inhoud van een cultureel object komt uiteindelijk neer op de metafilosofische vraag wat een goed filosofisch argument is: is de formele studie van intersubjectieveerbare logische structuren de grens van ons universeel spreken of kunnen we meer dan dat? Deze belangrijke vraag blijkt ook gevolgen te hebben voor de epistemische praktijk van de logicus en de taak van de filosoof en dus ook voor de institutionele inbedding van bepaalde onderzoeksgebieden uit de humane wetenschappen.

Hiermee lijkt de onderzoeksvraag van deze masterproef beantwoord: hoe begrijpen twee schijnbaar tegengestelde filosofen als Rudolf Carnap en Ernst Cassirer de objectiviteit van de humane wetenschappen? Daarvoor was het eerst nodig beiden te situeren binnen het spectrum van mogelijke antwoorden op het epistemologisch probleem rond de humane wetenschappen aan het begin van de 20ste eeuw, vervolgens aandacht te besteden aan de complexe relatie tussen beiden, waarbij vooral het reductionistische, fysicalistische beeld op Carnaps filosofie bijgesteld moest worden. De twee grote vernieuwingen van deze masterproef zijn enerzijds de lezing van de *Aufbau* vanuit de blik van de geesteswetenschapper en anderzijds een nieuwe manier om de relatie Carnap-Cassirer te begrijpen. Het geesteswetenschappelijke perspectief zorgde er immers voor dat er iets meer de nadruk kwam te liggen op de zuiver structurele voorwaarde voor objectiviteit, weg van de mathematisering, waardoor ook het niet-reductionistische aspect van de *Aufbau* duidelijk naar voor kon komen. Wanneer je de expliciete citaten van Carnap over dat anti-reductionisme erbij haalt, kan je vaststellen dat dit voor hem op z'n minst in de *Aufbau* een belangrijk aspect was van zijn project. Dit opent een ander beeld op het logisch-positivisme, niet het traditionele, reductionistische, fysicalistische vernauwende denken, maar op z'n minst voor Carnap een denken dat bekommerd is om de totaliteit van de wetenschappelijke praktijk, binnen de rationale grenzen. Bovendien geeft het aan dat de nadruk op logische constitutie geen wezenlijk probleem vormt voor een autonome visie op de humane wetenschappen; zelfs de

verstehende methode kan gerecupereerd worden. Tegelijkertijd geeft het ook de grens aan van een formalistische behandeling van het geesteswetenschappelijke object: het kan niet geconstitueerd worden als het resultaat van een betekenisgevende activiteit. Deze grens kon echter enkel ontdekt worden door het contrast met een filosoof die een heel gelijkaardige visie heeft op objectiviteit, namelijk Ernst Cassirer. Alleen door Carnap naast Cassirer te plaatsen, kon ontdekt worden op welke manier de objectiviteit van het geistige object bij Carnap statisch was t.o.v. het culturele object bij Cassirer, als resultaat van een objectiverende menselijke activiteit en hoe dit verschil zich vertaalt in de diverse mogelijkheden voor de humane wetenschappen.

Er blijft natuurlijk nog een waaier van onbeantwoorde vragen over. Vanuit historisch oogpunt is de relatie tussen de epistemologische theorieën en de sterk ontwikkelende verschillende takken van de humane wetenschappen aan het eind van de 19de en begin 20ste eeuw uiterst interessant: hoe hebben deze disciplines zichzelf vorm gegeven, welke epistemologische theorieën waren daarvoor belangrijk en hoe verhoudt dit zich tot hun huidige praktijk en institutionele inbedding?

Vanuit de revisie van het logisch-positivisme is het verder nodig de vraag te stellen hoe Otto Neurath Carnaps visie beïnvloedde op terugvoering en de plaats van de geesteswetenschappen en op welke manier andere leden van de Wiener Kreis de relatie tussen de natuurwetenschappen en de geesteswetenschappen beschouwden. Ook de evolutie die heeft plaats gevonden i.v.m. reductie en terugvoering tussen Carnaps Aufbau uit '28, zijn verhuis naar Amerika en de Amerikaanse monistische unificatie-projecten uit '50 is zeker de moeite waard verder behandeld te worden. Daarnaast behoeft de relatie tussen de Aufbau en 'logische Syntax der Sprache', in het licht van reductie, terugvoering en de geesteswetenschappen, nieuwe aandacht.

De meest relevante en pregnante vraag die echter onopgelost blijft, is de zoektocht naar de grenzen van het objectieve domein binnen de humane wetenschappen. Deze vraag heeft twee aspecten, enerzijds het filosofisch-maatschappelijke en anderzijds het institutioneel-praktische. Het eerste aspect van de vraag betreft vooral de manier waarop heden ten dage de humane wetenschappen altijd de mindere beschouwd worden t.o.v. de natuurwetenschappen. Hoe de humane wetenschappen zo'n ontwikkeling hebben kunnen doormaken dat zij in de positie van de 'mindere' wetenschap zijn beland en welke factoren hierin meespelen, is op zich natuurlijk een interessante vraag; alleen kan het niet bij de vraag naar oorzaken blijven. Het is nodig aan te tonen dat op geen enkele manier het epistemologische statuut van de humane wetenschappen principieel 'lager' zou moeten zijn dan dat van de natuurwetenschappen en in die zin is Carnap misschien het meest pregnante voorbeeld van een filosoof die de meesten zouden beschouwen als vijand van de humane

wetenschappen, terwijl hij duidelijk gewoon vriend is van de wetenschappen die gevat kunnen worden in een logisch constitutiesysteem. Daarnaast is de enorme kracht die spreekt uit Cassirers werken ook een belangrijk aangrijpingspunt om het beeld van de humane wetenschappen als de leuterende wetenschappen scherp bij te stellen. Het is belangrijk op te merken dat een dergelijke verdediging van de humane wetenschappen onvermijdelijk een aanval impliceert op het heersende statuut van de natuurwetenschappen in het discours dat gevoerd wordt in de media, de politiek en de universitaire bestuursorganen. Daarmee is onmiddellijk het tweede aspect van de vraag reeds aangehaald, het institutioneel-praktische: Carnap en Cassirer leveren twee verschillende praktijken aan voor de humane wetenschapper, maar ook voor de taakverdeling van de filosoof. De epistemologische theorie over de objectiviteit van de humane wetenschappen stelt de disciplines in staat voor zichzelf een nieuwe positie, institutioneel en praktisch/methodisch, te claimen t.o.v. de andere spelers in het epistemische werkveld van de universiteit. Als men Carnaps eis van logische constitutie om objectiviteit te verkrijgen serieus neemt, moet er meer de nadruk gelegd worden op interdisciplinariteit en logische scholing. Als men Cassirers metafysische positie over de verschillende objectiverende vormen serieus neemt, ontspint zich plots een filosofisch project om de cultuurwetenschappelijke conceptuele en oorzakelijke structuur op een andere manier te begrijpen dan de natuurwetenschappelijke. Beide posities leveren dus interessante inzichten die iets zeggen over de manier waarop de humane wetenschapper en de filosoof zichzelf kunnen begrijpen. Een historisch-filosofische reflectie op het objectieve statuut van humane wetenschappen geeft ons in die zin een reflectie op onszelf, als wetenschappers en filosofen.

Bibliografie

- Birkeland, Asmund, and Havard Nilsen. "Thinking in Forms: Ernst Cassirer and His Critique of the Idiographic-nomothetic Distinction." In *Forms of Knowledge & Sensibility: Ernst Cassirer & the Human Sciences*, edited by Gunnar Foss and Eivind Kasa, 98–118. Norwegian Academic Press, 2002.
- Carnap, Rudolf. *Der Logische Aufbau Der Welt*. Hamburg: Felix Meiner, 1998.
- . *Der Logische Aufbau Der Welt - Scheinprobleme in Der Philosophie*. Hamburg: Felix Meiner Verlag, 1961.
- . "Die physikalische Sprache als Universalsprache der Wissenschaft." *Erkenntnis* 2, no. 1 (1931): 432–465.
- . "Logical Foundations of the Unity of Science." In *The Philosophy of Science*, 393–404. Cambridge, MA: MIT Press, 1991.
- . *The Logical Structure of the World and Pseudoproblems in Philosophy*. Translated by Rolf A. George. Chicago: Open Court, 2003.
- Cassirer, Ernst. *Philosophie Der Symbolischen Formen 1: Die Sprache*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1964.
- . *Philosophie Der Symbolischen Formen 3: Phänomenologie Der Erkenntnis*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1964.
- . *Substance and Function & Einstein's Theory of Relativity*. Mineola: Dover Publications, 2004.
- . *Substanzbegriff und Funktionsbegriff: Untersuchungen ueber die Grundfragen der Erkenntniskritik*. Berlin: Verlag von Bruno Cassirer, 1923.
- . *The Logic of the Cultural Sciences: Five Studies*. Translated by S. G. Lofts. New Haven and London: Yale University Press, 2000.
- . *Zur Logik der Kulturwissenschaften. Fünf Studien: Mit einem Anhang: Naturalistische und humanistische Begründung der Kulturphilosophie*. Hamburg: Meiner Verlag, 2011.
- Cat, Jordi. "The Unity of Science." In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, edited by Edward N. Zalta, 2010. <http://plato.stanford.edu/archives/fall2010/entries/scientific-unity/>.
- Creath, Richard, ed. *Rudolf Carnap and the Legacy of Logical Empiricism*. Springer, 2012.
- Damböck, Christian. "Rudolf Carnap and Wilhelm Dilthey: 'German' Empiricism in the Aufbau." Edited by Richard Creath. *Rudolf Carnap and the Legacy of Logical Empiricism* (2012): 67–88.
- Eliaeson, Sven. "Value Orientation and the Secularization of post-Enlightenment Social Science." *History of the Human Sciences* 25, no. 3 (2012): 3–31.

- Foss, Gunnar, and Eivind Kasa, eds. *Forms of Knowledge & Sensibility: Ernst Cassirer & the Human Sciences*. Norwegian Academic Pr, 2002.
- Friedman, Michael. *A Parting of the Ways: Carnap, Cassirer, and Heidegger*. Chicago: Open Court, 2000.
- . “Epistemology in the Aufbau.” In *Reconsidering Logical Positivism*, 115–162. Cambridge University Press, 1999.
- . *Reconsidering Logical Positivism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- . “Scientific Philosophy from Helmholtz to Carnap and Quine.” In *Rudolf Carnap and the Legacy of Logical Empiricism*, edited by Richard Creath, 1–11. Springer, 2012.
- . “The Aufbau and the Rejection of Metaphysics.” In *The Cambridge Companion to Carnap*, edited by Michael Friedman and Richard Creath. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- . “The Evolution of the A Priori in Logical Empiricism.” In *The Cambridge Companion to Logical Empiricism*, edited by Thomas Uebel and Alan W. Richardson, 91–116. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Goodman, Nelson. *The Structure of Appearance*. Cambridge, MA: Harvard university press, 1951.
- Hoel, Aud sissel. “Cassirer’s Dynamic Conception of Form.” In *Forms of Knowledge & Sensibility: Ernst Cassirer & the Human Sciences*, edited by Gunnar Foss and Eivind Kasa, 183–207. Norwegian Academic Press, 2002.
- Iggers, Georg G. *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*. Middletown: Wesleyan University Press, 1997.
- . *The German Conception of History: The National Tradition of Historical Thought from Herder to the Present*. Middletown: Wesleyan University Press, 1983.
- Ikonen, Sirkku. “Cassirer’s Critique of Culture.” *Synthese* 179, no. 1 (2011): 187–202.
- Kant, Immanuel. *Kritiek van de Zuivere Rede*. Translated by Jabik Veenbaas and Willem Visser. Amsterdam: Boom, 2004.
- Kim, Sung Ho. “Max Weber.” In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, edited by Edward N. Zalta. Fall 2012, 2012. <http://plato.stanford.edu/archives/fall2012/entries/weber/>.
- Krois, John Michael. *Cassirer: Symbolic Forms and History*. New Haven (Conn.): Yale university press, 1987.
- Makkreel, R. A. “Wilhelm Dilthey and the Neo-Kantians: The Distinction of the Geisteswissenschaften and the Kulturwissenschaften.” *Journal of the History of Philosophy* 7, no. 4 (1969): 423–440.
- Makkreel, Rudolf. “Wilhelm Dilthey.” In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, edited by Edward N. Zalta. Summer 2012, 2012. <http://plato.stanford.edu/archives/sum2012/entries/dilthey/>.
- Margolin, Uri. “Character.” In *The Cambridge Companion to Narrative*, edited by David Herman, 66–79. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

- Mormann, Thomas. "A Virtual Debate in Exile: Cassirer and the Vienna Circle after 1933." In *Rudolf Carnap and the Legacy of Logical Empiricism*, edited by Richard Creath, 149–167. Springer, 2012.
- . "Between Heidelberg and Marburg: On the Aufbau's Neokantian Origins and the AP/CP-Divide." *Sapere Aude!* 1 (2006): 22 – 50.
- . "Werte Bei Carnap." *Zeitschrift Für Philosophische Forschung* 60, no. 2 (2006): 169–189.
- Oppenheim, Paul, and Hilary Putnam. "Unity of Science as a Working Hypothesis." *Minnesota Studies in the Philosophy of Science* 2 (1958): 3–36.
- Pincock, Christopher. "Russell's Influence on Carnap's Aufbau." *Synthese* 131, no. 1 (2002): 1–37.
- Quine, W. V. "Two Dogmas of Empiricism." *The Philosophical Review* 60, no. 1 (1951): 20–43.
- Reisch, George A. "From the 'life of the Present' to the Icy Slopes of Logic": Logical Empiricism, the Unity of Science Movement, and the Cold War." In *The Cambridge Companion to Logical Empiricism*, edited by Alan W. Richardson and Thomas Uebel, 58–87, 2007.
- Richardson, Alan W. *Carnap's Construction of the World: The Aufbau and the Emergence of Logical Empiricism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Uebel, Thomas. "Carnap, Philosophy and 'Politics in Its Broadest Sense'." In *Rudolf Carnap and the Legacy of Logical Empiricism*, edited by Richard Creath, 133–148. Springer, 2012.
- Uebel, Thomas, and Alan W. Richardson, eds. *The Cambridge Companion to Logical Empiricism*. Cambridge University Press, 2007.

